

СРПСКО ГЕОГРАФСКО ДРУШТВО

YU ISSN 0513-9449

ЗЕМЉА И ЉУДИ

ПОПУЛАРНО НАУЧНИ ЗБОРНИК

Свеска 57

УРЕДИО

Др ВЛАДАН ДУЦИЋ

БЕОГРАД
2007.

УРЕЂИВАЧКИ ОДБОР:

Др Владан Дуцић, мр Снежана Ђурђић,
мр Јелена Ћалић, Зоран Симовић, Наташа Мартић Бурсаћ

Издавач:

Српско географско друштво
Студентски трг 3/III, Београд, тел. 011-2184-065

Технички уредник:

Мр Снежана Ђурђић

Штампа:

СЗР „Форма Б”, Београд, тел. 2777-104

Тираж:

300 примерака

CIP – Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

91

ЗЕМЉА И ЉУДИ : популарно научни
зборник / уредио Владан Дуцић. – 1951. св.

1- . – Београд (Студентски трг 3/III)

: Српско географско друштво, 1951 –
(Београд : Форма Б). – 20 цм

Годишње

ISSN 0513-9449 = Земља и људи

COBISS.SR – ID = 106309383

С А Д Р Ж А Ј

ПРОФЕСОРУ С ПИЈЕТЕТОМ.....	7
Др Стеван М. Станковић	
ЉУБАТСКА БИФУРКАЦИЈА.....	11
Трифун Павловић	
СИРМИЈУМ.....	13
Мр Сања Павловић	
ПРОСТОРНО-ФУНКЦИОНАЛНА ТРАНСФОРМАЦИЈА НАСЕЉА НОВИ БАНОВЦИ ПОД УТИЦАЈЕМ ГРАДА БЕОГРАДА	21
Александар Крајић	
ШАБАЧКИ ВАШАР.....	27
Мр Љиљана Грчић	
МАЛИ ЗВОРНИК	35
Рајко Голић	
КОРИДОР 10 – РАЗВОЈНА ШАНСА ПРИВРЕДЕ ЈАГОДИНЕ.....	45
Саша Микић	
ЦРКВА СВ. ТРОЛИЦЕ У ГОРЊЕМ АДРОВЦУ.....	49
Наташа Марјановић	
ЈОШАНИЧКА БАЊА – ЗЕЛЕНА ВРАТА КОПАОНИКА.....	55
Ивана Пењишевић	
СКАДАРСКО ЈЕЗЕРО.....	61
Марија Божовић	
СРБИ У МАКЕДОНИЈИ	71
Величко Петрушевски	
БЛАТНИ ВУЛКАНИ – НЕУГАШЕНИ ПОЖАРИ	75
Здравко Фенлачки	
МАЛТА.....	77
Мр Добрила Лукић, Бојан Симић	
КРИТ	87
Др Љиљана Гавриловић	
ИНУИТИ.....	95
Марко Ивановић, Марко Јелић	
ЕКОНОМСКИ ПОРАСТ САВРЕМЕНЕ КИНЕ.....	105
Др Драган Петровић	

ДОМАЋИ И ИНОСТРАНИ ТУРИЗАМ	111
Др Стеван Станковић	
ГЕОГРАФСКА УКРШТЕНИЦА	123
Зоран Симовић	

РЕЧ УРЕДНИКА

Поштовани читаоци,

излазимо педесетседми пут, у повећаном обиму, на 124 стране и са прилозима у боји.

У овом броју можете прочитати:

- нешто више о најновијој бифуркацији у Србији,
- где су владали цареви „Обновитељ Света” и „Гвоздена рука”?
- Где то у Срему не успева бостан?
- Где се слуша песма „цвак – цвак”?
- Где су упецани смуђ и штука, европски рекордери?
- Која је саобраћајница најперспективнија веза Европе и Блиског истока?
- Где је у Србији сахрањен пуковник Рајевски, алијас гроф Вронски?
- Која је највиша бања у Србији?
- Где се налазио црногорски „Алкатраз”?
- Где у Македонији има највише Срба?
- Где се налазе „неугашене ватре” и блатни вулкани?
- Где је, по легенди, нимфа Калипсо завела Одисеја?
- Где се налази најјужнији град у Европи?
- Како изгледају инуитске географске карте?
- Која је земља мерено растом укупне куповне моћи на другом месту у свету?
- Где се налази „чудотворни бунар”?

Уредник,

Др Владан Дуцић

ПРОФЕСОРУ С ПИЈЕТЕТОМ
Осам деценија од смрти Јована Цвијића
(1927-2007)

*Благо оном ко довјек живи,
имао се рашта и родити
П. П. Његош*

Године 1865, 12. октобра, на Михољдан, у сликовитој варошици Лозници, недалеко од Дрине, крај Лагатора и историјски значајног шанца, родио се Јован Цвијић. Породица Марије и Тодора се увећала, не слутећи да нам дарује професора, академика и научника каквих је мало у нашим крајевима, а иначе су ретки на Балкану, Европи и свету.

Младом Јовану Лозница брзо постаје тесна, те се школује у Шапцу и Београду. Као студент друге године географије изводи прву научну екскурзију по Јадру и Подрињу, а као студент треће године објављује и данас цитирани рад „Прилог географској терминологији нашој”.

После дипломирања, ради у Другој београдског гимназији и убрзо одлази у Беч на стручно усавршавање. Из града науке, музике и културе вратио се у Србију 1893. године као двадесет седмогодишњи доктор наука. Убрзо изабран за професора научне географије Велике школе, оснива Географски завод, најстарију наставну и научну институцију те врсте на југоистоку Европе. Године 1910. оснива Српско географско друштво, чији га чланови током минулих година увек и свуда с пијететом помињу и уважавају.

Са 30 година Јован Цвијић је постао дописни члан Српске краљевске академије, са 34 њен редовни члан. Указом краља Александра од 12. априла 1921. године именован је за председника Академије и на тој дужности остао до смрти 1927. године.

Јован Цвијић је током четири деценије екскурзирао врлетним просторствима Србије и Балкана у потрази за научним истинама из више географских и географији блиских дисциплина. Током професорске и научне каријере три пута је померао границе светске науке. Било је то у домену науке о крашким теренима, плеистоцене глацијације Балканског полуострва и антропогеографије. За три копља је био изнад оних од којих је учио.

Изабран за редовног професора физичке географије Карловог универзитета у Прагу, захваљује се на позиву и остаје у Београду и Србији, да би током недостижне каријере оставио потомству чланке, књиге, атласе и карте обима 10.600 страна, штампаних на више језика.

Искрени патриота, утирао је путеве нашег духовног сазревања. Дубоко су га потресале неправде којима је Србија била изложена. Никога није штедео, чак ни Аустроугарску, чији је докторант био, јер је она у име велике Немачке имала задатак да завади и „разгази” народе на Балкану како би их лакше освојила.

За прилике на Косову и Метохији каже да су Пећ и Ђаковица вароши праве анархије, где је сваки Арбанас „наоружан мартинком или маузерком и револвером. И због малих повода се узбуне и настаје паника: пуца се и често потече крв. Хришћанско становништво је без сигурности и без икаквих права. Арбанаси убијају и новчано уцењују Србе; све што им треба узимају усред дана из њихових дућана а не плаћају. Дешава се да их чак истерају с имања и из кућа па се настане, и власт није у стању томе стати на пут”.

На овом примеру је више него јасно да нам се историја понавља. Чини се да они који су водили државу нису научили лекцију коју је на правом научном нивоу изговарао и исписивао велики научник. Човек који је своје знамените синтезе заснивао само на фактографији прикупљеној на терену, видео је више, боље и даље од многих. Порукe и поуке исписане у бројним научним радовима су биле за јуче, али су за данас и за будућност.

Поникао у Србији, којој је доживотно остао веран, искрени патриота, сва своја прегнућа чинио је за добробит народа. Чини се да је право време да му се чешће враћамо и за савете обраћамо. Јован Цвијић је на високом пиједесталу српства и Србије. Домовину и Балканско полуострво вишеструко је задужио. Јовану Цвијићу се више наудити не може. Од њега се само може и мора учити.

Радећи за свој народ, никада није био против других. Сва своја умећа усмеравао је на добробит човека и човечанства. Тешко му је падало пољуљано национално поуздање српског народа, коме је припадао својом душом и својим делом. Као научник и јавни радник, Јован Цвијић је тачно знао које нам месту у Европи и свету припада, те се тешко мирио са неправдама које су Србију спутавале у друштвеном и економском развоју. „Најлепши украс човечје душе, патриотизам, јесте и најлепша врлина грађанина, којом човек настоји да унапреди добро и културу свога народа и своје отаџбине. Ту религију срца имао је и Јован Цвијић, у чијим се делима

налази као камен темељац његовог научног промишљања. Научник светског гласа био је ватрени патриота и родољуб”.

Више него многи други, критички је процењивао способности, права и снагу свог народа и своје отаџбине. Само се тако долази до правог суда о себи и народу. „Другим речима, није Цвијић своје напорне научне излете од 1888. године па до смрти трошио искључиво на писање научних књига приступачних само обавештенијим појединцима, већ је имао довољно снаге да свом српском народу са изузетном одговорношћу истинског предводника показује који га путеви изводе из вековне заосталости, сиромаштва, политичке искључивости и скучености, и тако убрзају нашу духовну зрелост. На сваком јавном послу и у свакој прилици Цвијић се у животу понашао као да одговорно сведочи пред историјом, а његова реч, понекад опора и оштра, изговорена критички и беспопштедно, али увек са жељом да облагороди, поучи и унапреди свој народ”.

Слободно можемо рећи да нам је данас, више него икада такав Јован Цвијић, професор, научник, академик, јавни радни, више него потребан. Био је у стању да својој малој земљи осигура поштовање и углед у Европи и свету. „Вреди баш данас споменути да Цвијићев однос према Европи није био колебљив или снисходљив. Као мало ко Цвијић је тачно знао које смо место стекли у развоју европског духа, опомињао је шта нам ваља чинити да га задржимо или чак унапредимо. Говорио је те своје мисли као научник и као патриота, као човек који је проникао у душу нашега народа, који је открио многе законитости његовог угроженог опстанка”.

Са великаном наше науке и културе, патриотизма и духовности посебно ћемо бити током 2007. године, када пригодним свечаностима обележавамо осам деценија од његове смрти. Чини се да је прерано умро. Живео је само 62 године. Рано оболео, никада се није предавао. Неуморно је екскурзирао и често излагао животним опасностима. На молбу супруге Љубице да се лечи, да се одмара одговарао је да су екскурзије његово здравље, да се радује да ће под шатором боравити и пећиниу Вјетреницу испитивати, пети се у планинске врлети и спуштати у крашке јаме леденице и звречаре.

Рано оболео од високог крвног притиска, астме и камена ужучи, прве болне нападе и запаљење плућа, имао је почетком јуна 1912. године, на лађи, на путу од Београда ка Шапцу. Кратко се лечио у Бањи Ковиљачи, где га је посетио престолонаследник Александар Карађорђевић. Већ у јулу исте године наставља лечење у Карлсбаду, где је добио јаке нападе камена у жучи, комбиноване са жутицом и високом температуром.

Године 1920, као делегат при Плебисцитној међународној комисији за одређивање границе између Аустрије и Словеније, добија јаке болове, те га преносе у Целовац одакле убрзо одлази на једномесечно лечење у бању Карлове Вари, као и у прашки санаторијом Подоли. Тешки асматични напади се често понављају, али се после лекарског прегледа спрема на пут по Источној Србији. Иза тога је отпутовао у Беч код професора кардиологије Венкебаха, који му препоручује лечење у Карловим Варима, које наставља у бањи Добрни у Словенији. Немирни дух не даје му мира. Из Добрне одлази у околину Трста ради теренских истраживања крашких појава и процеса, а затим екскурзира по Далмацији, Босни и Херцеговини.

Крајем октобра 1924. године полази возом за Париз. У возу му се здравствено стање нагло погоршава те прекида путовање и неколико дана се лечи у Трсту. Стање здравља му се погоршава током наредне године, када се поново опоравља у Карловим Варима.

Дванаестог маја 1926. године, позлило му је на скупу Академије. Асистент Михајло Радовановић га је колима довезао до куће. Медицинску помоћ му је пружио доктор Антић, који надаље редовно ординира са доктором Демостеном Николајевићем. Доктор Милорад Драгић је стално у кући Јована и Љубице. Деветог јануара 1927. посећује га краљ Александар Карађорђевић, што је болесника веома обрадовало, јер је краљ наредио да се из Беча у Београд позове доктор Венкебах. Краљ је захтевао да га свакога дана обавештавају о стању Јовановог здравља и да му из двора понуде доносе. Професор Венкебах је дошао у Београд у 10 сати увече, 10. јануара, како је изјавио са жарком жељом да помогне великом научнику.

Последњи запис у Дневнику госпође Љубице Цвијић потиче од 16. јануара 1927. године и гласи: „Катастрофа! Последњи тренуци његови, из сна се буди са тужним узвиком – Бубо, какав је ово сан – при томе шири руке и уноси ми се зачуђено у лице, гледа ме његовим ведрим плавим очима. Авај! те плаве очи намах постадоше стаклене и, крклајући, глава му клону на моје раме коју брзо и нежно спустих на узглавље и вапајућим криком викнух за помоћ. Тај крик буди г. др Драгића чак у трећој соби и све остале у кући. У исто време покушавам кисеоником да повратим драгоцен живот. У том и г. др Драгић чини последње напоре ињекцијама. Али на све то само још један дубок уздах и све је било свршено. Тачно у 5 часова изјутра тихо је преминуо Јован Цвијић”.

Др Стеван М. Станковић

ЉУБАТСКА БИФУРКАЦИЈА

Бифуркација представља природну или вештачку појаву код које вода једне реке тече у два тока и тиме спаја различите речне или морске сливове. Сама реч бифуркација латинског је порекла (*bifurcatio*) и представља сложеницу. Састављена је од две латинске речи: би (*bis*) – два и фуркус (*furcus*) – рачва, крак. Према томе, бифуркација значи „два крака” тј. „рачвање”.

Случајеви бифуркације нису тако честа појава. Сматра се да најпознатију бифуркацију чини река Касикијара у Јужној Америци. Она је на северу у вези са реком Ориноко, а на југу са Рио Негром у сливу Амазона.

Ове природне знаменитости постоје и у Србији.

У нашој земљи позната је тзв. „косовска бифуркација” на реци Неродимки код Урошевца. Она једним својим краком отиче у Лепенац (притоку Вардара), а другим у Ситницу (притоку Ибра) и на тај начин повезује Егејски и Црноморски слив.

Осим ове, у Србији постоји још један случај бифуркације. Среће се на Љубатској реци у Горњој Љубати у непосредној близини бугарске границе.

Горња Љубата је здраво планинско место на надморској висини од око 1.000 m. Простире се између планинских висова: Стрвена, Патарице, Шишарке, Маковишта и Кривог дола. Основана је у XVI веку на остацима античког насеља чији су трагови и данас видљиви. У љубатској школи чувају се ископине нађене приликом копања темеља за градњу кућа. По предању, на овом месту је некада постојало старо село Пиперковица. Површина атара износи око 4.000 ha и обухвата 15 махала. Административно припада општини Босилеград, од којег је удаљена око 20 km. Православна црква изграђена је 1926. године и посвећена Св. Архангелу Михајлу. Седиште је месне канцеларије за четири села: Барје, Горња Љубата, Мусуљ и Плоча. Народно неимарство веома је развијено и из овог краја потичу надалеко познати грађевинари. Насељено је припадницима бугарске народности.

Кроз село протиче река која је по њему названа Љубатска река. Настала је спајањем Мусуљске и Барске реке у коју се касније уливају Лавранска и Сувољубатска река.

До 1976. године Љубатска река је целим својим током текла према југоистоку у правцу Босилеграда. Тада је на њој подигнута брана у самом центру села. Њена вода је вештачки ископаним каналом преусмерена у смеру североистока према Лисинском акумулационом језеру. Из њега се вода хидроенергетским системом (пумпама, каналима и тунелима) пребацује у Власинско језеро.

Али, природа се тако лако не предаје!

Један (знатно мањи део воде) подвире испод бетонске бране и наставља да тече старим речним коритом у правцу Босилеграда. Касније са десне стране прима Дукатску, а са леве Гложанску реку. Испред Босилеграда састаје се са Божичком реком и чини Драговиштицу. Драговиштица прелази у Бугарску и улива се у Струму која утиче у Егејско море.

С друге стране, из Власинског језера истиче река Власина, десна притока Јужне Мораве. Јужна Морава се улива у Дунав, а он у Црно море.

Према томе, воде ове мале планинске реке отичу у два морска слива – Егејски и Црноморски. Она својом водом напаја и Егејско и Црно море! А то је основни и најважнији услов за постојање бифуркације. Додуше, ова „љубатска бифуркација” вештачки је створена и новијег је датума. Међутим, и за „косовску бифуркацију” се сумња да је природна. По мишљењу неких географа, ова бифуркација је вероватно вештачка, јер леви крај Неродимке утиче у Сазлију вештачким коритом као нека врста јаза.

Осим тога, можда је и техничка неисправност објекта утицала на настанак бифуркације Љубати. Али, у сваком случају она постоји, с обзиром да испуњава све потребне географске услове и принципе. Баш као и она на реци Касикијари у Јужној Америци.

Можда и она може да представља туристичку атракцију за развој сеоског туризма у овом изузетно лепом и живописном планинском крају. Вредно је напоменути да је Љубатска река изузетно чиста и бистра и да представља прави „драгуљ природе”. А један од доказа је и обиље пастрмке у њеним недрима. На жалост, отпадне воде из рудника Благодат озбиљно угрожавају ову еколошку чистуницу.

Трифун Павловић

СИРМИЈУМ

Историја за памћење

Сирмијум се налазио на месту данашње Сремске Митровице. Око 35. године пре нове ере освојили су га римски војници у борби против илирских племена. Град је од I до VI века био административни центар провинције Панонија Секунда и повремена царска резиденција, а у ранохришћанском периоду епископско седиште. Врхунац развоја је достигао средином III века. Сирмијум је настао на тлу које су чиниле алувијалне насlage са барским лесом, песком и глином. Сава је плавила јужни део града, док у II веку није подигнут бедем. На источној страни града налазили су се поток Чикас и вештачки брежуљак Калварија, висок 15 m. На Калварији су откривени трагови живота у неолиту, бронзаном и гвозденом добу, трагови енеолита на локалитету Легет. Сирмијум је гравитирао путу који је повезивао Италију са Балканским полуострвом и Константинополисом. Други пут је полазио ка Мачви и Семберији, преко Босне и Далмације до града Салоне (Солин), а трећи је повезивао Сирмијум са централном Србијом.

Средњовековни историчари су сматрали да је назив Сирмијума настао по имену вође келтског племена Сирмуса или по имену краља племена Трибала, који се такође звао Сирмус. Грчки биограф Плутарх помиње Трибалца Сирмуса, кога је Александар Македонски победио 336. године пре нове ере.

Први становници Сирмијума су били трговци досељени из Италије пре римског освајања. Становници околине Сирмијума су били припадници келтских племена Амантини и Сирмијензи. Романизовани становници су били грнчари, ткачи, баштовани, тесари, рибари, кожари. У Сирмијуму су живели Грци и Јевреји, трговци, лекари и свештеници. Постојале су радионице војне опреме, ливница и ковница новца, у рановизантијском периоду златарске радионице. На златној полузи је нађена ознака SIRM, утиснута испод лика богиње среће Фортуне, заштитнице града. У Сирмијуму је израђивано сребрно и бронзано посуђе.

Престоница римских царева

Сирмијум је у почетку римске владавине имао искључиво војни значај. У њему су боравиле војне јединице: I и II легија *Adiutrix*, I *Noricum*, I *Minervia*, II *Italica* и VII *Claudia*. Велики број војника је забележен 101. и 102. године, када је цар Трајан провео зиму у Сирмијуму, спремајући се за борбу са Дачанима. Први римски император пореклом из Сирмијума је Деције Трајан. Рођен је 191. године у домородачкој породици, у селу Будалија (данашњи Мартинци), али је себе признао за Римљанина. Војска га је у грађанским ратовима 249. године прогласила за цара. Две године касније је погинуо у Тракији борећи се против Германа. За време кратке владавине прогонио је хришћане и основао бројне ковнице новца. У Сирмијуму је 214. године рођен цар Луције Домиције Аурелијан, назван *Restitutor orbis* – Обновитељ света. Одбранио је Панонију и Италију од Германа и прикључио Римском царству Египат. Војници су га називали Гвоздена рука. Владао је од 270. до 275. године. Погинуо је као жртва завере римских генерала. Након смрти цара Аурелијана војска је на престо довела Проба, који је Римским царством управљао од 276. до 282. године. Проба је за Сирмијум везивало рођење и смрт. Проширио је површину Римског царства на 6 милиона km^2 . На тој територији је живело 120 милиона људи. Пробови војници су исушивали баре, сузбијали подземне воде, прокопали канал Јарчину, који се и данас користи и садили лозу на падинама Фрушке горе. Током његове владавине укинут је вековни монопол Рима на сађење винове лозе, тако да су тада први виногради посађени не само у Срему, већ и на Балканском полуострву и у западној Европи. Цара Проба су убили побуњени војници недалеко од Сирмијума, јер је захтевао да се баве привредним пословима. Војници који су убили Проба у знак покајања су подигли споменик на коме пише: „Проб је заиста био велики поштењак, победник свих варварских народа и тирана”.

Опасност од Варвара на дунавској граници принудила је Диоклецијана да од септембра 293. до августа 294. године борави у Сирмијуму. Римски цар Диоклецијан је схватио да је великом територијом тешко управљати из једне престонице, тако да је државу поделио на источни и западни део. Западни део царства је на управу дао Максимилијану Херкулију, који је рођен је 240. године у надничарској породици, у близини Сирмијума. На челу Римског царства налазио се од 285. до 310. године. Диоклецијан је одлучио да повећа број владара,

одредивши још два млађа цезара (престолонаследника), који ће наследити два августа. Тако је настала тетрархија (четворовлашће). Диоклецијанова престоница је била Никомедија (данашњи град Измир у Малој Азији), Максимилијанова Мелиоланум (данашњи Милано). Цезар Констанције Хлор за престоницу добија град Августу Треверолум (Тир у Немачкој), цезар Гај Галерије управља из Сирмијума од 293. године. Године 305. Диоклецијан и Максимилијан су се одрекли царске власти у корист двојице цезара. Године 314. Константин Велики је победио цара Лицинија, одузевши му покрајину Панонију Инфериор и главни град Сирмијум. Константин Велики се двоумио да ли ће престоница бити Сирмијум или Визант, али је због стратешког значаја одлучио да то буде Константинополис (Визант). Сирмијуму је подарио царску ковницу новца. Констанције II, син Константина Великог, је рођен у Сирмијуму 317. године. Управљао је Римским царством од 337. до 361. године. У време његове владавине Сирмијум је постао центар хришћанства у Панонији. Овде су одржавани сабори на којима су донете Сирмијумске формуле, којима су се решавала демократска питања значајна за хришћански свет. Године 441. град је освојио Атила, вођа Хуна. Територији Источног римског царства Сирмијум је припао 567. године. После три године аварске опсаде освојен је 579. године. Четири године касније пожар је уништио град.

Раскош римске архитектуре

У првој фази насељавања Сирмијума куће су биле од набоја и плетера, са бедемима од дрвета и земље. Наредна архитектонска епоха, која је трајала од краја I до последњих деценија III века, одликује се коришћењем опеке и камена. Град је био опасан бедемима и кулама. У централном делу се налазио форум, од кога су остали стубови са коринтским капителима. Трећа епоха, која је трајала од краја III до краја IV века, најбоље је позната. У време највећег просперитета града у југоисточном делу су саграђени палата и хиподром. Сирмијум је имао облик издуженог трапеза са неправилном јужном основом. На форуму су се налазиле терме цара Лицинија, житница и базилика. На обали Саве се налазило пристаниште, заштићено лукобраном. Северни бедем је слабо очуван, због највеће изложености ударима. Јужни бедем, који је служио заштити од поплава, је боље очуван. Депресија земљишта је условила неправилну основу града, тако да се већина улица није секла под правим углом. Улице су биле поплочане гранитним плочама и

облуцима. Испод њих су пролазили зидани ровови канализације. Вода је доведена са Фрушке горе, водоводом конструисаним од необрађеног камена заливеденог кречним малтером. Мали пад терена је захтевао постављање аквадукта, који је у град долазио изнад кровова вишеспратних зграда. Водовод се завршавао на обали Саве, у коју се уливао вишак воде.

*Остаци трговачко-занатске четврти уз градски бедем
(II – V век н.е.)*

Поред јужног бедема се налазила царска палата са хиподромом, који се први пут помињу у II веку, у време боравка Марка Аурелија. Откривени су: два ходника којима се комуницирало са осталим просторијама, уређаји за централно грејање са топлим ваздухом и хипокаустом (систем уређаја за грејање просторија, сличан подном грејању), две пећи, мозаички под и мермерни базен. Зидови су били украшени фрескама. У дворишту се налазила квадратна грађевина са четири стуба. Нађени су фрагменти стубова од црвеног порфира импортованог из Асуана у Египту. Палата је северним делом била повезана са хиподромом, грађеним од 316. до 324. године. Дужина хиподрома је износила 450 m, ширина 100 m. Његови делови су били тркалиште, гледалиште амфитеатралног облика и криптопортик (трем са стубовима) са спољне стране приземних просторија. Средином

тркалишта се пружала спина, зидна конструкција која је делила стазу на две зоне обележене мермерним плочама. На средини спине се налазио обелиск допремљен из Египта. Хиподром је изгубио функцију у последњим деценијама IV века, када су престали финансијски извори за његово одржавање.

На западној страни форума су се налазили житница и складиште хране – *horreum publicum*, чије су димензије биле 44x22 m. Хореум је саграђен крајем III и почетком IV века. Северозападно од форума је откопано купатило. Терме су грађене почетком IV века, у време императора Лицинија. Један базен је био полукружног, други овалног облика. За облагање базена су коришћене мермерне плочице разних боја. У источном делу Сирмијума су остаци градске виле из III века, која сведочи о простирању луксузне четврти од царске палате према североистоку. Откривени су делови мермерних стубова са јонским капителима. Око дворишта су се налазили покривени ходници којима се комуницирало са главним просторијама. Просторије у археолошким истраживањима означене бројевима 1 и 2 су калдаријуми – места за купање у топлој води, 3 фригидаријум за купање у хладној води, а истој намени је служила и четврта просторија. Пета просторија је имала улогу гардеробе (аподитеријум), у шестој и седмој су биле пећи за загревање система централног грејања. У једној од просторија терми је нађен мермерни жртвеник посвећен Јупитеру, врховном римском богу.

Уз југозападни бедем је откривена четврт заштићена бедемом од поплава и напада непријатеља. Објекти нису били украшени фрескама и мозаицима, што упућује на економско-трговачки карактер четврти. У овој четврти је нађена стакларска радионица са две пећи датоване у крај IV и почетак V века. Уз северни бедем откопане су зграде, трговачки објекти и занатске радње које су производиле керамику, намештај, тканине, накит и оруђе. У остацима једне од грађевина нађена је мермерна статуа Ескулапа, која указује да је власник те куће био лекар. Куће су биле груписане у квадратне или четвороугаоне квартове. Људи скромнијег имовног стања су живели у изнајмљеним становима у вишеспратним зградама.

Археолошка истраживања

Прва ископавања у Сирмијуму је обавио Шимен Љубић 1884. године. Нашао је Лицинијеве терме из IV века. Јосип Бруншмид, директор Археолошког музеја у Загребу, је 1894. године пронашао

гробнице. Систематска истраживања и упоредна конзервација су почели 1957. године открићем царске палате. На челу истраживања је био академик Владислав Поповић. Марк Хајман са Института за археологију на Сорбони је истраживао Сирмијум 2002. године. Године 2003. хидроархеолози су вршили истраживања на дну Саве. Руководилац ових радова је био мр Слободан Панић. Претпоставка је да су рониоци нашли локацију на којој се налазио један од два моста у Сирмијуму. Са дна реке су извађене опеке, секире за бродоградњу, новац, ножеви, чекићи, делови античког накита, посуђа. Један од руководиоца истраживања Сирмијума 2004. године је била др Ивана Поповић из Археолошког института у Београду, стручњак за антички накит. После само две недеље истраживања су престала због недостатка финансијских средстава. У Музеју Срема стручњаци различитих профила су обрађивали керамику, новац, ситан археолошки материјал. У екипи су били палеолог и антрополог. Међу налазима доминира бронзани накит, који је припадао сиромашнијем становништву. Мирослав Јеремић из Археолошког института у Београду, који заједно са Иваном Поповић руководи најновијим истраживањима Сирмијума, причу о овом античком граду је испричао на међународном научном скупу који је организовала Хумболтова фондација. Ова организација је основана 1972. године са циљем да улаже материјална средства у културолошке пројекте и хуманитарне акције.

У околини Сирмијума је нађен камени споменик са представом лова, који потиче из III века. Налази са бројних локалитета су: пољопривредна алатка, амфоре и питоси за чување вина и хране (I век), ваза – олеа за чување мирисног уља (II век), клешта (III век), посуда за вино нађена у зиданој гробници, стаклена чаша из западне некрополе (IV век), украс са крова у облику позоришне маске. Гвоздена кутија за накит и кутија са хируршким инструментима су из I века, керамички жижак и брош са стилизованом животињском фигуром из III века. Нађени су златници Константина Великог и његове мајке Хелене Августе, Августа, Марка Аурелија, Трајана, царице Јулије Доме, жене цара Септимија Севера, Клаудија, Диоклецијана, Проба.

Врховном богу Јупитеру су 105. године конзули у Сирмијуму подигли бисту са заветним натписом. Лапидарни мермерни жртвеник, нађен на десној обали Саве, сведочи о култу бога мора Нептуна. Бог трговине Меркур, бог светлости и уметности Аполон, богиња љубави Венера, бог вина Бахус, богиња мудрости Минерва, богиња победе Викторија, богиња Рома, бог здравља Ескулап, Марс – бог рата,

приказани су на мозаицима, фрескама и статуама. На жртвеницима је урезиван текст са именима богова. Становници Сирмијума су поштовали египатског бога Сераписа, богињу Изиду, персијског бога Митра. Сунчани Аполонов сат је урађен у облику шкољке са урезаним радијалним линијама које означавају сунчане часове. Нађен је у западном римском гробљу. Најстарији је споменик своје врсте у Србији. Почетком II века је настала мермерна статуа Афродите, богиње лепоте. Познат је рељеф главе богиње Роме, заштитнице Рима. Саркофази (камени сандуци за сахрањивање) су богато украшавани. На мермерном штиту из II века је приказана глава Медузе (митолошко биће које уместо косе на глави има змије и кога она погледа претвориће се у камен).

Од прошлости ка будућности

У циљу очувања културноисторијског наслеђа Министарство културе Републике Србије је у време одржавања Сајма туризма у Београду, од 19. до 22. априла 2006. године, представило пројекат „Пут културе римских царева”. Ово је један од начина да се културна баштина античке старости искористи у туристичке сврхе. Замишљено је да се повежу Сингидунум (Београд), Костолац, Шаркамен, Трајанов пут у Ђердапској клисури, Феликс Ромулијана (Гамзиград) и Наисус са Медијаном. Планирано је да се пројекат реализује у две фазе. У првој фази ову туристичку понуду треба уврстити у ђачке екскурзије, у другој фази пласирати је на иностраном тржишту. Кустоси Музеја Срема у Сремској Митровици, археолози Јасмина Давидовић и Мирослав Јесретић, су приказали археолошко благо Сирмијума на фотографијама, књигама, проспектима и сувенирима. Археолошки налази са бројних локалитета у Сремској Митровици су туристима презентовани у Музеју Срема, у унутрашњим просторијама и Лапидаријуму (збирка камених споменика) у дворишту. Почетком 90-их година XX века у Сремској Митровици је покренут пројекат „Ја волим Митровицу”, са циљем да се град унапреди, уреди и развије. Штампан је часопис за науку, уметност и културу „Сунчани сат”, организован фестивал беседништва „Сирмијум – светлост речи”. На овај начин је указано на најстарије вредности Сремске Митровице, на трагове античке прошлости, на Сирмијум, панонску престоницу. Пројекат је падао у заборав, све до 2001. године када је формиран Одбор за обнову пројекта „Ја волим Митровицу”. Предложено је се постави обележје Сирмијума поред

аутопута код скретања за Сремску Митровицу, табла града са грбом, уреди прилаз са источне стране Сремске Митровице, постави обележје на западном улазу у град, уради колонада римских императора рођених у Срему, поставе дигитализоване мапе културноисторијских знаменитости, дефинишу и обележе локалитети, поставе путокази и табле, означе локалитети царске палате. Представљање града је могуће интернет презентацијом, видео филмом, објављивањем монографије, отварањем објекта у коме ће се продавати сувенири, карте, разгледнице, брошуре. Реализација ових акција допринеће не само туристичко-привредној функцији Сремске Митровице, већ и складном уређењу и заштити некадашње римске престонице, која наставља живот у другом времену, у измењеним условима, али са незаобилазним траговима прошлости.

Мр Сања Павловић

ПРОСТОРНО-ФУНКЦИОНАЛНА ТРАНСФОРМАЦИЈА НАСЕЉА НОВИ БАНОВЦИ ПОД УТИЦАЈЕМ ГРАДА БЕОГРАДА

Општину Стара Пазова чине следећа насеља: Белегиш (3.220 становника), Голубинци (5.223 ст.), Крњешевци (1.038 ст.), Нови Бановци (9.797 ст.), Нова Пазова (18.958 ст.), Стари Бановци (5.787 ст.), Стара Пазова (19.385 ст.), Сурдук (1.253 ст.) и Војка (5.215 ст.).

Нови Бановци се простиру у источном делу Срема, у југоисточном делу општине Стара Пазова, на десној обали Дунава, на северној периферији Београда. Од седишта општине удаљени су 16 km, а од Београда 35 km. Граниче се са атарима Старих Бановаца на северу и северозападу, Нове Пазове на западу и Батајнице на југу. На истоку, река Дунав чини природну границу новобановачког атара према атару Падинске Скеле (општини Палилула). Географска ширина насеља износи 44°59' с.г.ш., а географска дужина 20°28' и.г.д. Ово насеље има најмањи атар у општини (8,9 km²), али зато има највећу густину насељености која износи 1.100 ст./km² (просек за општину износи 200 ст./km²).

Јужни део Нових Бановаца

Нови Бановци су изграђени са обе стране подунавског пута Батајница – Нови Бановци – Стари Бановци – Белегиш – Сурдук – Сланкамен. Овај друм је у римско доба чинио северни наставак „војног пута“ (*Via militaris*) који је повезивао следећа утврђења: *Taurunum* (Земун), *Burgenae* (Нови Бановци), *Rittium* (Сурдук), *Acuminicium* (Стари Сланкамен), *Cuscum* (Петроварадин), *Malata* (Беочин) и др.

Нови Бановци се налазе на контакту лесне заравни и речног корита. Дунав је од лесне заравни одвојен вертикалним одсеком релативне висине од 10 до 15 m. У лесном одсеку постоје усеци благе стрмине (сурдуци) којима саобраћају трактори носећи воду за заливање, дрва за огрев и др. Површина лесне заравни се одликује многобројним утолеглицама. Њена надморска висина, како се види на топографској карти размере 1:50000, креће се од 92 m у центру насеља до 85 m у западном делу атара. Особеност Нових Бановаца, у геоморфолошком смислу, лежи у чињеници да у насељу постоји локална лесна тераса. Она је неправилног облика. Пружа се у дужини од једног километра, а захвата ширину до сто метара. Висинска разлика између лесне заравни и терасе износи 5 m.

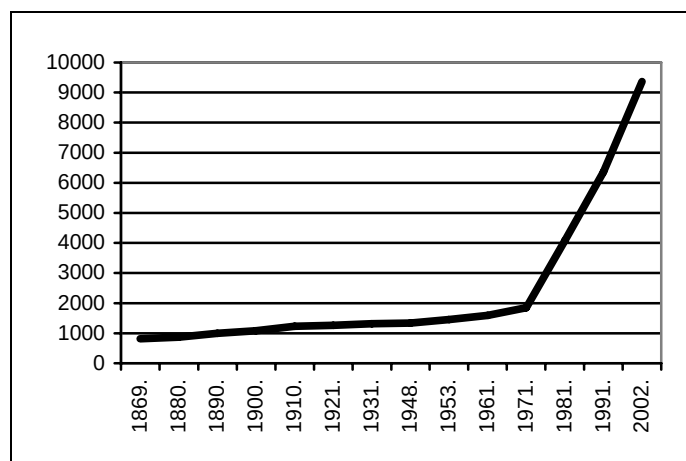
Ово поднебље се одликује степско-континенталном климом. Њу карактеришу хладне зиме и топла лета. Мразни дани се јављају од октобра па све до априла. Тропски дани са температурама ваздуха изнад 30°C јављају се највише у јулу и августу. У време таквих тропских дана приобални делови реке Дунав, услед већег топлотног капацитета воде у односу на лесну подлогу, свежији су за неколико степени целзијуса. Према причи старијих мештана, пре Другог светског рата температура ваздуха у току зиме спуштала би се испод -20°C, те би се тада Дунав прекривао дебелим слојем леда. Како је дебљина леденог покривача износила и 30 cm, мештани су насред Дунава приређивали трке саоницама. Међутим, након 1966. године оваквог залеђивања Дунава више није било.

Једина хидрографска појава на територији Нових Бановаца представља река Дунав. Она раздваја насеље од Панчевачког рита у дужини од 3 km. Десну страну долине Дунава чини лесни одсек, док на левој страни не постоји долинска страна. Корито Дунава је усечено у растреситом земљишту, у слојевима глине, песка, шљунка и глинаца. Због тога оно није стално, те знатно мења свој положај и контуре. Све до 1933. године, тј. до изградње насипа, Дунав је редовно плавио Панчевачки рит, а у сектору Нових Бановаца постојала је алувијална раван ширине 200 m. Изградњом насипа на левој обали реке, Дунав је

преусмерен на запад, тј. на сремску лесну зараван, те је при високим водостајима интензивно спира. На основу дугогодишњег посматрања, могу закључити да Дунав од лесне заравни неповратно отцепи и однесе годишње приближно 25 cm.

Лесна основа је погодовала да се на територији Нових Бановаца развије карбонатни чернозем. Он има одличне производне способности, јер на њему успевају скоро све културе. Међутим, интересантна је чињеница да у Новим Бановцима не успева бостан, а нешто северније у Старим Бановцима одлично успева. Ова појава се може објаснити чињеницом да је у Старим Бановцима изданска вода близу топографске површине и да је карбонатни чернозем обогаћен барским седиментима.

На основу археолошких истраживања може се закључити да је територија Нових Бановаца била насељена још од млађег каменог доба. Међутим, садашња локација насеља датира из 1731. године када се овде гради аустријска касарна. Они су све до данашњег дана били континуирано насељени, али због непоседовања поузданих статистичких података кретање броја становника могуће је пратити тек од 1869. године.

Крива кретања броја становника Нових Бановаца

На графикону се види да је демографски развој Нових Бановаца био умерен све до 1971. године, када је дошло до популационог бума. У периоду од 1971. до 1981. године број становника се у насељу

удвостручио, док је природни прираштај износио 10‰. Таква демографска трансформација насеља може се објаснити чињеницом да је у том временском периоду завршена једна трака аутопута Београд – Нови Сад, те су, услед бољих саобраћајних веза према Београду, Бановци ушли у зону његових дневних миграција. Уз ову чињеницу додајмо и да су цене плацева биле ниже у Бановцима него на територији Београда, те су Нови Бановци послужили многим мигрантима као успутна станица на миграционом путу ка Београду. Међутим, један број миграната пошто би сазидао кућу, населио би се ту за стално. Београдски викендаши, пошто нису могли да добију грађевинску дозволу у подунавском делу батајничког атара, градили су своје викендице у подунављу старопазовачке општине, односно у Новим Бановцима. Тако су се развиле улице на северном и јужном делу бановачког насеља. Такође, половином седамдесетих година, београдско предузеће „Енергопројект“ гради, у центру насеља, станове за своје раднике, а касније и за продају. Тиме почиње реализација урбанистичког плана о градској физиономији насеља Нови Бановци. Током осамдесетих година грађевинско предузеће „Каблар“ гради комплекс зграда, Бановце-Дунав, тако да су данас Нови и Стари Бановци урбанистички спојени. Бановци-Дунав имају своју месну заједницу, месну канцеларију и индивидуални поштански број. Међутим, по критеријуму Републичког завода за статистику Србије, они су још увек саставни део Нових Бановаца.

О значају миграција за повећање броја бановачке популације и просторно-функционалну трансформацију насеља говори чињеница да је само 22,5% популације аутохтоно, тј. да је 77,5% популације имиграционо. Највећи талас миграционих кретања у историји Нових Бановаца догодио се у периоду од 1991. до 2002. године. Тада је у Нове Бановце имигрирало 4.014 лица, а из њих емигрирало 1.085 лица. У Комесаријату за избеглице, почетком 2001. године, на подручју ове месне заједнице регистровано је 2.451 прогнано лице. Порекло највећег дела имиграционог становништва води са простора бивших република некадашње државе СФРЈ, на којима је беснео грађански рат (Славоније, Крајине и Босне) и Косова и Метохије.

Активно становништво по делатностима у Новим Бановцима по пописима из 1953, 1961, 1971, 1991, и 2002. године

Активност	1953.	1961.	1971.	1991.	2002.
Пољопривреда	447	394	294	105	80
Индустрија	16	90	119	910	880
Грађевинарство	19	24	75	330	216
Занатство	32	35	52	163	
Рударство	2	-	-	-	5
Саобраћај	-	12	33	199	274
Шумарство	-	1	1	-	-
Трговина и угоститељство	6	8	45	414	871
Здравство и соц. делатности	3	3	21	126	286
Стамбена и ком. делатности	-	11	8	52	275

Утицај града Београда огледа се како на демографске тако и на функционалне трансформације насеља. Блажа пореска политика општине Стара Пазова привукла је мале београдске привреднике да отворе своје занатске радње у Новим Бановцима. То је довело до убрзаног развоја спољних функција самог насеља (пре свега занатске функције). Анализом табеле може се закључити да је у Новим Бановцима процес деаграризације у завршној фази, јер се пољопривредном производњом бави само 2,5% од укупног броја активних лица. На основу личних посматрања, око 90% активних лица која се баве непољопривредним делатностима запослена су у Земуну и Београду. Такође, због бољих саобраћајних веза са Београдом у односу на Стару Пазову преко 90% новобановачких средњошколаца се школује у Београду, тј. у Земуну. Насеље осим пољопривредне има и следеће функције: занатску, трговачку, саобраћајну, просветну, културну и здравствену.

Процеси деаграризације и урбанизације у Новим Бановцима су у поодмаклој фази захваљујући близини града Београда који се понаша као жариште просторно-функционалне трансформације предела. Данас, градску физиономију у Бановцима дају 2.202 куће и стана распоређена у четрдесетак асфалтираних улица и десетак улица покривених макадамом. На територији месне заједнице Нови Бановци асфалтирано је 11,5 km улица.

Мали природни прираштај (у периоду од 1991. до 2002. године износио је 0,9‰) и високи удео старијег становништва у укупној бановачкој популацији представљаће проблем у будућем развоју насеља.

Александар Крајић

ШАБАЧКИ ВАШАР

У традиционалној култури српског народа уз значајније црквене празнике, одржавани су, а понегде се још одржавају панађури или вашари. Вашари су, као друштвена категорија која одражава понашање заједнице, заузимали важно место у народном животу. На вашарима су се обављале велике трговинске размене, склапали послови, пласирали производи. На њима се могла наћи роба са Истока и Запада. Вашари су били претеча сајамских изложби. Данас су вашари осавремењени и само формално измењени, али и даље су задржали све функције из прошлости. На рачун примарне економске функције шабачког вашара, данас се све више истиче његов забавно-атрактивни карактер.

Развој трговине и панађури у Шапцу

Привредно-географски и саобраћајни положај Шапца, утицали су да овај град током целе своје историје, поред војничког значаја, игра улогу значајне трговачке раскрснице и једног од средишта националне и међународне трговине. Налази се на месту где се укрштају сувоземни и речни путеви који повезују велика привредна подручја и значајна тржишта. Због таквог специфичног положаја, у њему се још од средњег века, а нарочито од времена Првог српског устанка, развијала трговина. Између 1533. и 1548. године године промет се обављао на шабачком тргу и на шабачкој скели, који као место вашара и панађура, опстају и за време турске власти. Половином XIX века погранични положај Шапца према Аустрији и Турској, омогућио је шабачким трговцима пословне везе, не само са залеђем, већ и са Бечом, Пештом и Трстом. Панађури у Србији први пут су законски установљени Уредбом о држању панађура од 13. јула 1839. године. Тада су уведени нови и потврђени стари панађури у 17 места, између осталих и вашар на Ђурђевдан „у Тополику испод Шапца”. Вашар у Шапцу одржавао се и пре 1839. године, а први помен је из 14. века, у раваничкој повељи кнеза Лазара, којом он даје нека села Мачве и Битве манастиру Раваници и која помиње приходе који се дају том манастиру од панађура. У 19. веку у Шапцу су постојала два вашара, који су се одржавали у Тополику о Ђурђевдану и

Митровдану. Почетком 20. века уведен је и вашар за Малу Госпојину, који је одржаван на Михаиловцу, тада хиподрому Дриносавског кола јахача „Кнез Михаило”. После Првог светског рата изостављена су прва два вашара и остао је само вашар посвећен Рођењу Пресвете Богородице, на Малу Госпојину, 21. септембра. Временом Шабачки вашар је постао позната туристичка манифестација у општини Шабац.

Традиционални шабачки вашар

Сваке године, у дане Мале Госпојине, од 21. до 23. септембра, Шабац живи за вашар, који је постао готово синоним за овај град. Шабачки вашар, најчувенији вашар на Балкану, прославила је песма чије су почетне речи „Оћемо ли у Шабац на вашар”? У дане шабачког вашара, који незванично траје 4-5 дана, на старо вашариште Михајловац, поред Саве, слије се преко сто хиљада људи, житеља Шапца и околних мачванских и поцерских села, али и намерника из целе Србије, да виде и да буду виђени, да нешто продају, купе или да се, једноставно, забаве. Било како било, тек река људи „ваља” се улицама пробијајући се између стотина тезги претрпаних свим и свачим.

Лицидерска срца, симбол Шабачког вашара

Руковођени геслом да свака роба има свог купца продавци гласно позивају потенцијалне муштерије и убеђују их да баш они продају оно што им је у том тренутку најпотребније. А може се купити готово све. Од сецкалице за поврће, којом ћете, бар тако тврди продавац, задивити комшије, па до намештаја. Шапчани кажу да се на вашару, сваке године, могло купити све „од игле до локомотиве”. Наравно, доминирају тезге са гардеробом, углавном већ виђеном на „шареним” пијацама, „ексклузивно” допремљених из Аустрије, Панчева или неког од сличних центара, а ко жели може да купи и разноврсне занатске производе и производе кућне радиности - нешто од алата, плетене гарнитуре за кућу, грнчарију, храстову бурад или казан за печење ракије. Нико се са шабачког вашара не враћа празних руку, понеће бар варјачу, сито, или дрвено буренце за ракију, да се види да је био на вашару, да га неби терао малер. На самом улазу у Михаиловац постављају се многобројне тезге са разноврсном робом за продају бижутерије и ручног рада, што је лепо приказао у песми „Вашар”, песник Мика Антић у књизи „Гарави сокак”.

„Хоћемо ли у Шабац,
на вашар?”

„Какав Шабац? Какав вашар!
Ни сањали нисмо.
На вашару шатра, А у шатри тезга.
А на тезги прстење,
Огрлице и ђинђуве,
гривне, перле и ланчићи,
и брошеви и чешљеви,
дугмад, копче, укоснице,
појасеви од сребра
и прслуци од срме.”

Познато је да се вашару највише радују деца. За њих тек има понуде којој је тешко одолети. Почев од слаткиша, шетње са Сунђер Бобом или Микијем, преко луна парка са рингишпилима и аутодромом, па до актуелних балона пуњених хелијумом. У „граду забаве” на Михаиловцу, како другачије поједини медији називају Шабачки вашар, власници забавних паркова и циркуса неколико дана пред вашар постављају своје објекте. Вашарске атракције се надовезују једна на другу. Ту се може видети разних чуда – „пола змија-пола жена”, „кућа

страве". Као и сваке године, централно место заузима чувени „Зид смрти". Овде све шљашти, сија, блиста и цакли и срачунато је на то да посетиоцу пружи илузију да и сам учествује у бајци. Деца имају прилику да, осим у свакој возњи на неком од многобројних електромеханичких чуда што се окрећу, дрмају, врте, шкрипе, пиште или љуљају, уживају и у чувеним вашарским производима. За романтичне душе још увек се овде могу пронаћи - знамења неких давно прошлих времена – шарена лицидерска срца, одвајкада позната као симбол љубави, која се продају уз свилене бомбоне, тортице, лулице и друге шећерлеме. Било је на вашару и мајстора за прављење шећерне вуле, али и оних који су пекли палачинке и крофнице.

Кућа страха на Шабачком вашару

Забавно је и за одрасле. Већ годинама се у средини вашаришта постављају угоститељске шатре, испред којих се на ражњевима окрећу прасад и јагњад. И роштиљ ради пуном паром. На све стране шири се мирис печења и плескавица и трешти музика. Килограм вруће јагњетине, управо скинуте са ражња кошта око 10 евра, а ко жели може да поједе и порцију рибље чорбе, гулаша или купуса, који се кувају пред

шаторима претенциозних назива. Музика са вашара одзвања добрим делом града. Ту време као да је стало и преселило се у песму „цвак-цвак”, коју сентименталне мераклије наручују под шаторима. Весело на вашару бива до касно у ноћ, а када пристигне умор сви се лагано разилазе кућама. Песма Мике Антића наставља се даље:

„На вашару шатра
А у шатри роштиљ.
Крај роштиља ражањ,
Ту се пеку пљескавице,
ћевапчићи и ражњићи,
мућкалице, вешалице,
крвавице, цигерњаче,
коленице, ћулбастија,
крменадле, цигерица,
кобасице и мозак на жару”.

„На вашару шатра,
А у шатри циркус.
У циркусу медведи
и мајмуни што играју лопте,
керови што терају бицикл
и дресура коња,
и дресура тигрова,
и дресура паса,
и жонглери и клонови,
и артисти на вратилу,
и колеге музиканти”.

Реч је дакле, о једном без сумње најимпресивнијем и најлепшем вашару. Вашар званично траје три дана од 21. до 23. септембра, а незванично много дуже живи „град забаве, рингишпила, врућег печења, хладног пива, музике и песме”. Тих дана народ навали према Михајловцу и сви прилази вашаришту буду преплављени реком људи. Сјати се ту и старо и младо. Госпојински вашар у Шапцу је прерастао у једну велику традицију, манифестацију коју посети преко 100.000 људи. У време одржавања шабачког вашара у граду настају осетне промене. Долази до појаве гужви у саобраћају и повећаног промета у угоститељству и трговини.

Надалеко чувени шабачки вашар, за промоцију и продају својих производа користе многе фирме и предузећа. Тако су 2003. године, на простору испред хотела „Слобода”, били изложени најновији модели аутомобила „Пежо”, познатог француског произвођача. Традиционално се одржавају и неке спортске манифестације. *Међународна ревија бокса* у част чувеног шабачког вашара, одражава се на Мачвином рингу под отвореним небом. Завод за пољопривреду „Подриње” и Коњички клуб „Шабац 1820.” на Малу Госпојину, од 2002. године организују велику *Регионалну изложбу приплодних коња*. Покровитељ ове манифестације је републичко Министарство за пољопривреду и водопривреду. Смотра је регионалног карактера, а програм се одржава на шабачком Хиподрому. Од 2006. године одржава се сајам пољопривреде. Такође малогоспојински вашар употпуњује и улични сајам књига.

Шабачки вашар нуди много могућности за забаву

Степен туристичке валоризације Шабачког вашара далеко је испод степена његовог културно-историјског значаја, а посебно интересовања туристичке тражње. Узрок томе је слаба организација и маркентишка обрада овог догађаја и незаинтересованост туристичких

посленика да схвате Шабачки вашар као потенцијал, чија би потпуна туристичка валоризација могла донети и адекватне вредносне ефекте туристичкој привреди Шапца и масовнијем развоју манифестационог туризма у њему.

Последњих година, међу бројним манифестацијама које се одржавају у Шапцу, по броју посетилаца и по интересовању привредних субјеката за учествовање и излагање својих производа на њима, истичу се и сајамске манифестације (Сајам пољопривреде, Сајам књига, Сајам гаса, Сајам привреде Мачванског округа, Сајам старих заната), што захтева већи изложбени простор уз павиљонску концепцију излагања. Један од стратешких циљева развоја града Шапца је да постане прави **сајамски град**, у коме ће се одвијати значајне сајамске манифестације, посебно из домена пољопривреде. Идеја је проистекла директно из угледа и традиције Шабачког вашара.

Шабачки вашар претеча Шабачког сајма

Шабац је град којем гравитира велико подручје са богатом сировинском базом и који представља потенцијално тржиште за пласман роба и услуга. Економски развој Шапца и ширег региона у оквиру националне и међународне робне размене и националног тржишта створио је услове за оснивањем институције сајамског типа на подручју града. Оснивање **Шабачког сајма**, као тржишне институције, која ће своју функцију остваривати организовањем комерцијалних институција, је корак у том правцу. Према урађеном урбанистичком пројекту, планирана је изградња савременог сајмишта у Шапцу, на подручју „Воћњака”, односно на простору некадашњег предузећа „Мачва”. Сајам ће заузимати простор од 36 ha површине, уз леву страну магистралног пута Шабац – Лозница. На потпуно неуређеном земљишту, дефинисаном као „Агроиндустријска зона”, 2007. године је почела изградња сајамског комплекса, кога чине хале и пословни објекти на 11 ha простора, кванташка пијаца, ауто пијаца и „бувљак” на 10 ha. За објекте спортско забавног садржаја предвиђен је простор на површини од 15 ha. Основе капацитета Шабачког сајма представљаће отворени и затворени изложбени простори. Вредност инвестиција је око 5 мил. евра. Отварање хала предвиђено је за 2009. годину.

Посебно треба нагласити значај који ће Сајам имати за шабачки туризам и угоститељство. За време сајамских дана посете Шапцу домаћих и страних гостију, било као посетиоца или излагача биће

увећане, а тиме и попуњеност капацитета угоститељских објекта, ресторана, хотела итд. То ће бити шанса и за туристичке агенције да кроз богате програме организују обиласке историјских и културних знаменитости у ближој околини, чиме би се остварио значајнији финансијски прилив.

Мр Љиљана Грчић

МАЛИ ЗВОРНИК

На прелазу из средњег у доњи ток Дрине, на месту где река излази из своје најнижводније клисуре, Зворничког просјека, налази се сликовити градић Мали Зворник. Град је административно седиште Општине Мали Зворник, која са површином од 184 km², једним градским, 11 сеоских насеља и 14.076 становника (2002. године) представља најмању општину Мачванског округа и једну од најмањих у Србији. Само насеље Мали Зворник има 4.736 становника. Град је удаљен 25 km од Лознице, 45 km од Љубовије, 78 km од Шапца и 160 km од Београда. Кроз насеље пролази магистрални пут Љубовија – Лозница - Шабац, а овде се завршава железничка пруга из правца Руме. Са суседним Зворником у Босни и Херцеговини повезан је са два моста на Дрини. Географско име добија по суседном и старијем граду, на левој обали Дрине – Зворнику (Звоник). По предању, град је добио име по високом звонику неке старе цркве са почетка XIII века или по звонику фрањевачког самостана са почетка XV века. По другом тумачењу, град је назван по томе што терен на коме је подигнут, посматран са десне обале Дрине, има облик звона.

Први трагови насељености овог простора потичу још из бронзаног доба. Почетком I века нове ере, средње и горње Подриње улазе у састав илирске провинције Римског царства. На путу који је од Salone (Солина), преко Domavie (Сребренице) водио дуж обе обале Дрине ка северној престоници царства, Sirmium (Сремској Митровици), постојала је путна станица Ad Drinum и за коју још увек није поуздано утврђено где се тачно налазила. Претпоставка археолога је да је она била на овој територији, односно у близини данашње зграде Општине Мали Зворник, где постоје остаци старих зидина. Прошлост Малог Зворника тесно је повезана са историјом суседног града Зворника у Босни, који је у средњем веку био значајно насеље и тржиште за извоз сребра и олова из околних рудника Србије и Босне. Тај стари Зворник био је пространо насеље: ширио се не само на левој већ и на десној страни Дрине.

Коначним падом под турску власт, 1460. године, Зворник почиње економски да назадује. Тек тада се град почео делити на два посебна

насеља – на Велики Зворник лево од Дрине, и на Мали Зворник десно од реке. И једно и друго насеље животарили су тихим животом. Мали Зворник је вероватно растао као део града Зворника на десној обали Дрине. У првој половини XVIII века путописци помињу да је на том месту била „Мала” или „Махала” града Зворника, чији су становници називани Махољани. О Малом Зворнику из турског периода нема много података. Само се зна да је био насељен муслиманским становништвом – делом старинцима, а делом избеглицама из Соколске нахије, које су досељене тридесетих година XIX века. Све до Берлинског конгреса 1878. године, када улази у састав Кнежевине Србије, Мали Зворник је, заједно са суседним селом Сакаром, био у саставу турског Босанског пашалука. Тада почиње досељавање српског становништва, међутим све до 1912. године Мали Зворник и Сакар су били једина села у тадашњој Србији са скоро чисто муслиманским становништвом. Из периода између два светска рата потиче Мост краља Александра I, који је отворен 12. јануара 1930. године, као први мост између Зворника и Малог Зворника, што је подстакло интензивнији економски развој. И поред тога, у овом периоду град је споро мењао свој изглед учмале турске касабе.

Развој Малог Зворника тек иза Другог светског рата постаје динамичан. Изградњом Хидроелектране „Зворник” у периоду 1947-1955. године започиње квалитативно нов период у развоју ове варошице. Насеље добија први урбанистички план, савремене комуналне службе, водовод, канализацију, електрично осветљење, стамбене објекте, индустријска предузећа, Дом културе, библиотеку, средњу школу итд. Мали Зворник 1955. године постаје средиште новоформиране истоимене општине и добија статус градског насеља. Основни покретач процеса физиономске и функционалне трансформације некадашње касабе у модеран град била је ХЕ „Зворник”, која је из основа променила топографску, демографску, привредну и културну слику овог простора. Подстицај који је развоју града дала Хидроелектрана не престаје ни у наредним деценијама.

Интересантно је да се код Малог Зворника јавља мањи гранични спор између Србије и Босне и Херцеговине. Наиме, ХЕ „Зворник” припада Србији, али испрекидана гранична линија која пролази средином Дрине дели овај објект на два дела: србијански и босански. Србија предлаже Босни и Херцеговини да се на Зворничком језеру граница са србијанске стране помери све до леве обале, како би се читава ХЕ „Зворник” нашла на територији Србије у саставу Општине

Мали Зворник, и да се низводно од бране граница поново врати на средину Дрине. Према овом предлогу, Србија би тај део надокнадила враћањем Босни и Херцеговини одговарајуће водене површине на неком другом сектору Дрине.

ХЕ „Зворник“

Мали Зворник се налази на десној долињској страни Дрине и у долинама њених краћих притока Моштанице, Вољевице и Бучевског потока. Атар насеља простире се у висинској зони од 139-144 m (мањи равничарски део насеља) поред десне обале Дрине, до 320-662 m надморске висине (већи брежуљкасто-брдски и нископланински део атара). Град је смештен на алувијалној равни и на западном побрђу планине Борање. Местимично се стране ове Подрињске планине издижу непосредно из речног корита. Обронци Борање највише су се примакли реци код Старог моста (Мост краља Александра I).

Услед наведених морфолошких карактеристика Мали Зворник има изразите одлике друмског насеља, које се пружа дуж пута Шабац – Лозница - Љубовија, правцем север-југ, на дужини од око 4 km.

Еволуција насеља обухвата три фазе: руралну (сеоско насеље од 1878. до 1912.), прелазну или мешовиту (варошица од 1912. до 1955.) и урбану (од 1955. године). Данас се Мали Зворник састоји из два физиономска дела – Колоније (јужно од старог моста) и Доњег насеља (северно), који су планским развојем града функционално повезани. Колонија и Доње насеље су морфолошки јасно раздвојени гребеном Борање код Старог моста. Ова два дела града развила су се на месту старијих физиономских целина, Махале и Поља. Са првим радовима на изградњи ХЕ „Зворник”, 1948. године, у Махалама су порушене две трећине кућа, њихови становници су пресељени низводно од бране у данашње Доње насеље, док се један део иселио на другу обалу реке, у Зворник. Драгиша Брашован, један од водећих југословенских архитеката тога доба, израђује први урбанистички план Малог Зворника. На месту некадашње Махале није Колонија - модерни део Малог Зворника, са вишеспратницама, јавним зградама и атрактивним стамбеним насељем Виле. Доње насеље, настало 1952. године, састоји се од стамбених приземних и једносpratних кућа и има више рурални изглед. Нажалост, од основне замисли Брашована се из много разлога одустало. Пропуштена је прилика да овај град, као ниједан у Србији али и у бившој Југославији, буде један целовит и заокружен урбани центар. И поред тога, може се констатовати да је Мали Зворник, настао већим делом после Другог светског рата, једно од ретких градских насеља у Централној Србији са планском структуром.

Демографски развој насеља после Другог светског рата био је веома интензиван, нарочито у периоду 1948-1953. године, када је, досељавањем радника који су радили на изградњи ХЕ „Зворник”, број становника порастао са 768 на 2.783, што је повећање за чак 3,62 пута за свега пет година. Према попису становништва из 2002. године, град има 4.736 становника, од чега 4.095 Срба (86,5%), 417 Муслимана и Бошњака (8,8%) и 224 припадника осталих народа (4,7%). Насеље има младо становништво и демографску перспективу.

Археолошки локалитети показују да је привредни живот на простору Малог Зворника био развијен још у римско доба. У средњем веку, у доба развијеног рударства, насеља средњег Подриња развијају живу трговину са Дубровником. Из овог периода су се очували трагови богате рударске активности, нарочито у малозворничким селима Доња Борина (Бохорина), Брасина и Доња Трешњица. У турском феудалном добу долази до стагнације привреде и замирања рударства. Већина насеља данашње општине Мали Зворник представљала је читлуке

зворничких и власеничких муслимана. У том периоду било је развијено и лађарство – Малозворничани су својим лаким шајкама, названим „зворничанке” или „зворникуше”, превозили путнике и трговце све до Сремске Митровице, па чак и до Београда. Интензивнији развој привреде почиње тек после Другог светског рата, изградњом ХЕ „Зворник”, што доводи до развоја индустрије и услужних делатности. У данашњој привредној структури доминирају индустрија са енергетиком, пољопривреда и трговина. Највећа предузећа су ХЕ „Зворник”, индустрија грађевинског материјала „Равнаја” и дрвна индустрија „Гучево систем”, а постоје и мањи објекти дрвне и машинске индустрије. Поред традиционалног сточарства и земљорадње све већи значај има и производња малина и другог шумског воћа, за шта постоје одлични природни услови на падинама подрињских планина Гучева, Борање и Јагодње. Највећи народни доходак 2005. године остварен је у индустрији и рударству (29,51%), пољопривреди (25,50%), трговини (17,29%), енергетици и водопривреди (14,53%) и саобраћају (8,47%).

Општа је оцена да је туризам најперспективнија грана привреде у општини Мали Зворник. Међутим, велики потенцијали развоја туризма нису искоришћени у довољној мери. Туристичка привреда није развијана плански, већ стихијно, и данас се налази на ниском ступњу развоја. Године 2005. регистровано је свега 1.117 туриста, који су остварили 4.331 ноћење, што је далеко испод стварних могућности. Поред тога, најниже зараде у Малом Зворнику имају радници у туризму и угоститељству, што је још један показатељ неискоришћених потенцијала.

Највећи значај за развој туризма имају хидрографски објекти: Дрина са Зворничким језером и комплекс Радаљска бања – Радаљско језеро.

Вештачко Зворничко језеро без сумње представља највећу туристичку вредност овог краја. Настало је у периоду 1947-1955. године, изградњом ХЕ „Зворник” код Малог Зворника, на 93,1 речном километру Дрине. При нормалном успору воде језеро лежи на 157 m надморске висине. Дужина језера при износи 25 km, а површина 13,5 km². Највећу ширину достиже између ушћа Дрињаче у Босни и села Читлука у Србији (3 km). Наносима бујичних токова који се уливају у језеро са обе његове стране морфометријске карактеристике Зворничког језера су знатно редуковане. Запремина басена је смањена у односу на почетну за 56,5%, и износи 41,3 милиона m³ воде. Највећа дубина износи 28 m, а просечна 3 m. Поред основне енергетске и

водопривредне функције, језеро пружа велике могућности за развој туризма: од купања и рекреације, преко риболова до кајакашких и мотонаутичких такмичења. За туризам је најзначајнији део језера непосредно иза бране, где је уређена градска плажа и угоститељски објекти. Купалишни туризам нема већи значај због великих осцилација нивоа воде (6-8 m), често неприступачних стрмих обала и климатских услова (ниске температуре воде и ваздуха, тј. кратка купалишна сезона).

Далеко већи значај има спортски риболов на језеру. Богат рибљи свет (младица, липљен, смуђ, шаран, сом, клен, кечига, амур, штука итд.), чини основу развоја ове врсте туризма на језеру и највећу туристичку вредност целе Општине. Да је то тако сведочи и податак да 2003. године општинска организација спортских риболоваца „Дринско језеро” имала око 1.250 чланова, што је у односу на број становника Општине (14076 - 2002. године) рекорд у Србији. На Зворничком језеру су упецани европски рекордери – смуђ од 13,7 kg и штука од 18,5 kg. Почев од 1998. године, сваког лета крајем јула одржава се „Сомовијада” – риболовачко такмичење у лову на сома варалицом, које окупља риболовце и туристе из суседних општина Србије и Босне и Херцеговине, али и из других земаља. Ова манифестација је без сумње најзначајнији туристички догађај у Малом Зворнику. Поред „Сомовијаде”, одржавају се и друга риболовачка такмичења. Велике су могућности за упражњавање спортова на води (нарочито кајака и кануа на мирним водама и сплаварења). Манифестација „Дринска регата”, која се организује у сарадњи са општинама Зворник и Лозница, представља најзначајније такмичење у воденим спортовима. Слободни ток Дрине низводно од језера, и њене веће притоке у општини Мали Зворник (Радаљска, Боринска, Борањска и Велика река) такође су богате рибом и имају значаја за развој риболовног туризма.

Другу велику хидрографску туристичку вредност представља Радаљска бања, чије су воде везане за миоцени гранодиоритски комплекс планине Борање. Налази се у атару села Радаљ, северно од Малог Зворника. Радаљска бања је натријум-хидрокарбонатна алкална хипотерма (температуре воде 28,5-30°C), са флуором (F) и сумпором у виду водоник-сулфида (H_2S) као карактеристичним компонентама. Сумпоровита вода Радаљске бање слична је оној из много познатије суседне Бање Ковиљаче, и погодна је за лечење свих врста реуматских обољења. Вода се добија из четири каптиране бушотине, са дубине од 102 до 366 m, док је природни извор пресушио. У близини бање, у шумском комплексу Борање, 1988. године створено је вештачко

Радаљско језеро, површине 2,5 ha. Језеро се налази на реци Црни Радаљ, богато је поточном пастрмком, са могућностима за развој риболовног и излетничког туризма. Туристички комплекс Радаљска бања – Радаљско језеро ни изблиза није искоришћен у складу са могућностима, остајући и до данас само локално излетиште. Лоша инфраструктурна опремљеност и лош пут до бање (8,5 km удаљена од пута Мали Зворник – Лозница) су ограничавајући фактори развоја.

Панорама Малог Зворника

Мали Зворник располаже и одређеним антропогеним туристичким вредностима, али њихов значај је знатно скромнији од природних. Брана Хидроелектране „Зворник” може се искористити за посете туриста и школских екскурзија. Велику атракцију представља подземно склониште Карађорђевића – 1,7 km дуг систем ходника и подземних просторија, који се налази у близини Старог моста на Дрини. Изграђен је у периоду 1932-1934. године, као склониште краљевске династије Карађорђевића. Овај лавиринт је и послужио у ту сврху у априлу 1941. године, када је у њему своју последњу ноћ у земљи, пре одласка у избеглиштво, провео млади краљ Петар II Карађорђевић. Још се истражује шта се све налази у седамдесетак подземних просторија. Досадашња испитивања су показала да су ходници ископани у

кречњаку, а откривени су и остаци капеле у облику часног крста, олтарског простора, краљевске чесме и краљевог апартмана. У плану је да се овај необични и мало познати објект, сада крајње запуштен, уреди за туристичке посете, и тиме добије јединствена туристичка атракција.

Велике су могућности за развој сеоског туризма, у аутентичним руралним амбијентима малозворничких села Читлука, Волеваца, Цулина и Доње Трешњице. То би довело до привредног активирања села, јер би сеоско становништво омогућило туристима конзумирање здраве хране, за чију производњу постоје одлични услови. Сеоски туризам би утицао и на успоравање иселавања становништва, јер би млади људи поред пољопривреде добили додатни извор прихода.

Као показатељ стања туристичке привреде користи се структура смештајних капацитета. Општина Мали Зворник не располаже адекватним смештајним капацитетима, ни по броју лежајева, ни по њиховом квалитету, тако да не може одговорити потребама све веће туристичке тражње. Постоји само један хотел у правом смислу речи („Извор” у Радаљској бањи, са 54 лежаја), и један мотел („Оаза” у Малом Зворнику, са 21 лежајем). Смештајем туриста бави се и неколико десетина приватних домаћинстава у Малом Зворнику и селима Радаљ, Читлук, Будишић, Брасина, Цулине и Амајић. Мотел-ресторан „Дрински рај” у Великој Реци, отворен 2007. године, располаже са 30 лежајева у 10 луксузних апартмана. У току је изградња Green хотела „Дринска краљица” на Зворничком језеру у Амајићу, који ће имати 18 двокреветних соба, марину са 36 чамаца и 25 атрактивних риболовачких сојеница на ободу Амајићког острва. Хотели „Језеро” у Малом Зворнику и „Радаљ” у Радаљској бањи¹ већ годинама нису у функцији, због дотрајалости и малог броја гостију. Степен искоришћености смештајних капацитета је под сезонским утицајем, јер највише гостију има у летњим месецима, у време одржавања „Сомовијаде”; остали део године гостију готово и нема. Саобраћајна инфраструктура, тачније пут до Радаљске бање, је у веома лошем стању, што негативно утиче на број потенцијалних туриста. На лоше стање у туризму утичу још и непостојање стратегије развоја, непостојање локалне туристичке организације, лоша организација пословања, недовољно улагање у маркетинг, лоша квалификациона структура запослених у туризму итд.

¹ Хотел "Радаљ", саграђен 1979. године, био је један од ретких хотела у Европи чијим водоводним цевима је текла минерална вода.

С обзиром да Мали Зворник има одличне природне услове за развој туризма, дефинисани су циљеви његовог будућег планског развоја. Они обухватају: активирање постојећих и изградњу нових смештајних капацитета; побољшање квалитета услуге у угоститељским објектима; уређење за туристичке посете Подземног града Карађорђевића; изградњу туристичке инфраструктуре на Зворничком језеру (рибарско етносело, марине, плаже, ресторани, кампови, викенд насеља итд.); развој туризма у Радаљској бањи; развој сеоског, ловног и транзитног туризма; повезивање туристичке понуде са туристичким локалитетима у окружењу (Бања Ковиљача, Лозница, Тршић, Трноша, Соко-град, Мачков камен, Зворник итд.); доношење стратегије развоја туризма у оквиру „Стратегије развоја општине Мали Зворник“, која је усвојена 2006. године, као и оснивање локалне Туристичке организације; побољшање организације туристичког пословања и туристичке пропаганде итд.

Уколико се практично реализују, ови циљеви развоја туризма у општини Мали Зворник могу да дају позитивне ефекте у дужем временском року, да знатно унапреде и обогате понуду ове дестинације и да доведу до развоја туризма који не би био стихијан, већ заснован на реалним могућностима. Развој туризма треба базирати пре свега на спортско-риболовном, бањском и сеоском туризму, који имају највеће могућности и перспективе.

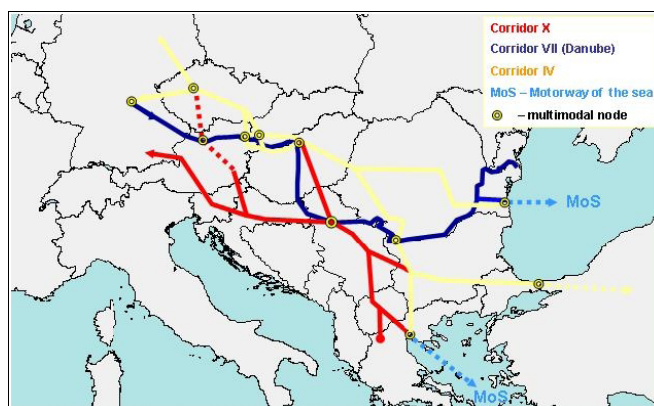
Разноврсност функција (индустрија, пољопривреда, туризам, трговина итд.) и позитивна демографска кретања чине Мали Зворник главним привредним и културним центром, ка коме гравитира осталих 11 насеља у Општини. Град је кроз своју историју увек био функционално повезан са већим и развијенијим градом Зворником у Босни. Велики број житеља Малог Зворника радио је у Зворнику, нарочито у Фабрици глинице „Бирач“, и обратно, Зворничани су радили у Малом Зворнику, највише у Хидроелектрани и „Равнаји“. Поред економских, интензивне су и културне, саобраћајне и трговачке везе између два дела двојног града на граници Србије и Босне, за шта нарочит значај имају два моста на Дрини. Иако је Мали Зворник коресподентно насеље са Зворником, ипак је увек био одељен од њега границом. Најновије разграничење и предвајање два дела Зворника најтеже се одразило на привреду: она је нагло оронула и готово замрла. Граница на Дрини ипак чини своје, тако да за развој Малог Зворника све већи значај има гравитациони и функционални утицај Лознице, у мањој мери Љубовије и Шапца, а опада утицај босанског Зворника.

Идеја да се водне снаге Дрине у Зворничкој клисури искористе за производњу електричне енергије јавиле су се још пре Другог светског рата, што је практично реализовано у периоду 1947-1955. године изградњом бране код Малог Зворника и стварањем вештачког језера. Зворничка акумулација има велики утицај на физичко-географске особине овог простора, што се испољава пре свега у промени физиономије и географске индивидуалности читавог краја, промени микроклиме, речног режима Дрине, транспорта наноса итд. Још је уочљивији утицај на друштвено-економске процесе – изградња Хидроелектране утицала је на интензивну имиграцију, мењање економских структура становништва и развој нових функција, пре свега индустријске и туристичке. Мали Зворник је пример простора који је антропогеним путем радикално трансформисан, при чему су из основа измењене његове основне функције, физиономија, улога, положај и значај у ширем окружењу, и то у позитивном смислу. За релативно кратко време заостало рурално насеље претворено је у урбани центар са развијеном енергетиком и прерађивачком индустријом, а данас и са све значајнијим туризмом.

Рајко Голић

КОРИДОР 10 – РАЗВОЈНА ШАНСА ПРИВРЕДЕ ЈАГОДИНЕ

Мрежа Паневропских коридора као значајан сегмент за развој инфраструктуре у централној и источној Европи дефинисана је одлукама Паневропских конференција, на Криту 1994, а затим у Хелсинкију 1997. године. Наведене одлуке обавезују веома брзо усаглашавање и хармонизацију националних прописа са прописима и препорукама ЕУ. Потпуна функционалност друмске и железничке инфраструктуре условљена је економским, организационим, техничким, технолошким и еколошким факторима. Врло повољан географски и саобраћајни положај Србије у односу на Коридор 10 и могућност примене свих видова транспорта од суштинског је значаја код повезивања према другим Паневропским коридорима. Укључивање у европску мрежу саобраћајница и стварање јединственог тржишта саобраћајних услуга на нивоу ЕУ свакако је приоритет и наше земље. Коридор 10 је по свом географском и саобраћајном положају и простирању сложен и карактеристичан је по већем броју грана. Специфичност је истовремено укрштање са Паневропским коридорима 4, 5, 7 и 8.

Паневропски коридори југоисточне Европе

Паневропски саобраћајни пројекат Коридор 10 представља једну од најважнијих европских саобраћајница. Обухвата железничку и путну мрежу, дуж које се планира изградња гасовода, мреже оптичких каблова, мотела, бензинских пумпи, продавница, технолошких паркова и других објеката пратеће инфраструктуре, што представља капиталне објекте за регије кроз које Коридор 10 пролази.

Коридор 10

Коридор 10 у свом основном правцу се пружа од Салцбурга до Солуна дужином од 2.360 километара. Повезује осам држава, укључујући и краке у још шест држава. Од укупне дужине друмског дела саобраћајнице, кроз Србију пролази око 800 километара. Железнички магистрални правци Србије чине приближно 1/3, односно 767 километара пруге Коридора 10.

Саобраћајница која представља најперспективнију копнену везу Европе са Блиским и Средњим истоком пружа изванредну шансу и пословни изазов за стране и домаће инвеститоре. Модерни гранични прелази, затим изградња четири зоне технолошког развоја са центрима у Новом Саду, Београду, Крагујевцу и Нишу који ће представљати технолошке паркове имају шири значај за развој привреде у Србији. Очекује се да наведени паркови омогуће „Green Field“ инвестиције (улагање у производњу) дуж Коридора 10 и тиме допринесу читавом развоју привреде. Пројектна решења на Коридору 10 обухватају градњу двоструких железничких траса, затим системе аутопутева, савремене мостове, као и системе широких тунела.

Очекује се да средства за реализацију наведених пројеката обезбеди Европска инвестициона банка, Европска банка за обнову и развој, Република Србија, Светска банка и заинтересовани приватни и јавни инвенститори.

Територијом општине Јагодина пролази део међународног путног правца Е – 75 и железничка магистрала, који се налазе на Коридору 10. Повољан положај према овим саобраћајницама и добра саобраћајна повезаност омогућују Јагодини изразито транзитну функцију, која се рефлектује и на развој читаве привреде. Потенцијали привреде општине Јагодина увећавају своју конкурентност на тржишту захваљујући близини Коридора 10.

*Коридор 10 на територији општине Јагодина
(друмска и железничка саобраћајница)*

Најзначајнији привредни гигант јагодинске општине је Холдинг предузеће Индустрија каблова – Јагодина. Без обзира на бројне изазове транзиције и предстојеће процесе власничке трансформације Холдинг предузеће „Каблови” је и данас веома значајан привредни потенцијал. У радовима на завршетку Коридора 10 кроз нашу земљу на изради мреже оптичких каблова Фабрика каблова може имати изузетан значај. Позитиван економски ефекат наведених послова би се значајно одразио на укупна привредна кретања општине Јагодина. „Јуџор еxport a.d.” предузеће за производњу месних производа и конзерви извози

производе који су по светским стандардима. „Juhor export a.d.” је крајем 2004. године у поступку приватизације постао члан компаније „Делта”. Производи се пласирају на тржишта Европе и Русије. „Juhor export a.d.” је технички, технолошки као и кадровски потпуно спреман и оспособљен за производњу и продају на тржиште ЕУ и САД, па се очекује и долазак надлежне инспекције за верификацију дозволе за извоз. За транспорт на европско тржиште кључни значај има Коридор 10. Веома интересантна може бити Вихорска улица у Јагодини у којој се налазе представници разних индустријских грана од производње електроматеријала и кабловског прибора, затим пластичних маса, конфекције, намештаја, обуће и других производа. Концентрација производних објеката на таквом простору као што је Вихорска улица представља перспективу развоја привреде општине Јагодина.

Данашњи европски токови саобраћаја, трговине, индустрије, туризма одвијају се у значајном обиму Паневропским Коридором 10. Део Коридора 10 кроз Србију који пролази преко територије општине Јагодина пружа овдашњем развоју привреде изузетне шансе.

Саша Микић

ЦРКВА СВЕТЕ ТРОЈИЦЕ У ГОРЊЕМ АДРОВЦУ

Горњи Адровац је село разбијеног типа у саставу општине Алексинац, која обухвата највећи део Алексиначког Поморавља. Село лежи 9 km ваздушне линије од Алексинца, односно 13 km асфалтним путем од алексиначке петље на ауто-путу. Смештено је на брежуљкастом земљишту, у висинском појасу од 197 до 336 m надморске висине. Географске координате Горњег Адровца су: 43°29' с.г.ш. и 21°38' и.г.д. Положај и морфологија насеља физичкогеографски су предиспонирани.

Иако насељеност на овом простору датира из периода пре Турака, званични подаци о Горњем Адровцу не постоје. Први писани трагови о њему срећу се тек у Крушевачком дефтеру број 55 из 1516. године. Тада је ово село означено као мезра (старо селиште). По попису из 1834. године Горњи Адровац је имао 10 домова са укупно 68 становника. Средином 2002. године ово село је имало 54 домаћинстава са 142 становника. Данас у Горњем Адровцу 14 кућа има само по једног члана, а других 19 по два, које ће кроз десетак година или чак и пре, природном изумирањем бити затворене. Живот ће продужити само десетак домаћинстава, таман толико, колико их је било пре око једног и по века. Тачно за толико Горњи Адровац се враћа у прошлост.

Без обзира на то што је ово село са свега нешто више од стотинак становника, оно је надалеко познато по једној грађевини која представља вредан културно-историјски споменик. То је храм Свете Тројице на Голом брду, у народу познат и као „руска црква” или „црква Вронског”. Последњи назив је повезан са мишљењем да је Л. Н. Толстоју пуковник Рајевски послужио као прототип лика грофа Вронског у роману „Ана Карењина”. Ова верзија је предмет дискусије у Русији, док је у Србији опште убеђење које храни интересовање за историју руско-српских веза.

Пуковник Рајевски

Николај Николајевич Рајевски рођен је 5. октобра 1839. године у граду Керч на Криму и истог месеца крштен је у цркви „Света Тројица”.

Припадао је роду који није био славан по титулама, већ по делима. Рано је остао без оца, тако да је бригу о њему и две године млађем брату преузела мајка. Николај је завршио Физичко-математички факултет на Московском универзитету. Интересовала га је судбина словенских народа, тако да се, још као студент, фебруара 1862. године пријавио у Московско словенско добровољачко друштво. Један његов савременик га је овако описао: „Рајевски је био човек крупног формата. Припадао је оном броју ретких руских карактера који читавог живота неуморно траже активну делатност и када се једном на нечему зауставе, спремни су да у то уложе сву своју душу. Такав циљ за њега је била „словенска ствар”.

После завршеног факултета Рајевски ступа у армију, у гардијски хусарски пук као јункер. У пролеће 1867. године, када се стварао Балкански савез, И.С. Аксаков, председник Словенског друштва, послао је Рајевског на место могућих догађаја. Изасланик московских славјанофила је после посете Букурешту, Константинопољу, Србији и Босни за руску владу припремао „Пројект устанка на Балканском полуострву”, а за српску план за реформисање српске коњице.

Године 1870. је као потпуковник преведен у 7. туркменистански погранични батаљон, где је за јунаштво добио орден Светог Владимира

Сачувани портрет Н. Н. Рајевског на западном зиду цркве

четвртог степена са мачевима. После тога уследила је служба у одеском војном округу. Почетак Првог српско-турског рата Рајевски је дочекао као пуковник. Драматична збивања на Балкану су га узнемиравала, тако да је дао оставку и 1. августа 1876. године је био уписан у српску армију. У Београд је стигао 4. августа 1876. године.

У Алексинац стиже 20. августа и јавља се генералу Черњејеву на дужност у штаб Моравско-тимочке војске. Черњејев није био одушевљен доласком Рајевског. Начелнику штаба Комарову рекао је: „Један од миљеника министра Миљутина, унук прослављеног генерала Рајевског,

хероја Отаџбинског рата 1812. године. Овде, на ратишту, видећемо да ли је прави Рајевски. Има ли он такву храброст, којом су се одликовали остали Рајевски?”

Рајевском је поверено командовање десним крилом одбрамбене армије и само после три дана је, због освајања Прћиловице, добио Српски крст. После победе Срба код Шуматовца настављене су тешке борбе за Алексинац. Рајевски се налазио у свити Черњејева, у селу Житковац, одакле је послат у Горњи Адровац, да би одржао положај док не стигну свеже снаге.

Било је два сата по подне. Пошто је пристигао у јеку паклене битке, у батерију поручника К. Шамановића, Рајевски је зауставио повлачење српске пешадије која је одступала под налетом Турака. Почео је да пише извештај Черњејеву: „Турске јединице се утврђују на коту у Алексиначкој долини, лево од нас. Са десне стране долина је чиста за пролаз наше војске у позадину непријатеља...”. Пуковник није стигао да стави тачку. Турски метак је пробио капу, ударио у леву слепоочницу. То се десило око четири сата по подне, 2. септембра 1876. године. Истог дана Черњејев је послао телеграм мајци Ани, обавештавајући је о смрти Николаја. На његов предлог врховни командант српске војске, кнез Милан, посмртно је одликовао Рајевског Орденом таковског крста петог степена са мачевима.

Војници су привремено сахранили Рајевског у манастиру Свети Роман у Ђунису. Од 13. септембра 1876. године тело покојног пуковника је почело „путовање” ка својој кући. Тог дана оно је ексхумирано, балсамовано и са свим почастима пренето у Делиград, где је одржан помен, а одатле испраћено за Београд. Посмртни остаци су били изложени 17. септембра у београдској Саборној цркви. У шест сати поподне истог дана, ковчег са телом пуковника је изнет из цркве и пренет до пристаништа, одакле је паробродом превезен за Одесу, а одатле у Јеразмовку (данас Разумовка), породично имање Рајевских. Пуковник је сахрањен у Крестовозвиженској цркви, породичној гробници, поред свог легендарног деде.

Црква Свете Тројице

По завршетку Српско-турског рата 1876. године место погибије пуковника Рајевског је обележено дрвеном крстачом. Ко је ту поставио и каква је она била није забележено. Она је ту стајала пуних девет година.

Поручник Коста Шамановић, по задатку долази у Горњи Адровац, проналази тачно место погибије и 23. августа 1887. године обележава га омањим каменим спомеником, на којем је урезано: „Руски пуковник Никола Рајевски у борби са Турцима погине на овоме месту 20. августа 1876. године.” Споменик је подигнут на молбу породице Рајевски, залагањем краљице Наталије Обреновић.

На идеју о изградњи споменика на месту погибије његова мајка, Ана Михајловна дошла је још у време боравка у Београду. Не успевши да је оствари, мајка је пред смрт замолила млађег сина Михајла да

испуни ту њену жељу и за то завештала 50.000 рубаља. Крајем 1893. године Михајло Николајевич је преминуо, преневши породичну обавезу на свог старијег сина Николаја. Али, и он умире кроз седам година. Тада је извршење завета покојне свекрве преузела удовица Михајла Николајевича – Марија Григорјевна Рајевска.

Сву бригу око изградње „цркве Рајевског” у Србији на себе је преузео Епископ нишки Никанор. Камен темељац постављен је 16. марта 1902. године у присуству српских званичника, руских дипломата и представника породице Рајевски, као и великог броја становника околних насеља.

За годину и по дана изградња је била завршена. На врху узвишице издигла се црква са једном куполом, који је у основи имао крст у

Спомен-крст на месту погибије пуковника Н.Н. Рајевског

касновизантијском стилу. Архитектонски пројекат, као и иконе, били су послати из Русије. На западном зиду изнад улаза у централни део цркве насликан је велики портрет пуковника Н. Н. Рајевског у хусарској униформи (рад С. Тодоровића). Недалеко од цркве подигнута је школска зграда као поклон становницима Горњег Адровца од породице Рајевски.

Дана 2. септембра 1903. године, 27 година од смрти пуковника Рајевског, Епископ нишки Никанор свечано је освештао цркву и школу. О томе сведочи и бела мермерна плоча постављена на зиду југозападнoг

припрата, где је урезано: „Трудом и напором Епископа нишког г. НИКАНОРА РУЖИЧИЋА, а о трошку ктиторке госпође МАРИЈЕ РАЈЕВСКЕ, озидан је овај свети храм и освећен 2. септембра 1903. године.” Освећењу су присуствовали представници новог српског монарха Петра Карађорђевића, српске владе и армије, руски дипломати и братанци пуковника Рајевског.

Храм је добио статус парохијске цркве Нишке епархије. Сваке године 2. септембра (20. августа по старом календару) вршило се свечано богослужење у знак сећања на Николаја Рајевског.

Потреси XX века нису мимоишли ни цркву у Горњем Адровцу. За време Првог светског рата и бугарске окупације Поморавља војници су опљачкали цркву. Црква је после рата обновљена, а служба се наставила. У Другом светском рату уништен је иконостас и део фресака. Када су 1945. године на власт дошли комунисти, свештеници су растерани, споменик запуштен, па је тако пропадајући стајао неколико деценија. Године 1975. донета је одлука да се црква унесе у списак културно-историјских споменика под заштитом државе. Али, за стогодишњицу погибије пуковника Рајевског извршена је само делимична конзервација меморијалног храма.

Крајем 1991. године постигнут је споразум између Амбасаде СССР, Скупштине општине Алексинац, Нишке епархије СПЦ, Друштва српско-руског пријатељства и Московског Словенског фонда о обезбеђивању средстава за обнову меморијалног комплекса пуковника Н. Н. Рајевског. Завод за заштиту споменика културе у Нишу узео је цркву под своју заштиту.

Црква Свете Тројице је 30. септембра 1998. године проглашена за метох манастира Свети Роман. Освештење цркве и за 40 година прву Свету Литургију обавило је српско и руско свештенство на челу са владиком Нишким Иринејем.

Године 2001. идеја да се заједничким снагама двеју страна обнови црква ујединила је многе високе званичнике: амбасадора Русије у Југославији В. Јегошкина, министре одбране РФ и СРЈ, јерархе Руске и Српске православне цркве и др. За свечаности, посвећене сећању на пуковника Рајевског и руско-српско братство по оружју у српско-турском рату, била је завршена прва етапа рестаурације цркве: грађевинари су обновили фасаду, руски сликари-рестауратори извршили су конзервацију све до горњег низа фресака, поново је направљен иконостас. Територија цркве је уређена и ограђена оградом са главном капијом. Меморијални текст гласи: „Меморијална црква

Свете Тројице. Споменик руско-српског братства по оружју. Обновљена у спомен 125. годишњице погибије руског пуковника грофа Н. Н. Рајевског, на иницијативу амбасадора Русије у Београду В. Е. Јегошкина, средствима Министарства иностраних послова Русије, руских и југословенских организација, по благослову Епископа нишког Иринеја и уз подршку општине Алексинац.”

Црква Свете Тројице (савремени изглед)

На дан погибије Рајевског, 2. септембра 2001. године, Патријарх српски господин Павле, уз саслужење Епископа нишког Иринеја, старешине Подворја Руске православне цркве у Београду јереја Виталија Тарасјева и свештенства Српске и Руске православне цркве, обновио је чин малог освештања обновљене цркве Свете Тројице и у њој служио Литургију. На свечаност у Горњи Адровац дошли су амбасадори Русије и Белорусије, високи званичници Српске владе, а и министарстава, установа, генералитета и армија двеју држава, као и чланови српске краљевске династије Карађорђевић и потомци рода Рајевских.

Наташа Марјановић

ЈОШАНИЧКА БАЊА – ЗЕЛЕНА ВРАТА КОПАОНИКА

Под сенком Копаоника, на његовим шумовитим падинама које се граниче са севернијим нижим Жељином, у долини реке Јошанице, на 550 m надморске висине, налази се Јошаничка Бања.

Због надморске висине на којој се налази и близине једне од највећих планина на Балканском полуострву, Јошаничка Бања има особину климатског лечилишта, а убраја се у највише бање у Србији, па с тога има и карактеристику планинске бање.

Најближе градско насеље је Рашка, које је од бање удаљено 25 km. Јошаничка Бања је од Београда удаљена 245 km, а од Краљева 74 km. До Бање се стиже аутопутем Београд – Ниш, са одвајањем према Краљеву и даље Ибарском магистралом са одвајањем код места Биљановца на десетом километру пута према Копаонику.

Јошаничку Бању популарно називају и „зелена врата Копаоника” и удаљена је од самог туристичког центра 25 km. Положај Бање је нарочито леп - таласасти превоји Копаоника, планинска речица која кроз њу протиче, борова шума као један од резервата Националног парка Копаоник, стварају изванредне услове за одмор, климатско и бањско лечење.

Панорама Јошаничке Бање

Бања је добила име по реци која кроз њу протиче. Од староседелаца се може чути и анегдота везана за име Бање. Наиме, још у време Турака, ту на речици, постојала је крчма где су се они окупљали и пили рујно вино. У крчми је служила девојка по имену Аница. И тада је настало:

*„Донеси вина Анице!
Још Анице, још Анице!”*

Тако је по предању река добила име по Аници, Јошаница, па отуда и назив Јошаничка Бања. Турци су је користили у XIII и XIV веку и у њој саградили купатило. До подизања новог купатила, Бања је чекала све до 1935. године. Данас је Бања лепо уређена и у њој су урађене поправке свих бањских објеката.

Лековита својства термоминералне воде из Јошаничке Бање

Од 1976. године почела су у Јошаничкој Бањи хидрогеолошка истраживања термалних вода да би се утврдила локација извора, температура, лековита и друга својства. Истраживања су обновљена и у 1978. години и на дубини од око 230 m откривени су нови извори капацитета до 2 l/sec, температуре термалне воде и до 48°C, истог састава као и остали извори.

Све ове радове изводио је Геолошки институт из Београда средствима СО Рашка – Фонда за геолошка истраживања региона Краљево и Републичког фонда за подстицај недовољно развијених подручја СР Србије. Вода ове Бање била је позната и њеним историјским становницима. Наиме, њу су користили и Римљани. Сачувана је Римска терма, а око извора вруће воде распознају се темељи стамбених зграда.

Прво стручно испитивање лековитости Јошаничке Бање нама је познато тек 1834. године. Те године воду су испитивали на Бечком медицинском универзитету на захтев кнеза Милоша, па су том приликом својства вода изједначена са водама Рибарске и Брестовачке Бање. Утврђено је да њена лековитост утиче на болести коже (шугу, чиреве, лишајеве), назебе, костобољу, цревне болести. Примећено је да негативно утиче на нервне и срчане болеснике. Вода се користи инхалирањем, пијењем и купањем.

Наредне 1835. године воду је по први пут испитао и барон Хердер, краљевско-саксонски управитељ рудокопа, да би са

испитивањима наставио 1846. године. Он је рекао да ова вода има „части идротин гаса”, неку материју екстрактивну и да јој је топла 63 града Реомирових”. Ова испитивања, као и испитивања начелника у Србији за време владавине кнеза Милоша, др. Ериха Линдермајера, указала су на лековитост Јошаничке Бање. На основу тих извештаја у Јошаничкој Бањи се лече чланови породице кнеза Милоша.

У свом обиласку терена Јосиф Панчић је посветио нешто више пажње Јошаничкој Бањи и о њој рекао следеће: *„Да је најтоплија вода у Јевропи и нема себи друге до оне у Бурси у Малој Азији”* и још да се *„по медицинској радњи може мерити с водом у Гастрани, само што је ова много топлија”*.

Сем Хердера, лековитост воде су испитивали још и лекари Куниберт, Шлезингер и Шамс 1882. године, сви из Беча. Испитивања воде су вршили и наши лекари др Леко и Шчербаков. По народном предању овде се лечио и цар Душан. У турско време лече се Турци, о чему сведочи и један њихов хамам. Кнез Милош је у Бањи подигао свој познати конак доксатлију у којем су он и остали чланови породице Обреновић, боравили на лечењу и одмору.

Извори Јошаничке Бање налазе се на вулканском подручју и настали су тектонским променама у периоду од краја олигоцена до почетка дилувија. Има их 13, од којих су пуноводна термалном водом њих 4. Они дају 30 литара вреле воде у секунди. Избијају из пукотина стена изграђених од серпентинита и трахита. На левој обали Јошанице, испод једне стране која гравитира обали, налази се главни извор чија је издашност 7 l/sec. Његова је температура 78,5°C и он је једини радиоактиван и има 11 MJ. Нешто ниже од главног извора је други извор. Доскора се налазио у самом кориту реке Јошанице. Његова температура креће се од 48,8°C до 75,5°C, са протоком од око 0,4 литра у секунди и они садрже више сумпорводоника.

У Лушком потоку налази се извор хладне воде од 14°C, чији је извор јачине од око 0,08 литара у секунди и има укус гвожђа. Анализом минералне воде из Јошаничке Бање топлот извора и гвоздене воде, која је извршена 4. септембра 1970. године, дато је оријентационо мишљење о терапеутској вредности минералне воде.

Минералне воде са анализираних извора у Јошаничкој Бањи по својим физичко-хемијским особинама припадају и то:

1. вода са извора „Гвоздена вода” припада групи тзв. акротопега и не долази у обзир за коришћење у терапијске сврхе,

2. вода са извора „Топли извор” припада група натријум хидрокарбонатних, сумповитих хипертерми и може се користити купањем при следећим обољењима:
- запаљенски реуматизам: реуматоидни артрит, Бехтерељева болест;
 - дегенеративни реуматизам: артрозе и спондилатроза, екстаартикуларни реуматизам: миофиброзитис, перинеуритис.

Вода из Јошаничке Бање се може користити у лековите сврхе, самостално за пиће или у комбинацији са физикалном терапијом, као и у комбинацији са лековима.

Комплементарност бањског и планинског туризма

Бањска места на Копаонику била су од давнина атрактивна за посетиоце, па се може сматрати да је бањски туризам традиционална врста туристичких кретања на овим просторима. Упркос томе, бањска места на падинама Копаоника нису се развијала у складу са потенцијалним мотивским вредностима. Специфичне особине бања Копаоника нису искоришћене у складу са њиховим високим мотивским вредностима. Само мањи број извора је каптиран а нису довољно испитана лековита својства изворишта.

У погледу услова за лечење и боравак гостију на овим локалитетима задржала се наслеђена неразвијена и за данашње прилике неадекватна лечилишна и боравишна понуда. Све то указује на неопходност мењања односа и потребу за другачијим односом према овим потенцијалима неискоришћеног природног богатства. Сигурно је да је у копаоничким бањама нужна медицинска, на науци заснована, индикација лечења, да је потребно обезбедити модерне опреме за терапеутски поступак и да су неопходни савремени функционални смештајни капацитети за боравак гостију и туриста. Само на тај начин копаоничке бање могу да превазиђу статус неразвијености и да се сврстају у бањска места са здравствено лечилишном функцијом за лечење одређених болести према квалитету термоминералних вода које поседују.

Последњих година се мењају прилике у бањским местима на Копаонику. Повећање броја гостију и њихово просечно дуже задржавање осећа се и у бањама на Копаонику. Већи прилив гостију утицао је на проширење понуде првенствено у капацитетима приватног

смештаја који је свуда карактеристичан за бањски боравак. Али, све већа тражња и све бројноји доласци покренули су и активности у друштвеном сектору. Тако су у копаоничким бањама почели да се граде или су већ завршени нови смештајни објекти.

Поновно враћање гостију у бањска места код нас део је широко распрострањене тенденције једног новог покрета који је захватио скоро све слојеве друштва. Мото тог покрета је што веће ослањање на природу. У том контексту добијају на значају бање које користе природне ресурсе, термоминералне природне воде, за здравствене и леčiliшне сврхе. Копаоничке бање су смештене на локалитетима већих надморских висина и обично су живописна насеља низ клисуре једне или више плаховитих планинских река. Планинску амбијенталну лепоту допуњују шуме прошаране пашњацима.

Упркос свим квалитетима и предностима, копаоничке бање нису до сада искористиле могућност да се развијају вишефункционално, као леčiliшна, али и као здравствено климатска и планинска туристичка места.

Планови за будућност

Поред леčiliшне функције, топли извори Јошаничке Бање веома су погодни за загревање стаклених башта, хотела, базена за купање и друго. Жалосна је чињеница да највећи део топле воде потпуно неискоришћен и отиче Јошаницом, иако Јошаничка Бања има перспективу да буде велики здравствени и рекреативни центар. Другим речима, ово је ваздушна бања без премца са надморском висином 550 m. Као највиша бања у Србији, па и у бившој Југославији, погодног положаја, лепе околине, близине Копаоника, лековитости извора и брзих планинских река пуних пастрмки, она је подесна и за излетнички туризам. У околини Бање постоји велики број пешачких стаза и стаза за планинарење, а из Бање се могу организовати и излети до оближњих манастира Студенице, Граца, Павлице, Сопоћана и Петрове цркве.

Однос туристичке будућности Јошаничке Бање, а и њене садашњости је у односима према Копаонику и Ибарској долини. Бања је предворје Копаоника и таква она постаје центар за туристичко подручје рекреативно-спортског карактера. Њен значај у границама транзитног туризма је у овом случају локалног обима. Међутим, њен однос према Ибарској долини као саобраћајној комуникацији, превазилази локалне перспективе. Она зато омогућава да се озбиљно гледа на њен

туристички развитак и урбанистичко обликовање, јер ће у перспективи Јошаничка Бања постати привредни објекат своје врсте, који ће у извесној мери допринети туристичком развоју општине Рашка.

План даљег развоја Јошаничке Бање условљен је средствима потребним за улагање у инфраструктуру (саобраћај, телекомуникације, хотеле и мотеле), као и за програме развоја пратећих делатности. За озбиљнији развој потребна су улагања Републике Србије и локалне самоуправе, мада се очекује и знатније улагање приватних инвеститора.

Наду да ће до озбиљнијег развоја ускоро и доћи, повећава и чињеница да је Република Србија у свом плану развоја названим *Двадесетједан пројекат за 21. век* као један од пет пројеката везаних за развој туристичке понуде сврстала Јошаничку Бању. Поред тога локална самоуправа као један од носилаца развоја Бање и главни интересент њеног бржег развоја завршила је урбанистички пројекат самог развоја чиме су се стекли услови за плански развој.

Ивана Пењишевић

*Последње станиште пеликана у Европи, највећи птичији резерват у
Европи, једна од последњих слатководних мочвара на Медитерану,
највеће језеро на Балкану,
једна од највећих природних и историјских атракција у Црној Гори!
Власник свих ових суперлатива је Скадарско језеро.*

СКАДАРСКО ЈЕЗЕРО

Скадарско језеро представља изузетну хидролошку појаву и значајан физичкогеографски феномен. Са површином од 391 km², највеће језеро на Балканском полуострву, једно од последњих слатководних површина, највећи национални парк у Црној Гори, налази се у зетско-скадарској котлини, задржавајући реком Бојаном контакт са Јадранским морем, који је прекинуо ланац високих планина. Од мора је удаљено 7 km. Црној Гори припадају 2/3 језера док једна трећина припада суседној Албанији.

Површина језера, зависно од водостаја варира од 370 до 530 km², а сматра се да је дугачко 44 km и широко 14 km. Језеро се налази на шест до девет метара надморске висине. Укупна количина воде се у току године промени по два до три пута јер просечни доток преко Мораче и Цијевне износи 330 m³/s, а ниво воде се подиже и до 3 m. Највише воде добија од река, где се истиче Морача са највећим дотоком од 210 m³/s. Такође постоје и мањи водотоци који језеро снабдевају водом као што су Цијевна, Сељанштица, Шегртица, Плавница, Гостиљска река, Пијавник, затим реке Мале и Велике Мрке, Машове Жалице, Збељ и повремена речица Уреља. Са територије суседне Албаније воду добија од пар мањих потока и река, а од њих највећу количину воде има река Врака.

Осим река, Скадарско језеро се прихрањује водом и сублакустријским изворима (такозвана ока или вруље). Дубина ока је различита и достиже и до 80 метара испод нивоа мора. Најдубља ока су она која се налазе на југозападном делу језера, међутим и поред тога нема мешања језерске и морске воде. Најпознатији извори су Радуш и Каруч.

Највећа провидност воде измерена је на средини језера и износи близу 3,5 m, док је најмања у литоралном појасу Врањина – Вирпазар –

Плавница где се креће од 1,1 до 1,3 m. На осталом делу језера провидност се креће око 2 m. С обзиром на то да прати динамику акваторијалне биоценозе провидност опада ка најтоплијем периоду у години.

Оно је криптодепресија, јер му је површина на апсолутној висини од шест метара, а његови су најнижи делови налазе се испод нивоа мора. Ово језеро је у прошлости представљало тектонску потолину већих размера, која је у ствари била морски залив. Издизањем планина Тарабош и Румије, залив је одвојен од мора и претворен у језеро. Стварањем Бојане, језеро се повукло и смањило, па је тада подсећало на мочвару, због чега га је и Тит Ливије, римски историчар, назвао „мочваром“, а по илирском племену Лабеата, касније га назива „Labeatide palude“. Његов ранији назив Балта се по први пут може прочитати код Попа Дукљанина, а словенско становништво га назива Блато. Данашње име добило је име по албанском граду који лежи на његовој обали.

Разуђена обала Скадарског језера

Обалска линија је веома усечена, нарочито на северозападу. То су заливи и затони који служе као пристани, или како их мештани зову - лимани, изнад који се дижу насеља. Оно по чему је ово језеро веома познато јесте његова животна разноликост. Само је необично због међусобне близине веома различитих животних станишта и њихових

ланаца исхране. Одваја се од осталих националних паркова као подручје са изразитим лимнолошким карактеристикама, изузетним богатством орнитофауне и ихтиофауне и бујном вегетацијом мочварног типа. Представља један од најинтересантнијих биотопа овог подручја. Црногорски део Скадарског језера површине 40.000 km² проглашен је националним парком 1983. године, а Рамсар конвенцијом уписано је у Светску листу мочвара које су од међународног значаја. Посебним решењем Републичког завода за заштиту природе у националном парку Скадарско језеро заштићне су поједине биљне, као и животињске врсте. У оквиру националног парка Скадарско језеро законом су одређена три природна орнитолошка резервата, који имају површину 1.100 ha. Такође је битан и резерват – мрестилиште укљеве на површини од 600 ha. Угљоводоници у виду нафте, битумена и гаса установљени су око Зубаца и Сустаха и јужно од села Велики Микулићи.

Уски појас Скадарског језера који припада општини Бар пружа се од мочвара испод Комарна, Вучјом гором, увалом Говеђи брод, Танким ртом, Вирпазарским заливом, ртом Обод, обалом Сеоца, Крњица, Шестана и Крајине до албанске границе. Дужина обале износи 76 km. Приступачне обале за развој туризма има само 3 km. Обала је стрма, каменита и неприступачна са копнене стране, јер нема пута уз њу, са многобројним полуострвима, заливима, затонима, увалама, ритовима и низом мањих и већих плажа.

Језеро је увучено у разбијене издане и процепе између хумова и ртова. То су заливи и затони који служе као пристани, или како их мештани зову - лимани, изнад који се дижу насеља. Изнад обале Језера, од Вирпазара до албанске границе, налази се део Црмничког поља до засеока Крњице, Шестана до села Бобовишта и Крајине до села Цкла.

Између Миловића залива и Забешког залива налазе се нови канал (летњи) и канал Вирпазар (зимски) дужине 2,3 km, дубине 2,5 m, који служе за улазак чамаца и бродова до пристаништа Вирпазар. Југоисточно су острво Грможур и Годињски залив са плажом Лучице.

Од Годињског залива, обала се пружа правцем 3-И према ували Пристан, на којој се налази плажа Пјешчац. Брдо Стрбина одваја ову увалу од увале Радуш, са Сеочанским лиманом испред кога је најјача вруља у Скадарском језеру - Радушко око. Најистуренија тачка на овом делу језера је Петрова понта, а иза ње је увала Брод и лука Крњичка. Следи брдо Олосмун, испод кога је Подврат, лиман Драчевићана, па Вучедабитски рт са Вучедабитским заливом и острвима Велико и Мало Старчево. Испод Шестана, у правцу језера, пружа се Шестански рт са

Шестанском (Брег) и Ђуравачком увалом. Између Ђуравачке и Мурићке увале са изграђеном пристанишном обалом је Мурићки рт, са малим острвом Голубово и острвима Велика и Мала Бешка. Изнад Годиња, Ђураваца и Мурића су видиковци са којих се пружа јединствен поглед на целу обалу.

Југоисточно, испод насеља Беса, налази се плажа, дуга 490 m, а у близини је мало језеро Пјајце, на неких стотинак метара од обале великог језера. Испод села Доњи Мурићи је Мурићка плажа са бунаром чисте и хладне воде, дуга 560 m, површине 3.920 m². То је највећа плажа на црногорском делу језера, начињена од ситнозрног шљунка и песка, а вода је бистра, чиста и топла. У непосредној близини је острво Горица е Омерит – Омерова Горица.

Од увале Беси према Маћилучком рту је увала Маћилук, дубоко зашла у копно и служи за дрзање чамаца и чунова. Пред увалом су острва Велики и Мали Морачник. У подножју Бобовиштанских планина налази се увала Бљаца са пристаништем. Испод села Бобовишта је Бобовићка увала са ртом и увалом Вани и Скијеве, према ували Сјерци и истоименом рту.

На Градачки рт наставља се Смоквички са пристаном Смоквице (Вани и Фикут), подводним извором Градачко око и острвом Градац.

Од Кошћелског рта и Кошћелске увале југоисточно је Мартићки рт са Мартићком увалом и пристаништем за бродове. Штитарски лиман окружен је многобројним острвима - Велика и Мала Топала са врућом Топалско око, као и Планику (Алијина горица), Враница, Дуга горица, Бисагу и Плајска горица, уз низ безимених острва.

Биљни свет овог парка је веома значајан и разликује се од области у којима су честе поплаве, малих камених острваца и стрмих страна планина.

Постоје три ретке и заштићене врсте биља и дрвећа и велики број ретких биљака унутар парка. Обала је мочварна, покривена широким појасом трске, а његова површина барским биљем, где је нарочито доминантан жути и бели кестен. Свакако да је најинтересантнији касороњ (*Trapa longicurpa*) биљка која једино на свету расте у Скадарском језеру. Јужни део острва који се одликује каменитошћу је „резервисан“ за реликтне шуме дивљег кестена. Такође бистру воду језера красе бели и жути локвањи, док у поплавном делу још увек одолева скадарска подврста храста лужњака. Бројна су мала острва, такозване горице. Она су доста ниска, каменита и обрасла су бршљаном, ловориком, дивљим нарком и разним шибљем. Барско подручје има

изузетан и бујан биљни покривач, захваљујући обилном воденом талогу и саставу тла.

Језеро је пуно острва и полуострва на којима се налазе трагови бурне историје и вредна културна баштина: Жабљак (XV в.) - престоница некадашње Зете, Лесендро - тврђава на стени усред језера, тврђава Грможур. Лесендро и остала утврђења сведоче о борбама између Црногораца и Турака које су овде вођене. Манастири, цркве, утврђења и сакрални споменици углавном подсећају на старе господаре, Балшиће и Црнојевиће.

Бројна интересантна острва не само да су културно-историјски споменици прошлих времена, већ представљају и прави птичји рај.

Острво Врањина је живописно рибарско насеље. Ту се налази манастир Св. Николе који је недавно својим рукама обновио отац Никола, који је десет година био ризничар на Хиландару. Кћерке краља Николе су често долазиле да летују у конаку који се налазио на острву, који је сада разрушен.

Острвце Грможур зову „црногорски Алкатраз”. То је је острвце са остацима некадашње турске тврђаве, коју је црногорски краљ Никола користио као затвор за политичке противнике, кажу, искључиво непливаче. Грможур је такође и „острво птица”.

На острву Старчеву налази се реконструисана црква из XIV века, обновљени конак и гроб првог штампара ћириличних књига Божицара Вуковића – Подгоричанина.

Крајински архипелаг је низ од око педесетак острва и хриди уз југозападну обалу језера.

Галебово острво је највеће гнездилиште сребрнастог галеба у Црној Гори. Куриозитет је да се морске птице гнезде на слатководном острву. Галебове је најинтересантије посматрати са чамца. Гнезда и птице је дозвољено снимати, али јаја не треба дирати, јер су галебови заштићена врста.

На острву Бешка се налази црква која представља задужбину Јелене Балшић. Ако имате среће на овом острву можете посматрати јага дивљих голубова или пар малих сова - ћукова.

Петнаестак минута пловидбе у југоисточном правцу од острва галебова, доводи до острва чапљи. Острво је познато као Омерова горица. Међу стаблима ловора сместила се колонија од око 40 гнезда сивих чапљи, која је средином седамдесетих година описана као једина позната колонија чапљи на ловорима. Последњих година сивим

чапљама се придружују и мале беле чапље. Чапље су угрожена врста и законом су заштићене.

Скадарско језеро је птичји рај, поседује 264 врсте птица, од којих су многе у највећем делу свог ареала, проређене и угрожене. Скадарско језеро је еколошко царство, оаза тишине и блиског контакта са нетакнутом природом. Бистра вода и очувани амбијент омогућили су развој изузетно богатог екосистема. Има повољне услове за боравак и зимовање птица, те служи као стално станиште и одмориште птичијих јата која селе из средње и северне Европе у Африку.

Заштитни знак НП Скадарско језеро, кудрави пеликан

Ово је једино станиште пеликана на југу Европе. У Европи редак кудрави пеликан (*Pelicanus crispus*) постао је заштитни знак језера и Националног парка.

О богатству и разноврсности ихтиофауне говоре подаци да у водама слива Скадарског језера живи 48 врста риба, док је у водама које захвата Национални парк настањено 39 врста од укупно 44 до сада регистрованих. Аутохтоне врсте, су крап (*Cyprinus carpio*), односно врста племенитог шарана који достиже тежину и до 30 kg и укљева (*Alburnus alburnus albolella*) ситна риба која представља црмнички специјалитет и обавезно мезе уз црмничко вино. Занимљиво за ове две

врсте је то да њих нигде на свету нема осим на Скадарском језеру. Поред ових врста веома је занимљиво и то да су присутне и неке врсте морске рибе као што су јегуља, ципол, скакавица и кубла. Језеро је издашно и врстама и количином рибе, те представља највећи језерски резерват у Европи.

Обилазак острва најбоље је завршити посетом Мурићкој плажи. Ово је једина пешчана плажа на језеру, која по лепоти не одступа од најлепших јадранских плажа. На плажи се налази угоститељски објект, а скадарски крап под ведрим небом добро ће вам доћи после пријатног пливачког умора. На плажи можете од локалних рибара изнајмити чамце за посету „острвима птица”. Уколико не волите дуге пловидбе, на плажу можете доћи и копненим путем.

Подручје Скадарског језера представља богату ризницу културно-историјског наслеђа, настало у бурним временима од праисторије до наших дана. На овом питомом и плодном подручју смењивале су се многе цивилизације – илирска, грчка, римска, као и моћне династије Војислављевићи, Немањићи, Балшићи, Петровићи у време свог вишедеценијског битисања. На његовим обалама и острвима некада је било двадесетак манастира због чега је носио назив „Зетска Света Гора”.

Многобројни културно-историјски споменици, археолошка налазишта, манастирски комплекси и утврђења, разбацани у широкој лепези у басену Скадарског језера, говоре да је још у XIV и XV веку ово подручје било значајно културно средиште.

И у области Скадар постоји 20 манастирских здања, цркве, села, утврђења и свети споменици. Ово језеро је сведок црногорске историје од 11. века па до данас. Око самог језера постоји 18 значајних историјских знаменитости.

Династија Балшића, за време своје владавине Зетом, позната је између осталог и по подизању православних манастира на острвима Старчеву, Бешки и Морачнику.

Најстарији манастир са црквом посвећеном Успењу Богородице подигнут је на Старчеву између 1376. и 1378. године. Оснивање манастира везује се за старца Макарија који је, могуће, као испосник живео на острву по коме је оно названо Старчева горица. Манастирска црква је мања једнобродна грађевина са централном куполом. Поред цркве, манастирски комплекс се састоји и од зграда конака и помоћних објеката. Опасан је високим зидом са капијом. Испред цркве налази се гроб познатог штампара Божицара Вуковића- Подгоричанина.

Манастир подигнут на острву Бешки састоји се од две цркве, старије посвећене Св. Ђорђу и млађе, Св. Богородице. Прецизних података о градњи старије цркве нема, али је могуће претпоставити да је њен ктитор био Ђурђе II Стратимировић-Балшић, те да је настала крајем XIV в. Ради се о већој једнобродној грађевини са куполом, пространом припратом и великим звоником. Мању цркву, посвећену Богородици, подигла је за свој маузолеј Јелена Балшић 1440. године, како стоји уклесано изнад врата. Црква је малих димензија, једнобродне основе са благо преломљеним сводом, што су одлике храмова подигнутих у време Црнојевића. У цркви се налази и гроб Јелене Балшић. Слично Старчеву, и манастир Бешка је играо значајну улогу у духовном животу Зете, будући да се у њему одвијала интензивна преписивачка делатност. Манастир Морачник је подигнут на истоименом острву са црквом Св. Богородице. Први пут се помиње 1417. године у повељи Балше III, који је могуће био и његов ктитор. Поред цркве, манастирски комплекс сачињавају зграда конака, трпезарија и висока кула са четири спрата. Манастир је опасан каменом оградом са монументалном капијом.

Ријека Црнојевића

Све цркве из периода Балшића биле су живописане, о чему сведоче сачувани трагови на њиховим зидним површинама. Након обнове конака живот се вратио у манастир Старчево, док су остала два и даље напуштена.

Међу бројним историјским споменицима на овом подручју је и Жабљак Црнојевића. Град тврђава, лоциран је на купастом брежуљку на јужној обали Малог Блата. У доба Стефана Црнојевића био је његова престоница. Као типичан средњовековни град имао је двор, црквицу, цистерну за воду, јаке бедеме и друге стамбене објекте.

Од 1478. године град је пао под турску власт. У самом утврђењу Турци су срушили цркву Светог Ђорђа и подигли џамију.

Од двора су направили касарну. Црногорци су више пута покушавали да га освоје и то им је тек успело 1878. године. Изузетну групу културног наслеђа чини традиционално народно градитељство, стара ненасељена и запуштена рибарска насеља, смештена на самој обали језера, Радуш, Крњице, Посељани, Каруч, у којима се некада становало, живело од рибарења и расплетале рибарске мреже.

Мали град, Ријека Црнојевића, на обали језера, пун је природне лепоте и историјских тековина. У близини су остаци града Обода где је била смештена штампарија у којој је 1494. године штампана прва књига у овом делу Европе („Октоих“).

У Ријеци Црнојевића заустављено време и људски заборав сачували су лепоту природе неоскрнављеном, али су такође утицали на то, да о славној историји овог некад најјачег трговачког центра, причају само рушевине.

Плашећи се најезде Турака и брзог пада Жабљака, Иван Црнојевић, у народу познатији као Иван-бег, преселио је у другој половини XV века престоницу, а затим и митрополију са Врањине на Обод, брдо изнад Ријеке. Тако Ободски град постаје место столовања куће Црнојевића. Прва ћирилична књига на словенском југу штампана је у штампарији Црнојевића, која је по доношењу из Млетака, крајем XV века, смештена на Ободу.

На Ријеци Црнојевића се налазио зимовник Петровића, јер ово место има мало ветрова. Чувени мост преко реке подигао је 1853. књаз Данило, а онај већи, који повезује Ријеку са Вирпазаром, књаз Никола 1905. године.

Током XIX и почетком XX века Ријека Црнојевића је била најјачи пазар на овом делу Балкана. На италијанским трпезама био је веома цењен производ из овог краја – сува укљева. У Ријеци су срећно живели и трговали припадници све три вере, а за најбоље трговце сматрани су Муслимани.

Велико богатство овог краја биле су и комунице које су се налазиле на језерским окама, којих у овом крају има много и која су веома богата рибом. Пре балканских ратова Ријека је била препуна занатских радњи, а управо овде је отворена прва апотека у Црној Гори, као и прва радионица оружја. У фабрици „Марица” се производио бисер од рибље крљушти.

У овом крају се налазе Липска пећина са дивним језерцем и каменим накитом, водопад на извору ријеке Црнојевић, као и Добрско

село, окружено виноградима од чијих сорти се праве добро вино и још боља ракија.

Данас у Ријеку Црнојевића залазе заљубљеници у природу, љубитељи добре фотографије и несвакидашњих пејзажа.

Вест да ће „Забран краља Николе” надомак Ријеке Црнојевића добити ново рухо обрадовала је не само ловце, већ и многобројне љубитеље дивљачи и оне који се баве сафари – ловом. Атрактивни забран ће попримити некадашњу привлачност и сјај. Биће саниран део оgrade, направљена нова кућица за смештај хране, појилица. Тако ће Црна Гора поново добити изузетно атрактиван кутак који ће углавном користити ловци, али и они који ће долазити да посматрају јеленску дивљач којом ће забран бити и обогаћен. Резерват је богат јеленима лопатарима, а налази се на веома повољној локацији, на једнакој удаљености од Подгорице, Цетиња, Херцег Новог и Никшића. Такође је актуелна идеја да се овај простор претвори у јединствени зоолошки врт.

Марија Божовић

СРБИ У МАКЕДОНИЈИ

По последњем попису становништва, у Македонији живи око 40.000 Срба. Процењује се да је тај број знатно већи. Највећу заступљеност имају у градовима, нарочито у Скопљу и Куманову, и насељима у долини Пчиње (општина Старо Нагоричане).

Ове три кратке реченице преузете су из најновијег уџбеника Географије за 8. разред основне школе у издању Завода за уџбенике, Београд, 2007. године.

Према најновијем попису становништва Републике Македоније и Закона о територијалној организацији локалне самоуправе пружа се већа могућност о потпунијем увиду становништва, а међу њима и о Србима у овој земљи.

Република Македонија има 2.022.547 становника. Број Срба у Македонији је 35.939 становника или 1,78%.

Република Македонија, према наведеном Закону о територијалној организацији локалне самоуправе, подељена је на 80 општина. Према броју становника, економској одрживости, друштвеном стандарду, инфраструктурној опремљености, природно-географским условима, поштујући одређене историјске, културне и економске карактеристике насељених места, издвајају се три врсте општина: у првој врсти су 33 општине са седиштем у граду. Општина са седиштем у селу је 37. Град Скопље чини трећу групу и исти је састављен од 10 општина.

Скопље, главни град Републике Македоније, захвата територију од 1.840 km² на којој је сконцентрисано 578.144 становника. Поред 10 наведених општина са седиштем у граду Скопљу, издвајају се и 6 општина са сеоским општинским центрима.

Скопље има две потпуно градске општине. Центар са 46.976 становника, међу којима је 2.040 Срба или 4,34%, и Чаир са 63.317 становника. Срба у овој општини је 642 становника или 1,01%.

Град Скопље је центар још 8 општина у којима је више сеоских насеља са пољопривредним земљиштем. Интересантан је број Срба у овим општинама. Аеродром има 71.967 становника, од којих 4,28% или 3.084 Срба. Бутел 34.446 становника, а Срба 2,82% или 971 становник.

Газу Баба са 72.222 становника је највећа општина Скопља у којој је заступљеност Срба 2,90%, односно у њој има 2.094 српска становника.

Ђорче Петров на територији од 6.693 ha обухвата пет урбаних заједница са 41.645 становника. Број Срба је 1.730 становника или 4,15%.

Општина Карпош има 62.472 становника од којих Срба 3,57% или 2.230 становника. У општини Кисела Вода од укупног броја 53.403 становника 2,62% или 1.401 становник су Срби.

У мањим општинама града Скопља и број Срба је мањи. Тако општина Сарај са 35.408 становника има само 18 Срба или 0,05%, а општина Шуто Оризари са 20.800 становника има 59 Срба или 0,28%.

Град Скопље са 10 општина у центру има 502.667 становника. Број Срба у њему је 14.269 становника или 2,84%.

У ширем окружењу Скопља су још 6 општина са центрима у већим сеоским насељима. Тако општина Арачиново са 11.992 становника укључује само 13 Срба или 0,11%. У Илиндену са 15.894 становника Срба је 5,74% или 912 становника. Петровен са 12.332 становника има 460 становника или 3,37% који се изјашњавају као Срби. Сопиште има 9.522 становника, а Срба је 58 или 0,61%. Општина Студеничани међу 17.246 становника има 14 Срба или 0,08%.

Процентуално Срби су најзаступљенији у општини Чечур Сандево, у подножју Скопске Црне Горе. Ова општина је центар од 12 сеоских насеља са 8.483 становника, од којих је Срба 2.426 или 28,56%.

Скопље је тако, са својим градским, градско-сеоским и сеоским општинама прави мозаик становника. Срби својим учешћем од 18.152 становника или 3,14% дају важан допринос мултиетничности која је овде лепо изражена.

Куманово са 105.484 становника центар је градског језгра и 47 села у северном делу Републике Македоније. Тако у најбројнијој општини Републике Македоније и број Срба је највећи - 9.062 становника или 8,59%.

Куманову културно, привредно и административно припадају и две сеоске општине. То су Старо Нагоричане, центар 39 села у долини реке Пчиње са 4.840 становника. Срба је 19,13% или 926 становника.

Општина Липково је центар 22 села са 27.058 становника. Број Срба у овој општини је 370 или 1,37%.

Укупан број Срба у општинама: Куманово, Старо Нагоричане и Липково је 10.358 становника или 7,54%. Ове три општине на површини

од 1.190 km² насељава 137.382 становника размештених у граду Куманову и 108 села која гравитирају истом.

Када је у питању Куманово и његово окружење и размештај Срба у њему, долазимо до закључка да је он најподеснији за остваривање основних националних права, а то је школовање млађих нараштаја. Поред три осмогодишње основне школе у Куманову („Вук Карацић”), Табановце („Браћа Рибар”) и Старо Нагоричане („Светозар Марковић”) постоји више четвороразредних основних школа у којим се настава изводи на српском језику. Слично је и у општини Чучер Сандево (ОШ „Кирил и Методиј”).

Гимназија „Гоце Делчев” у Куманову за школску 2007/2008. годину у расписаном конкурс о упису ученика издвојила је могућност отварања једног одељења да ђаци Срби са завршеним осмогодишњим образовањем могу своје даље школовање да наставе на свом матерњем језику.

Специфичан дијалект становништва Куманова, висок степен верске толерантности, традиција и историјска повезаност, посебно Македонаца и Срба, гарант су равноправности свих етничких заједница подно планине Козјак.

Занимљива је заступљеност Срба и у другим деловима Републике Македоније.

У Полошкој котлини, на западу Македоније, број Срба је већи у већим градовима: Тетово – 604 или 0,70% и Гостивар 160 или 0,20%.

Охрид, град на обали прелепог Охридског језера, центар словенске писмености у средњем веку, а данас туристички бисер Републике Македоније, међу 55.749 становника има 366 Срба или 0,66%.

Пелагонија са центрима Прилеп и Битољ дају нам следећу слику присутности Срба: у Битољу број Срба је 541 или 0,57%, а у Прилепу 172 или 0,22%.

Процентуална заступљеност Срба у источној Македонији је мала. Највише их је у градовима: Штип 297 или 0,62% и Струмица 185 или 0,34%.

Повардарје пружа лепу слику заступљености Срба у Републици Македонији. Тако у Велесу Срба има 540 или 0,98%, у Росоману 409 или 9,88% у Неготину 627 или 3,26%, Кавадарцима 218 или 0,50%, Демир Капији 132 или 3,90%, Гевгелији 367 или 1,60%, Богданцима 525 или 6,03%, Валандову 639 или 5,37% и Дојрану 277 или 2,90%.

Срби нису заступљени у две, и то сеоске општине, у западној Македонији. У општини Осломеј код Кичева, којој гравитира још 16 села, доминирају са 98,39% Албанци. У општини Пласница код Македонског Брода од 4.545 становника 4.446 или 97,82% јесу Турци.

Величко Петрушевски

БЛАТНИ ВУЛКАНИ – НЕУГАШЕНИ ПОЖАРИ

У све оно што је природа стварала у Румунији убрајају се и „блатни вулкани“ и „неугашени пожари“.

У долини Бузауа у прикарпатским областима северозападно од града Бузаја између села Берка и Бериу су блатни вулкани, а у горњем току Сланика притоке реке Бузау су неугашени пожари, раздаљина између њих је педесетак километара.

Назив блатни вулкани доводи нас на помисао да су у вези са правим вулканима. У ствари немају ничег заједничког са правим вулканима, чак ни области у којима се налазе нису вулканске. Сличност је само у томе да имају гротло и из унутрашњости земље избацују блато којим граде вулканске купе.

Разлика је у томе што прави вулкани имају кратере на хиљаду метара дубине, избацују лаву, пепео, бомбе и граде вулканске купе од хиљаду метара висине, док блатни вулкани имају кратер дубок неколико стотина метара, а избацују блато највише десет метара.

Блатни вулкани у подручју Берка-Бериу налазе се у нафтним областима, чврсто су повезани са присуством нафте. У том подручју су многобројне бушотине које црпе нафту. У селу Берку неке бушотине раде наред села.

Кроз пукотине које се појављују у унутрашњости Земље у слојевима који покривају нафту или налазишта природног гаса у Трансилванији, избацује се гас који са собом носи блато које се створило мешањем слане воде и глине. Ова смеша на површини земље ствара вулканске купе као што је случај оних у поменутих пределима између Берке и Бериуа.

Ако при излазу гасови не наиђу на иловачу и слану воду која их омекша или кад је мањи притисак, онда се на површини уместо купа стварају јаруге у којима вода кључа или ствара клобуке „са хладним гасовима“. Таквих случајева има у Молдови у жупанији Јаш у Трансилванији између Турде и Сибира. Мештани их називају „фьербатори“ – вруље, салце саратури, пкле...

У случају кад гасови на свом путу не наилазе на воду, излазе на површину суви. Ако се запале, дуго горе – одатле назив „неугашени пожари“ као што су у долини Сланика и долини Милкова.

Блатни вулкани су на 25 km северозападно од града Бузаја, а стиже се до њих за пола сата колима од града. Они су на надморској висини од 380 до 580 метара.

Посматрани са висине са подручја села Берију призор је изванредан. Места са купама на благим падинама у таласастом подручју створена претежно од блата које се преливало из вулканских кратера па је после очврсло, бело-сиве боје услед воде и пепела.

Блатне ерупције се понављају у кратким неравномерним интервалима, понекад су слабије, кад су клобуци блата мањи, а понекад јаче кад се блато избацује на већу висину и кад се заједно са блатом избацују и комади стена на које гасови наилазе на своме путу.

У овој сланој средини вегетација је слабо развијена. Међутим, ипак расту неке биљке прилагођене за слатине. Само овде расте *Nitraria sehoberi* или нека врста „пасјег трна“. У овом подручју постоји шумарак великог интереса за ботаничаре.

У близини има бунара са пијаћом водом на мањим дубинама. Нарочиту пажњу привлаче клизишта на овом подручју. Неугашени пожари за време дуготрајних киша се гасе и мењају место. Знатижељни да стигну до њих прелазе више пута реку преко камења и кршних обала, кроз клисуру коју је усекла река на надморској висини од 700 m. Призор је величанствен, пламен од метра са дијаметром у основи 20-30 cm који лелуја на ветру, гаси се за време дуготрајних киша па се опет пали кад неки путник кресне шибицом или кад залута која варница муње.

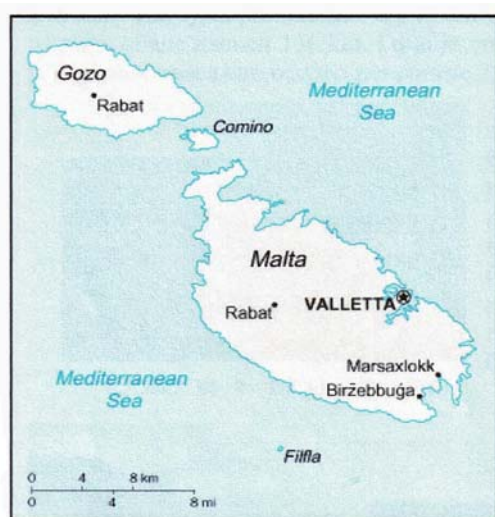
На земаљској кугли постоје блатни вулкани и неугашене ватре много већих димензија. На нафтоносним пољима на пољу Апшерон у Азербејџану дубина кратера достиже 1-2 km, а вулканске купе неколико стотина метара.

Блатни вулкани и неугашене ватре су ретке природне појаве које би требало законом заштитити.

Здравко Фенлачки

МАЛТА, ДРАГУЉ МЕДИТЕРАНА

Малта је архипелаг у централном делу Средоземног мора који лежи 90 km јужно од Сицилије, 290 km северно од Африке, 180 km источно од Гибралтара и 1.500 km северозападно од Александрије. Састоји се од мале, али стратешки веома важне групе острва: Малте (Malta), Гоца (Gozo) и Комина (Comino), која су насељена, и Комонота (Cominotto), Филфле (Filfla) и Светог Павла (St. Paul) која су мања и ненасељена.

Карта Малте

Мада Малта геофизички чини део северне Африке, јер лежи на афричкој континенталној плочи, ова земља се геополитички налази у јужној Европи.

У току своје дуге и бурне историје мали архипелаг играо је виталну улогу у борби за стицање доминације у Средоземљу.

Налазећи се у средишту, између Европе, Африке и Блиског истока, малтешко друштво се развијало вековима под утицајем страних освајача који су се смењивали, да би коначно 1964. године стекло независност. Име, Малта, води порекло од старог римског назива за острво – *melita*.

Малта је република и најмања чланица Европске Уније, и према броју становника и према површини. Укупна површина Републике Малте је 320 km². Има 402 668 становника и једна је од најгушће насељених држава Европе.

Становници Малте су Малтежани. Према пореклу они су мешавина Арапа, Француза и Италијана. На острвима живе још и Енглези, Италијани, Либијци, Грци и други.

Званични језици су енглески и малтешки. Највећи део становништва, чак 98% је римокатоличке вероисповести.

Главни град је Валета (*Valletta*), који је добио име по оснивачу, великом господару Жану де ла Валети. То је леп град опасан старим зидинама и утврђењима. На острву Гоцо главни град је Викторија (*Victoria*). На острвцу се налази леп видиковац са кога се види цео архипелаг.

Малта има разуђену обалу која се састоји од увала, сунчаних плажа, стеновитих пећина и дубоких природних лука. Локална клима на Малти је медитеранска, са топлим и сувим летима и благим, кишовитим зимама. Може се рећи да постоје само два годишња доба, што чини острва атрактивним за туристе.

Релјеф и хидрографија

После гигантских тектонских померања пре 170.000 година, изнад мора је остала да вири камена хридина – Малта. Она је дубоким подводним заливом одвојена од афричке обале, а са Сицилијом је спојена подморским платоом. Архипелаг се диже са једног подморског гребена управо у вратима и најужем теснацу између источног и западног Медитерана. Укупна површина архипелага је 320 km². Највеће острво је Малта површине 246 km². Најдужа раздаљина је у правцу југоисток-северозапад – 27 km, ширина је 14 km, а дужина обале износи 136 km. Гоцо је површине 65 km², дуг је 14 km, а широк 7 km. Комино је најмање насељено острво површине 2,6 km².

Највиши врх, који чак ни мештани не умеју тачно одредити јесте Та'Дмејрек (*Ta'Dmejrek*) близу места Дингли на острву Малти, а висок

је 253 m надморске висине. Архипелаг се одликује стрмим обалама, дубоким приобалним морем и многим увученим заливима. Острва су грађена претежно од кречњака на ком су развијене крашке појаве.

На јужном делу, брежуљци се завршавају стрмим хридинама, а на североистоку земљиште се благо спушта ка мору. Североисточна обала има неколико залива и сидришта, од којих су најзначајнији Марсашлок или Марса Широко, Сент Пол, и једно од најбољих сидришта на свету – двоструки залив Марсамушето и Велика Лука. Дубока вода у овим лукама доприноси стратешкој важности Малте, јер је релативно мало таквих природних лука у Средоземљу које могу да приме и велике ратне бродове са дубоким газом. Рељеф острва Гоцо врло је сличан.

Пејзаж са Малте

Сва острва су врло кршевита, имају мало плодног тла. Земља је неповољна за пољопривредну производњу, често само гола хрид са високим процентом кречњака и богата је фосфатом. Једна од мера да се таква ситуација побољша јесте законска обавеза да се сва земља која се ископа приликом изградње у градовима мора пренети у пољопривредна подручја и посути преко камењара. Некада су још малтешки витезови издали закон да сваки брод који доплови са

Сицилије донесе са собом нешто земље и остави је на Малти, не би ли се земљиште учинило плоднијим. Тако се постепено повећавала обрадива површина на острву, па је и голо камење постало плодна њива.

На острву готово да нема текуће слатке воде, само неколико поточића и извора у глиненим слојевима. На њему нема ни река ни језера. Снабдевање плитком водом одувек је представљало проблем на Малти. Вода за пиће добија се из артерских бунара и цистерни, а у последње време десалинизацијом морске воде. На Малти постоје четири таква постројења.

Интересантни облици абразионог рељефа

Клима

Клима на Малти је под јаким утицајем мора, иста као у јужној Италији и јужној Грчкој. Она је типично медитеранска са топлим, сувим летима, топлим и спорадично влажним јесенима, и кратким, благим зимама са доста падавина. Око три четвртине годишњих падавина падне између октобра и марта (600 mm), а јун, јул и август обично су суви. Температура је веома стабилна. Годишња средња температура износи 18°C, а месечна средња креће се од 12°C до 30°C. Ветрови су јаки и учестали, хладни северозападни, суви североисточни, влажни и врели југоисточни. Просечна влажност константно је висока и ретко пада испод 40%. Овако блага клима погодује развоју туризма.

Зиме су на Малти обично благе, доста сунчане, са просечном дневном температуром 15°C, некад чак и 20°C. Дању оне готово никад не падају испод 10°C, а ноћу никад испод 0°C. Због тога снег никада не пада на острву. Повремено дувају северни и североисточни ветрови из централне Европе доносећи хладније време. Ветрови некад подижу таласе и доносе олујно време. Највише падавина на Малти је у јесен и зиму.

Лета су врела, сува и веома сунчана. Топло време почиње од априла. Јул и август су најтоплији месеци са дневним температурама од око 30°C, некад и 35°C.

Највиша температура забележена је у августу 1999. године када је једном дотигла чак 44°C у хладу. Иако је влажност обично висока (пошто је Малта острво), летње температуре могу бити иритирајуће, и чине да боравак на сунцу буде неподношљив. То се дешава обично у августу и септембру када и ноћи знају бити неподношљиве. Летње дневне температуре обично су ублажене лахором који дува са мора, посебно дуж обале, али у пролеће и јесен веома топао и сув ветар који долази из правца Африке обично доноси непријатне високе температуре. Он подиже прашину која прекрива поља и насеља и острву даје карактеристичну боју. То је ветар који се зове широко, дува такође и у Италији и у Грчкој. На Малти он је чешће сувљи будући да је острво близу афричког тла.

Просечни климатски услови на Малти

Месец	Највиша забележена темп. (°C)	Средња дневна темп. (°C)		Најнижа забележена темп. (°C)	Темп. мора (°C)	Сати Сунчевог сјаја	Падавине (mm)
		макс.	мин.				
I	22,2	16,0	10,0	3,9	15,4	5,46	99,7
II	23,4	16,1	9,8	2,6	14,9	3,36	64,2
III	33,5	17,8	11,2	4,8	15,0	7,33	35,1
IV	29,4	20,1	13,0	6,5	15,9	8,46	28,6
V	34,5	24,3	16,3	10,5	17,5	9,99	10,7
VI	39,8	28,7	20,2	14,8	21,1	11,23	2,6
VII	43,1	31,6	22,6	17,4	24,1	12,15	0,2
VIII	44,0	31,9	23,5	18,0	25,8	11,36	7,0
IX	39,2	28,7	21,5	15,4	25,2	9,00	70,0
X	33,5	25,5	18,6	11,3	23,2	7,22	67,9
XI	28,9	21,2	14,9	5,7	20,6	6,50	119,0
XII	24,6	17,5	11,6	3,8	17,4	5,20	109,0

Становништво и култура

Како је положај архипелага такав да је кроз историју привлачио многе народе у жељи да га освоје, становништво је веома измешано. Они воде порекло од древних Феничана и Картагињана са доста арапских елемената, будући да су Арапи дуго владали и живели на Малти. Касније се народ меша и са Италијанима и Французима којих је било на острву и који и данас тамо живе.

Као последица мешања свих тих народа, дошло је до богате разноликости малтешког физичког типа. Према последњем попису становништва, одржаном у децембру 2004. године, на Малти живи 402.668 становника, чиме се малтешка нација налази међу тридесет најмањих нација света по бројности од укупно 193 нације света. Укупно, Малтежана је 389.769, а остатак чине странци међу којима је највише Енглеза и Италијана. Кроз векове, била је блага предност женске популације, због ратова који су готово стално трајали, а данас је однос мушке и женске популације скоро изједначен, 199.580 мушкараца (49,6%), и 203.008 жена (50,4%).

Малта је једна од најгушће насељених држава света. Густина насељености износи 1.274 становника по km². Подаци из 2001. године потврђују да чак 91% укупног становништва на Малти живи у градовима.

Према Уједињеним нацијама, годишњи природни прираштај Малте је позитиван (0,42%). Процењује се да ће Малта 2015. године бројати око 411.000 становника. Малтешка нација је веома млада. Само 12% становништва је старо, изнад 65 година живота, 20% је младо становништво, млађе од 15 година. Пеосечна дужина живота на Малти је 78,7 година живота.

Већина становништва (98%) је римокатоличке вероисповести. Католичка црква, кад је једном стигла на Малту, пустила је дубоке корене и остала присутна до данашњих дана. Она је имала, и данс има знатан утицај на друштвено-политички живот. Тако је на острву законом забрањен развод брака као и абортус.

Образовни систем на Малти традиционално је под утицајем католичке цркве, а његови програми засновани су на британском моделу. Обавезно је образовање деце између 5 и 16 година. На Малти има преко 100 основних школа, како државних тако и приватних које се плаћају. Веронаука је обавезан предмет. На Малти нема неписмених, а више образовање стиче се на универзитету у Валети.

У држави постоје два службена језика. Доминантан је енглески, мада Малтежани имају и свој сопствени језик – малтешки. Он има феничко порекло. Његов корен је арапски, тј. северноарапски, односно магребски дијалекат који се због острвске изолованости слабо развијао. С временом је попримио примесе италијанског и француског језика. Писмо овог језика је латинично. Малтежани су поносни на свој необичан језик и на то што је он признат као један од званичних језика Европске Уније. Дневна штампа објављује се на оба ова језика, као и телевизијски и радио програм. Могло би се рећи да су малтежани

полиглоте јер већина становништва осим ова два говори и друге стране језике. Учење енглеског, малтешког и једног страног језика обавезно је у свим школама.

Малта обилује културно-историјским споменицима. Архитектура је увек заузимала прво место међу уметностима. Током векова она је била под утицајем три пресудна фактора: религије, самовеличања њених владара и потребе заштите од инвазије. Резултат ових утицаја су богати храмови, цркве, палате и тврђаве, које данас представљају једну од најлепших комбинација архитектуре у свету, и привлаче људе широм света да посете ову лепу земљу. Сликарство и скулптура такође су развијени. На Малти има доста музеја и галерија са богатим колекцијама дела ових уметности. За живот Малтежана музика има велики значај. Књижевност, драма и поезија донекле су хендикепиране проблемом језика, мада се све више објављује на малтешком језику. Најпопуларнији спорт на Малти је фудбал, а затим ауто трке, пливање, подводни риболов и друге спортске дисциплине.

Државно уређење и национални симболи

За малтешки народ пут ка независности није био лак. Структура власти на Малти се мењала кроз 150 година британске владавине. 1921. године Малта је добила одређену самоуправу, а власт је подељена између британских и малтешких министара. Уставом 1939. године добила је извесну аутономију, а 1964. стекла је независност у оквиру Комонвелта. 1974. године Малта постаје република, да би коначно 1979. прокламовала независност. 8. марта 2003. на чувеном референдуму,

Малта је одлучила да приступи Европској унији, а пуноправна чланица постала је 1. маја 2004. године.

Малта је република у којој је заступљена представничка демократија чији су парламентарни систем и државна администрација блиско обликовани по узору на Westminster систем. Једнодомни представнички дом, на Малти познат као *Il-Kamra ta-Deputati* састоји се од 5 посланика у парламенту који се бирају сваке пете године на демократским изборима (право гласа имају сви старији од 18 година).

Некада је генералног гувернера државе постављала британска краљица, и он је представљао британску круну. 13. децембра 1974. године, на споразумима одржаним у Лондону, усвојени су нови амандмани на устав. Најважнијим амандманом Малта је постала република чији председник мора бити малтешке националности.

Усвајањем овог амандмана, британски монарх престао је да буде шеф Малте, а дотадашњи генерални гувернер, Ентони Мемо постао је први председник Републике Малте.

Застава Републике Малте састоји се од две вертикалне пруге од којих је лева беле, а десна црвене боје. Ове боје воде порекло са амблена Малтешких витезова. У горњем левом углу је Џорџов крст (George Cross) уоквирен црвеном линијом. Британски краљ, Џорџ VI је Џорџов крст, као одликовање части и храбрости, доделио становницима Малте, због херојства које су показали у Другом светском рату. У знак сећања на тај дан, овај симбол заузео је место на застави која је прихваћена 1964. године када је Малта прогласила независност од Велике Британије.

Садашњи грб Републике Малте приказан је у виду штита који представља малтешку заставу. Изнад штита је златна круна у виду утврђења од осам кула (од којих се види само пет). Око штита је венац сачињен од две гранчице. Десно је грана маслине, а лева палме, (симболи мира и традиције) у основи повезане белом тканином црвеног налицја на којој је црним словима исписано *Repubblika ta'Malta*

Привреда

Главно занимање становништва Малте некада је била пољопривреда, али је због лоших земљишних услова недовољно развијена. Од укупне површине, само је око три петине земљишта погодно за обраду. У држави се производи само 20% хране потребне за становништво.

Од пољопривредних врста гаје се кромпир, парадајз, лук, грожђе, а посебно успешно се гаји и извози јужно воће (наранџе, мандарине, смокве) и цвеће. Број људи запослених у пољопривреди у константном је опадању јер већина одлази у економску емиграцију.

Малтешки пољопривредници, раније готово искључиво оријентисани на локално тржиште, сада све више извозе, нарочито производе из стаклених башти који захваљујући медитеранској клими раније доспевају. Производња вина на Малти датира из најстаријих времена, још док су на острву боравили Феничани. Малтежани су у томе чувени тако да малтешка вина спадају међу најбоља на свету, јер клима погодује гајењу винове лозе. Малта извози вино највише у Италију, Велику Британију и друге земље.

Становници се баве и сточарством, највише се гаје овце, козе, говеда и коњи. Значајно је рибарство са годишњим уловом од око 2.000 t.

Индустрија Малте нагло је порасла када је 1871. године прокопан Суецки канал. Тада је нагло порасла бродоградња и готово целокупно становништво било је запослено. Међутим, развојем авио саобраћаја половином XX века Малта је изгубила свој стратегијски значај.

Велики број људи остао је без посла, и доста њих је емигрирало у Европу, Аустралију и Америку.

Најважнији индустријски производи су: кожа, рукавице, обућа, дугмад, пиво, конзервисано воће, биљно уље, цвеће и семе. Последњих година Малта знатна средства инвестира у индустријализацију и развој инфраструктуре. Развијена је и домаћа радиност за производњу чипке и филигрантског накита.

На острву је већи увоз од извоза, тако да Малта има негативно спољнотрговински биланс. Разлог што увоз премашује пораст извоза је у све већој тражњи потрошних добара, сталном порасту потреба индустрије за сировинама, полуфабрикатима и капиталном опремом. Главни извозни артикли су кромпир, вино, цигарете, корени украсних биљака, цвеће, јужно воће, текстилно влакно и тканине, бродови, чамци и одећа. Увозе се жива стока, месо, млечни производа, јаја, житарице, воће и поврће, шећер, кафа, чај, какао, боје и лакови, гвожђе, челик, моторна возила, електричне машине, опрема, итд.

Туризам је привредна грана која најбрже напредује. Због природних лепота, климе и архитектуре, Малта из године у годину привлачи све више туриста. Највише туриста долази са европског континента (Енглези, Немци, Скандинавци, Италијани...). Данас на острву има много квалитетних хотела. Малта улаже у свој туризам и на њој се непрестано граде нови хотели, куће са апартманима, ресторани. Осим забаве Малта својим посетиоцима нуди и обилазак историјских споменика, културних центара или музеја. Све квалитетнија услуга запослених у туризму учинила је да се многи људи из Европе, али и са других континената, опредељују да свој годишњи одмор проведу на овом лепом острву. Туристичка сезона почиње још од априла и траје до краја октобра, али острво је посећено и зими због благе климе, и сунчаних дана.

Саобраћај на Малти је добро развијен, поготово поморски. Она је одувек представљала станицу за снабдевање бродова погонским горивом. Њене обале су такве да се и велики бродови са дубоким газом могу укрцати у луке. Такође је добро развијен и ваздухопловни саобраћај. Малта представља успутну станицу за авионе који лете на правцима Европа-Африка и Европа-Средњи исток-Далеки исток.

Аеродром од међународног значаја налази се у граду Лука (Luqa), а Малтешка национална авио компанија зове се „Air Malta“.

Између острва Малте и Гоца обавља се редован саобраћај. На Малти је изграђено доста путева који спајају сва места на острву. Подаци говоре да на Малти има 1.500 km путева и преко 50.000 путничких возила. Велики Британија знатно је утицала на малтешки саобраћај, што се између осталог огледа и у томе што се на Малти вози левом страном.

Малта је недавно приватизовала државне фирме и либерализовала трговину, што је био један од услова за Европску унију. Званична валута републике Малте је малтешка лира, а 1. јануара 2008. године еуро.

Улица у Валети

Ко дође на Малту свакако треба да крене у обилазак главног града, Валете у ком се налазе многе лепе грађевине, историјски споменици, и раскошне катедрале. Међу здањима у граду запажају се тврђава „Сан Анђео“, катедрала „Свети Џон“ и кућа опере. У средишту града налази се главна улица „Страда Реале“, дуга 2 km. Пресецају је бројне трансверзалне улице. У једној од њих се налази универзитет, основан 1769. године, с лепом библиотеком; у другој се налази катедрала из XVI века украшена сликама славних уметника, у трећој се налази музеј острва са богатом колекцијом праисторијских,

феничних, римских и средњовековних споменика. На крају „Страда Реале“

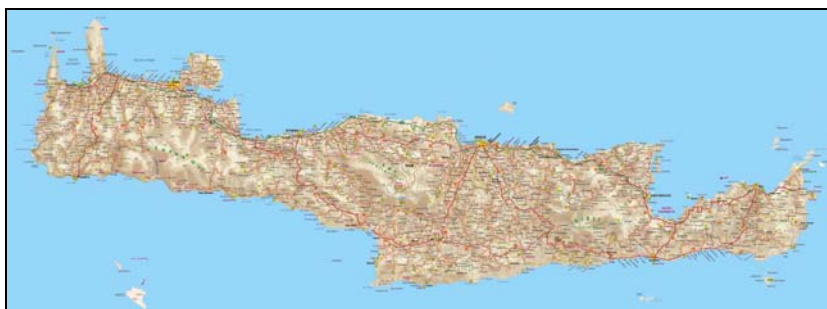
налазе се градска врата, од којих пут продужава кроз алеју палма.

На сестринском острву Гоцо, налази се тајанствена пећина у којој је према легенди богиња Калипсо својим чарима седам година задржавала Одисеја, док на острвцу Комино свакако вреди видети „Плаву лагуну“.

**Мр Добрила Лукић
Бојан Симић**

КРИТ

Крит, назван по сину бога Зевса, највеће је грчко острво и пето по величини у Средоземном мору (после Сицилије, Сардиније, Кипра и Корзике). Од Пелопонеза је удаљен 100 km, од обале Мале Азије 175 km и од најсеверније тачке либијске обале око 350 km. Са северне стране запљускује га Егејско, а са јужне Либијско море. Дугачак је 260 km, док његова ширина износи 15-56 km. Површина Крита са околним малим острвима је 8.378 km². Острвца су ненасељена и међу њима највећа су: Диа, Спиналонга, Куфониси, Криси и Гавдос - најјужније у Европи.

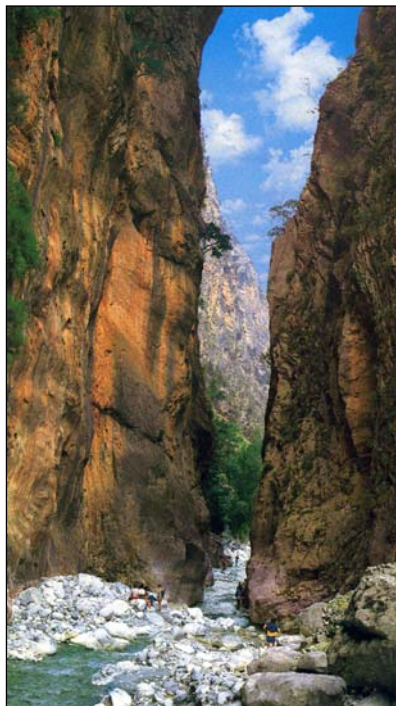

Острво Крит

Крит је планинско острво. Централни и његови највиши делови састављени су од мезозојских кречњака и доломита, који леже преко палеозојских шкриљаца. По њиховом ободу су заступљени неогени флиш, пешчари и конгломерати. По средини острва у правцу запад-исток пружају се три планинска венца: Лефка Ори (Беле планине), Иди (Псилоритис) и Дикти (Ласитиотика). Њихови врхови прелазе 2.000 m. Највиши је Тимиос ставрос са 2.456 m у централном делу острва. На крајњем истоку висине су испод 1.500 m. За време плеистоцена на планини Иди образована су два велика ледничка цирка, који у пречнику имају око 1 km, као и више нивационих ниша. Између планина, које су голе, без вегетације и безводне, налазе се висоравни – плодне зелене

оазе. Најзначајније су Омалос, Аскифу, Нида и најпространија Ласити. Ласити се налази у северном делу планине Дикти, на 850 m н.в. Дугачка је 13 km и широка 7 km и представља центар пољопривредне производње на острву. Због тога је овде у прошлости било око 6.000 ветрењача, које су се користиле за вађење подземне воде, али данас многе од њих нису више у функцији.

Због присуства кречњака на Криту постоји велики број пећина, по неким подацима преко 3.000. Многе су биле познате још у неолитском периоду, о чему сведоче трагови људских станишта. Најдубља је **Мелидони** – 500 m, југоисточно од Хане, а најпознатија **Диктеон Андрон**, изнад висоравни Ласити, у којој је по митологији рођен моћни Зевс. Њен улаз налази се на 1.000 m н.в. и сва је украшена богатим пећинским накитом. Обе пећине уређене су за туристичке посете.

Кањон Самарија

Посебан феномен острва су дубоки и уски кањони са великим падом речног корита, формиран на стрмим планинским странама. Већина од њих је током лета сува, али тешко проходна. Највећу атракцију представља **Самарија**, усечена у висораван Омалос (1.050 m н.в.) на Белим планинама, у оквиру истоименог националног парка. Кањон је дугачак 16 km, дубок до 600 m и на неким местима широк само 2-3 m. За туристе је отворен од маја до октобра и за његов обилазак је потребно око 6 сати хода.

Крит има медитеранску климу са жарким и сувим летима и благим зимама. Са 3.100 часова годишње Сунчевог сјаја и 300 сунчаних дана он је једно од најсунчанијих острва Средоземља. Зато овде купалишна сезона траје од маја до почетка новембра. Хипократ, отац медицине,

поручивао је болесницима да иду на Крит како би их клима излечила од

многих болести. Падавине су неједнако распоређене. У планинским пределима годишње се излучи преко 1.000 mm кише, а дуж обале 400-800 mm. У приморју током године у просеку има само 58 кишних дана. Јули и август су месеци без кише, а у јануару она пада најчешће – 12 дана. На планинама зима је оштра и хладна, са доста снега, који се задржава до јуна. На Белим планинама постоје уређене скијашке стазе. Ветар дува целе године, али током лета он је благ, пријатан и освежавајући. Јужна обала је често изложена врелом ветру који дува са афричког континента и који понекад може да донесе прашину чак из Сахаре.

Просечне вредности климатских елемената значајних за развој туризма

	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII
°C ваздуха	15,6-8,7	16,2-8,8	17,1-9,6	20,1-11,6	23,7-14,8	27,5-19,1	29,0-21,7	29,2-21,7	29,6-19,1	23,5-16,2	20,8-13,5	17,4-10,8
°C мора	16	15	16	16	19	22	24	25	24	23	20	17
сунчани сати	3,4	4,7	5,7	8,1	10,2	11,6	12,7	11,8	9,7	6,5	5,7	4,0
кишни дани	12	7	8	4	2	1	0	0	2	6	6	10

На острву нема много река. Мале су дужине и већина у сушном делу године остаје без воде. Највећи водотоци су Платаниас, Кладисос, Иеропотамос, Анаподарис и Алмирос. Двадесетак километара западно од Ретимна налази се језеро Курна, једино на Криту. Има површину од 1,4 km², обим 3,5 km и дубоко је 45 m. Водом га хране два јака сублакустријска извора.

Веgetација Крита представљена је са преко 2.000 врста биљака, од којих су 160 ендемити. Шума нема много. Доминирају бор, чемпрес, кестен, дуд и палме, међу којима је најинтересантнија *Phoenix theophrastii* око прелепе плаже Ваи на крајњем североистоку острва, где има више од 5.000 стабала. Међу животињама познате су и ретке критски златни орао, јединствена врста у свету, и дивља коза „кри-кри” (*Capra aegagrus*), која се данас може видети још једино у кањону Самарија на Белим планинама и на острвцима Агио Теодори, Агио Пантес и Диа.

Плажа Ваи са ендемичном врстом палме

Крит има дугу и бурну историју. Археолошки остаци указују да је овде било живота још од 6000. г.п.н.е. Између 2600. и 1100. г.п.н.е. на острву се развила чувена Минојска цивилизација, најстарија на тлу Европе. Названа је по легендарном краљу Миносу, чију је палату у **Кнососу** откопао енглески археолог Артур Еванс 1900. године. Палата на три спрата и на квадратној површини од 20.000 m² представљала је огроман комплекс са око 1.300 просторија, који је подсећао на лавиринт. То је Грцима дало основу за легенду о Минотауру, чудовишту са главом бика и људским телом, кога је краљ Минос држао затвореног у лавиринту. Кносос је био политички, религиозни и економски центар региона и у време процвата имао је 100.000 становника. Осим Кнососа подигнуте су и друге раскошне палате попут **Фестоса**, **Малие**, **Арахнеса**, **Закроса** и **Кидонне**. Око 1700. г.п.н.е. снажни земљотрес срушио их је до темеља, али су поново изграђене још луксузније. Још веће разарање Крит је доживео око 1450. г.п.н.е. после ерупције вулкана Санторин, услед чега долази до пропадања Минојске културе, све до 1100. г.п.н.е. када острво окупирају Дорци са копна Грчке. После више од 1.000 година њихове владавине Крит освајају Римљани, а потом

Византијци, Арапи, Венеција и Турска. Римљани су донели хришћанство, док су Млечани оставили највише трага у изгледу градова, утврђења, лука, у култури и уметности. Из њиховог периода најбоље су очуване тврђаве **Спиналонга**, на малом острву северно од Агиос Николаоса, **Кулес** у Хераклиону и **Франгокастело** на јужној обали Крита.

Уз помоћ европских сила Крит је ослобођен од Турака и проглашен независном државом 1898. године. У овом статусу био је до 30. маја 1913. године, када је Лондонским уговором после Првог балканског рата припојен Грчкој. Из новије историје острво је познато по највећој ваздушно-десантској операцији немачке падобранске јединице у Другом светском рату, која је овде изведена маја 1941. године под шифром „Операција Меркур”. Херојској борби грчких војника и њихових савезника прикључио се велики број локалног становништва, које је знатно допринело поразу Немачке од кога се она тешко опоравила. После тога Хитлер није дозволио све до краја Другог светског рата извођење ни једне ваздушно-десантске операције стратегијског значаја.

Детаљ из Кнососа

Крит има око 505.000 становника. Оно се највећим делом бави пољопривредом. Обрађује се око $\frac{1}{3}$ површине острва. Гаје се маслине,

винова лоза (најпознатије је грождје „розаки“, а Крит је један од највећих произвођача сувог грождја у свету) и агруми, има мањих плантажа банаана и кивија, а у вишим пределима добро успева ароматично и лековито биље. Значајно место у привреди острва заузимају сточарство и рибарство. Овчији и козији сиреви „*гриер*“, „*атотирос*“ и „*мизитра*“ познати су и ван граница Грчке. Дугу традицију имају локални занати. Израђују се везене рукотворине, предмети од прућа и дрвета, традиционални музички инструменти и ножеви и др. Индустрија је мање развијена и углавном је усмерена на производњу хране и текстила.

Главна привредна грана је туризам. Крит је једна од најпопуларнијих туристичких дестинација у Европи и само у току 2006. године ово острво је посетило више од два милиона туриста. Дужина његове обале је 1.046 km. Северна обала је разуђенија, са више залива и острва, прати је узан зелени појас благо заталасане приморске равнице, гушће је насељена и атрактивнија. Јужна обала је мирнија, слабо разуђена, углавном каменита и често неприступачна. На Криту свако може да нађе оно што је блиско његовим интересовањима – лепе плаже и топло море, тешко приступачне планинске врхове, нетакнуту и помало дивљу природу, културно-историјске споменике из свих периода људске цивилизације, живописне градове, богат подводни свет. Острво је познато по дугачким песковитим плажама. Посебно су привлачне плаже Ваи, Малиа, Елафониси, Превели, Иерапетра, Матала и др. Матала је 70-их година прошлог века била познато стедиште европских хипика, који су овде 1973. одржали свој симпозијум.

У административном погледу Крит је подељен на четири покрајине. То су Хераклион, Ласити, Ретимно и Ханиа. Главни и највећи град острва је **Хераклион** (Ираклион) са 125.000 становника. Подигнут је у 9. веку под називом Хандакс. Сада је то модерно насеље са пуно трагова бурне прошлости, као што су венецијанска лука, тврђава Кулес и зидине око града, црква Св. Титос, мешавина источне и западне архитектуре, базилика Св. Марко, за време Турака претворена у џамију, катедрала Св. Минас, једна од највећих у Грчкој, многобројне фонтане итд. Овде се налазе археолошки и историјско-етнографски музеј и колекција византијских икона, а 5 km југоисточно од града чувени Кносос. **Ханиа** (65.000 ст.) је до 1972. године била административни центар Крита. Сматрају је једним од најлепших градова Грчке. У великој мери је задржала стари изглед, са уским улицицама, често у виду степеништа, нарочито у венецијанској, турској

и јеврејској четврти. **Ретимно** (20.000 ст.) је мешавина модерног и старог аристократског града, са сликовитим улицама и прелепим плажама у околини. Познат је као трговачки центар острва. **Агиос Николаос** (8.000 ст.) је насеље изузетно лепог положаја на северозападној обали великог залива Мирабело, који је добио назив по истоименој тврђави која није очувана до данас. Привлачи велики број туриста својом сликовитом луком и бројним околним знаменитостима. Главна атракција је слатководно језеро Вулисмени у центру града, повезано са морем каналом. Водом се снабдева из јачег крашког извора. Северно од Агиос Николаоса је ексклузивно туристичко насеље **Елунда**, са најскупљим хотелима у Грчкој. Највећи туристички центар на јужној страни Крита је **Иерапетра** (15.000 ст.). Настала је на рушевинама старог насеља и нема много остатака прошлости. Позната је по дугој песковито-шљунковитој плажи. Представља најјужнији град у Европи.

Улица у старом делу Хане

На Криту су рођене и неке у свету познате личности. То су сликар и вајар *Ел Греко* (1540-1614), заправо Доменикос Теотокопулос, књижевник *Никос Казантзакис* (1883-1957), један од најзначајнијих грчких писаца 20. века, који је 15 година писао књигу „Одисеја”, наставак истоименог Хомеровог дела, и *Микис Теодоракис*, највећи композитор Грчке.

Крићани се поносе својом традиционалном кухињом. У првом реду то су сиреви, обрано млеко, хлебови за разне обреде, маслине, јагњетина и козетина на жару. Ипак, са Крита не треба отићи а не пробати „*хохли*” – пужеве, „*сфакиу*” – питу од лиснатог теста са сиром и јагњетином, „*калитсуну*” – питу са сиром и ракију „*тсикудиа*”.

Др Љиљана Гавриловић

ИНУИТИ

У научно-популарној али и стручној литератури, последњих деценија, све више среће се назив Инутити уместо Ескимии. Иако је значење за исти народ, Инутити не желе да се називају Ескимии.

Иронично, научници су сврстали Индијанце у посебну антрополошку категорију, док су Инуите сматрали ближим рођацима људи у северним деловима Азије. Ескимии (енг. *Eskimo*) увредљив је назив за народе који живе на крајњем северу и значи „онај који једе живо месо“. Инуити потичу из Азије и данас се зна да су населили Северну Америку, прешавши „земљани мост“ – копно које данас не постоји. Ескимии (*Eskimo*, *эскимсы*), односно Инуити (у значењу: *људи*), житељи су арктичких предела Земље навикнути на вечни лед, снег и зиму, живе у посебним заједницама (етнолози их разврставају у 15 група). Инуит је генерални термин за групу културно сличних староседелаца арктичких обала Сибира, Аљаске, североисточних области Канаде, Квебека, Лабрадора и Гренланда. У почетку користили су језик инуктитут, и били веома слични на свим континентима и у свим областима. С обзиром на то да инуити сматрају да је „еским“ погрдан назив 1977. године, скупили су се представници са свих подручја и усвојили назив, који су им приписали антрополози Канаде. Тада је основана и Инуитска циркумполарна конференција, која данас, има третман невладине организације научно-образовног карактера. Пошто антрополози сматрају да се варијације у класификацији народа не смеју рашчлањивати, Инуити се сврставају у монголоидну расу, којој припадају нека сибирска племена, као Јакути. Физичком опису ближи су азијским народима, него америчкој монголоидној раси. Антрополози, међутим, објашњавају да се могу сврстати у субрасу монголоидне расе, због долихоцефалонске главе – снажне структуре и тамног тена.

Настањују четири земље: *Гренланд* – Поларни Ескимии (Ескимии Рта Јорк, Итанези, Ескимии Смитовог пролаза, Арктички Ескимии), Ескимии западног Гренланда, Ангмагсалик, и други, који се, после самоуправног издвајања Гренланда од Данске, ступају у јединствен народ Гренланђана; *Сједињене Америчке Државе* – Чугашигмијут, Кониагмијут, Икогмијут, Кусквогмијут, Нунивак, Кавијагмијут,

Кинугумијут, Ковагмијут, Кевалингамијут, Нувукмијут, Нунатагмијут; Канада – Бакарни Ескимс, Иглулик, Сагдлirmiјут, Нетсилек, Авагмијут, Куругмијут, Чиглити, Нуналит, Ескимс Карибу, Ескимс Лабрадора, Итивимијут, Путхлавимијут, и ескимски мешанци Сетлери.

Русија – Јуити (назив који користе сибирски Инуити) се сврставају на племена: Унгазигмит или Чаплинци, Нивукахмит, Авагмит и Сиренигмит. Има их 121.480, од тога Гренланд 52.313, Сједињене Америчке Државе 44.531, Канада 22.901, Русија 1.735. Језици које Инуити користе су: инупик (Гренланд, Лабрадор, Канада, Аљаска, острва Диомеда и Берингова пролаза) и јупик (дијалекти централни јупик, сибирски јупик и сугпиак или алутник). Религија почива на шаманизму и веровању у невидљиви свет духова. Од друге половине XX века изложени хришћанству.

Постоје и народи, сврстани као *Ескимс Карибу (Caribou Eskimo, эскимосы-карибу)* – Инуити канадских тундри, западно од Хадсоновог залива.

Ескимс Лабрадора (Labrador Eskimo, эскимосы Лабрадора) – настањени на полуострву Лабрадор, острву Њуфаундленд и заливу Светог Лоренса, често себе називају Инупијатима или именом Јупик.

Инуити (око 360.000 припадника), представљају значајан пример народа који, готово без прекида, заузима 8.000 километара обале, од 71° с.г.ш. (североисточно од Гренланда) до ушћа Копер Ривера или Атна (запад Аљаске). Један део овог народа прешао је Берингов мореуз и настанио се на крајњем североистоку. На том простору, нису се удаљавали више од 50 километара од обале. Претпоставља се да је њихова првобитна постојбина била око залива Хадсон (Баос), или на југу Аљаске (Ринк), и да су одатле кренули према истоку и западу и стигли на Гренланд. Миграције према северу одвијале су се све до арктичког архипелага¹. Гренланд насељавају пре више од 4,5 хиљада година. Данас чине више од 80% укупне популације.

У физичком погледу, „чисти“ Инуити, тј. они са северне обале Америке, и можда, с источне обале Гренланда, представљају посебну

¹ „Најсјевернија тачка данас настањена Ескимима налази се на гренландској обали Смит-Сунда на 78° и 18' северне географске ширине, али Грили је пронашао трагове сталног пребивања овог народа поред утврђења Конжер, на Гренланду на 81° и 44' северне ширине. Најјужнија тачка настањена Ескимима у Хамилтон Инленту (55° северне ширине) на Лабрадору, али донедавно су се простирали све до теснаца Бел-Исле на северу Нове Земље, чак и јужније, све до естуара Сен Лоренса (50° с. г. ширине)“.

расу сличну америчким расама, али која има неколико црта угарске расе (мале висине, долихокефалија, облик очију, итд.). Њихова висина мања је од просечне (162 cm), док они с Лабрадора и Гренланда имају још мању просечну висину (158 cm). Они с Аљаске мало су виши (166 cm), што је последица мешања, чиме би могао да се објасни и облик њихове лобање, мање издужене. Боја коже је жута, очи су праве, црне (изузев код неких мелеза са Гренланда), јабучице истакнуте, нос доста испупчен, лице округло, усне доста дебеле.

Блиско су повезани с Алеутима, који чини становништво Арктика и субарктичких области Гренланда, Аљаске (САД), Канаде и источног Сибира (Русија). Међу собом називају се још и Инупијати, Јупики и Алутити, што све представља локалну варијанту значења речи „човек“. Азијског су порекла, као и Индијанци: разликују се по бољој прилагођености климатским условима, што је имају само крвну групу „Б“; по својим, ескимом-алеутским језицима, што све указује на њихово засебно порекло – поларног, алтајског (монголоидног) типа. Традиционална инуитска култура у потпуности се прилагодила екстремној хладноћи, подручју окованим снегом и ледом, где готово да нема биљне хране; карибуи, риба и морски сисари главни су извор хране. Ловили су рибу харпунима уз помоћ кајака једноседа или већих умијака. Одећу су правили од крзна карибуа и фокиних кожа. Зимом су живели у иглоима, направљеним од ледених блокова, или у подземним кућама од бусења и камена, док су лети подизали шаторе од животињске коже. Саонице с псима² биле су основно транспортно средство.

Крајем XX века, снегомобили и пушке заменили су саонице с псима и харпуне. Морем плове чамцима, као што су кајак и умијак. Одећа и обућа су им крзнене и топле. Типични симболи културе Инуита су снежне наочаре, с веома уским прорезима за очи, као заштита од снежног слепила. Многи Инуити прекинули су с номадским животом и преселили се у насеља и градове. Неки су формирали задруге, у којима продају своје ручне радове и осталу робу.

Ескимом-алеутски језици припадају породици језика којим на Гренланду, у Канади, на Аљасци, у САД и источном Сибиру говоре

² Ескимски пас врста је ловачких, запрежних паса, која настањује арктички круг. Неки верују да је он представник чисте расе, старе између 25.000 и 50.000 година, а други, да је потомак вука. Снажне је грађе и крупних костију, висок између 51 и 64 cm, а тежак између 30 и 39 kg. Његова дугачка, непромочива длака, покрива густо, вунасто доње крзно.

Инуити и Алеути. Алеутски језик, слабо повезан са ескимским језицима, састоји се од источних и западних дијалеката; данас тим дијалектима говори мање од 400 људи. Ескимски језици имају две подгрупе: јупик (пет језика), којима се говори на полуострву Чукчи, у Сибиру и у северозападној Аљасци, и инупикак-инуктитут, скуп дијалеката, којим се говори у арктичкој Аљасци и Канади, све до обала Лабрадора и Гренланда. Јупик језицима данас говори око 13.000 људи, док инупик-инуктитутским говори више од 10.000 људи, од којих готово половина говори гренландским инуктитут језиком.

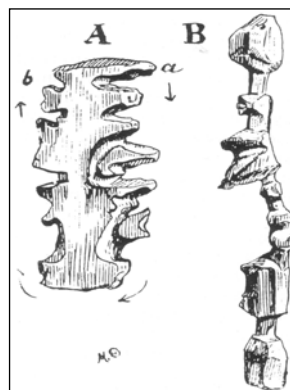
Ескимски ловачки извештај

Свако писмо почиње с цртежима, који изражавају след идеја, с пиктографијом. Код Инуита, поред једноставног представљања предмета, види се појава одређених фигура, које представљају радњу или однос између ствари: то је почетак идеографског писма. Ево, на пример, опис извештаја о лову који је Инуит (Еским) с Аљаске угравирао на сврдло од слонове кости. „Прва фигура (1) представља аутора извештаја чија десна рука прави покрет који значи 'ја', а лева рука, окренута према месту где иде, значи 'ићи'. Према нашем преводу, остале фигуре читамо онако како следе: (2) 'на чамцу' (подигнуто кратко весло); (3) 'спавао (рука на глави) једну ноћ' (лева рука показује један прст); (4) '(на) једном острву с кућиштем и средини' (мала тачка); (5) 'ја идем (даље)'; (6) 'наилазим на (друго) острво, ненастајно (без тачке)'; (7) 'провести ту две ноћи'; (8) 'ловити харпуном' (9) 'једну фоку'; (10) 'ловити луком'; (11) 'вратити се на чамац с још једном особом' (два весла усмерена уназад), (12) 'у колибу за логоровање'. Како се види, и ова идеографија је у вези са језиком гестова“.

Инуити и картографија

И Инуити су се бавили картографијом. О томе можемо да судимо на основу једне карте коју је Деникер верно представио према С. Холму. То су две дашчице представљене на слици десно. „Једна од њих (А) представља све фјордове, заливе и ртове источног Гренланда, између Кангерданара-Сикајика (а) и Сикралика (б); имена ових места треба да

се читају у правцу стреле. Друга дашчица (В) представља острва која се налазе насупрот обале представљене на првој. Приближавајући је или удаљавајући је од ове, добија се растојање између обале и сваког острва“.

Живот и традиција

Инуити су мирољубив народ који у свом језику нема израз за реч „рат“, као ни њихови јужни суседи Индијанци за реч „лаж“. Значајне карактеристике западњачке културе, донеле су им тек беле придошлице.

Живе екстремно тешким животом, у којем се може опстати једино у сложеној заједници, у којој се чланови могу ослонити једни на друге. Због тога, постоји специјално партнерство између два мушкарца, чији је главни задатак да међусобно штите један другог на путу, или да међусобно деле жене. Организовани су по мањим групама, а мушки и женски послови стриктно су подељени. Посао мушкарца је да изгради дом и да иде у лов. На жени је да води домаћинство. Вођа овакве групе мора бити способан и одговоран да снабдева своју групу и способан да дође до извора хране.

Инуити имају организацију племена, али у већини случајева, то племе није сасвим изграђено. Називи ових заједница завршавају се на – миут (изг. мјут), у значењу „људи одавде“ или „људи оданде“. Овакве групе као „људи одавде“ често се појављују на сасвим другим местима и локацијама од оних, на којима су виђени први пут.

Слика културе Инуита је хармонична. Природа је у њима угушила клицу развијенијег уређења, па и религије, али је изоштрила њихову даровитост. Такође, лов на морске животиње – лов из кајака на отвореној води – довели су до савршенства. Против хладноће имају одела, од којих нема топлијих, али ни лакших. Веома су способни да се снађу у условима најтеже оскудице и да на најбољи начин користе оно што имају. Уместо дрва користе кости, кљове моржева, рожасте плоче из уста кита, и сл. Првобитни Инуити били су ловци и риболовци, зависни од Арктика и живота који он однесе и створи. Ловили су китове, медведе, али су јели и морске алге. Морске животиње су ловили у једноседу, који су звали кајак, који је лагано плутао и био веома

покретан. Праве веће бродове умијаке, који су пресвучени кожом и служе за превоз добара.

Понекад, ради лова, Инуити би бушили аглу-рупу у леду, и чекали да риба изрони. Традиција каже, да их је лову научио поларни медвед, који је бушио рупу и стрпљиво чекао плен. Због недостатка еластичног дрвета, своје лукове праве од више комада собовог рога, а задњу страну појачавају траком од плетених тетива, да би повећали еластичност. Иако су изразито ловачки народ, убијају животиње само кад је то потребно за храну, или одећу. Економични су и поштују дивљач, као своју храну. Тако, медведу пре но што га убију, упућују људске изразе, и тиме му исказују поштовање. У њушку убијеног туљана, сипају слатку воду да не угине жедан.

За транспорт по копну, користе кучеће санке-камутик, које најбоље вуку хаски. Покрет је саставни део живота примитивних народа, па и Инуита. Они се, од свог рођења, селе, тако да се њихов живот може окарактерисати као „непрекидни низ поларних експедиција”. Оруђа израђују од костију угинулих животиња, понегде је чак традиција израде од дрвета, као и неких минерала или камена. Један елемент културе, може да се наћи усамљен између два већа подручја у којима постоји. Тако, једноставне саонице на плазовима, јављају се код Инуита, али и у Западној Европи и Азији, што указује на то да су та подручја била повезана.

Одећу и обућу праве од животињске коже, шијући иглама од животињске кости. Парка је препознатљив модни детаљ за све Инуите, с увећаним капуљачама, нарочито за жене, јер оне често децу умотавају у њих. Да се не би квасила и да не пропушта влагу, обућа се прави од рибље коже.

Светиљка је претежно обележје северне културе. Употребљавају веома једноставне светиљке с рибљим уљем, које се састоје од природно издубљеног камена и шкољке. Настојали су да продубе камен и појачају пламен. Употребљавали су сало, и то им је омогућило да продиру дубоко у пределе (тамо где има шума), куда други народи нису могли.

Подела посла извршена је према роду, и усавршена је. Међутим, у суровијим условима и жене су често ловци. Моногамија није изразито поштован обичај, честа су преудавања и полигамни облици живота. Брак најпре мора да одобри заједница па друштво. Заједница често уговора брак, и он је присиљан. Заједнице су подељене на мање, па се у свакој налази муж, жена, деца и барем једна старија уважена особа. Плен се често дели и даје онима који имају мање. Својина ловишта код

ових номада, готово не постоји, тако да свако може да лови где има дивљачи. Расподела плена прво задовољава потребе ловца или трагача за дивљачем, затим породице и најзад заједнице.

Свака инуитска заједница има традицију изненадног нападања, као и крвне освете. Крвне освете се препричавају и прелазе с колена на колено, добијајући примесе фантастике. Од свих казни, најтежа је осуда заједнице.

Специфичност у погледу културе јесте да су за дуван, који потиче из Америке, Инуити с Аљаске, сазнали од племена из источног Сибира, тек пошто је то сазање обишло свет.

Као амулете, носе делове животиња. Не само гавранов кљун, совине канце, већ их животиња брани, чак и кад изгубе амулету. На Аљасци, не дају да се жене припадници који имају исту амулету – да не би дошло до нагомилавања амулета, а тиме и до слабљења моћи. То је зачетак тотемизма.

Тек кад постану способни за самосталан лов, Инуити могу да се жене. Онај ко се не ожени, извргава се подсмеху. Због великог степена морталитета, деца се сматрају великим богатством. Малишан се, уз церемонију, прима у заједницу, и тада му се даје име – то је врло важан догађај у животу човека. Сматрају да душа умрлог лута, све док не нађе новорођенче, да се усели у њега. А име умрлог се не сме помињати, све док неко новорођенче не добије његово име.

На Аљасци праве велике свечаности, у част умрлих. Притом, једни другима поклањају дарове, које су, годинама, штедљиво чували. Осталим Инуитима, који живе на другим подручјима, гомилање капитала веома је страно.

Броје на прсте, и то до пет. Могу, уз помоћ прстију на рукама и ногама, да броје и до двадесет. Број је за њих апстракција, и немају представу шта значи.

Поздрављају се кратко „иде се” или „вратили се”.

Игло

Израз Iglo (мн. *igluit*), превођен је као снежна кућа, врста склоништа састављена од снежних блокова. Најчешће, из практичних разлога, прави се у облику полулопте. Обично је то привремена зимска насебина или ловачко обитавалиште, у облику куполе, које од снежних блокова граде и користе канадски и гренландски Инуити.

Игло код Инуита значи кућа, и прави се у три димензије, на три начина, и у три облика, у зависности за коју сврху је потребан. Најмањи се прави, ради привременог склоништа, и најчешће служи ловцима или за остављање мањег плена. Средњи игло користи се за формирање малих села, састоји се из једне преграђене просторије за две фамилије. Највећи игло гради се за специјалне прилике, за приредбе (националне инутске игре), или да би се спојиле неке породице. Често се велики игло градио постепено. У почетку игла су спајана тунелима, па просторијама, и тако је постављан и „крив“. Градитељи бирају компактан, зрнасти снег из дубине, специфичних карактеристика, како би се могао лакше обликовати и секу га на блокове. Када се блокови наређају у круг, као темељ, површине им се тешу, под одређеним углом, тако да формирају спиралу. Затим се блокови слажу, док не формирају куполу, а на врху се оставља рупа за вентилацију. Квалитетно саграђен игло може издржати особу на свом крову, унутра је необично удобан и сигуран. Игло у унутрашњости има температуру од 2 до 20°C. Искусан Инуит сагради игло за око час.

Кућа

Инуити граде више типова кућа. Постоје шатори од кожа карибуа и неких врста рибе, што је за њих адекватна летња заштита и склониште. У хладнијој сезони конструишу се насеља од камена, наплавног дрвета. Зимска кућа има три основна карактеристична елемента, то су: 1) ходник који почиње напољу и води у унутрашњи део куће, 2) клупа с местима за лампе и 3) преграде, које клупу деле на неколико одељака. Ово зависи од локалитета и показује променљиве појединости и ствара више секундарних варијација. Тако, у Ангмагсалику кућа је дугачка 7,5 m – 15 m, лежи, по правилу, на косом терену и стиче се утисак да се налази под земљом. У њу се кроз ниски ходник једино на коленима може ући. Под је прекривен плоснатим камењем, а у дну се налази клупа, једноделна, широка 1,2 m–1,5 m, и 1 m је изнад земље. Клуба је на јужном и западном Гренланду, некада почивала на стубовима, као и данас на Макензију на Аљасци, док се у Ангмагсалику ослања на камење и бусење. Ниске преграде деле клубу на одељке, од којих сваки припада по једној породици. У подручју Макензија, има доста пловног дрвета, па је кућа саграђена од великих балвана постављених под правим углом, једно на друго. Ова кућа има четири строго одвојена одељка, а клуба је више издигнута, него на

Гренланду, ходник је још нижи и спаја се с ходником одељка, и, најчешће, окренут је према југу.

Поред приватних кућа, постоји и касхим, кућа за окупљање, чији је назив скраћен, али буквално значи „моје место за окупљање“. Има је на целој Аљасци и код свих племена на америчкој обали до рта Аткинсон, док на Гренланду нема трагова касхима. Американци, ову насеобину где Инуити проводе свој друштвени живот, погрешно називају „Денс хаус“.

Лов и риболов

Инуити су ловци на карибуе и морске сисаре (туљане, моржеве и китове) и рибари на рекама и мору. Зависно од сезоне, инуитске групе тумарају у потрази за одређеном врстом хране. Током касног пролећа и лета, они су у лову на крда карибуа, убијајући их приликом прелазака преко река. Једина храна биљног порекла, потиче из желудаца ових животиња. Риба се лови на разне начине, нарочито док иде узводно, ради мреста, мрежама или вршама. Зимом, Инуити лове туљане на замрзнутом океану, што је карактеристично за групе на средишњем делу северне Канаде. У леду буше рупе, на које туљани долазе због светлости. Приликом оваквог лова, користе често и псе да би их нађушили. Ловац чека с харпуном с отровним вршком, често и неколико сати на чици зими. Истраживања су показала да су харпуни, с причвршћеним и лабавим мехуром, постојали и код других народа и на другим просторима. Оно што јесте њихов допринос – изум – јесте лабава предња дршка.

На Гренланду и западној Аљасци, где лед није потпуно оковао море, туљани и моржеви провирују, због светлости између пловених санти. Ловац би стајао на леденој санти, или у кајаку, и чекао прилику. У новије време служе се и пушкама.

Инуити данас

Живот је умногоме различит; већина живи у градовима или у мањим местима, где је пресудна близина значајним установама. Носе модерну одећу, једу куповну храну, живе у модерним кућама. Иако је највећи број Инуита незапослен, владе држава раде све да им обезбеде барем социјалне минимуме.

Похађање школа је отежано, због постојања многобројних дијалеката. Мали број Инуита има високо и више образовање.

Њихова религија је замењена хришћанском. У Канади, Инуитима је обезбеђено бесплатно здравство и школство, док им се допушта монопол над риболовним подручјима.

Краљевина Данска је Инуитима доделила самоуправу на Гренланду и новчано помаже све корисне идеје и предлоге. Управо на северним подручјима Гренланда, Инуити су задржали традиционални начин живљења.

Инуити су народ, који је пример како је могуће живети на Гренланду, где су остаци глацијације још увелико видљиви. То је народ, који, донедавно, није знао шта значи рат, народ којем је јако тешко објаснити, шта је то глобално отопљавање, и које ће евентуалне последице, имати и по њих.

То је народ, који је на срећу, успео да преживи многе природне недаће, и који је изнео културу, која је данас, у антрополошким, демографским и географским истраживањима, веома важна за реконструкцију одређених догађаја у прошлости.

Марко Ивановић
Марко Јелић

ЕКОНОМСКИ ПОРАСТ САВРЕМЕНЕ КИНЕ

Кина је са 1,3 милијарди становника најмногољуднија и са 9.574.031 km² друга по површини земља света. Она обухвата пространу територију на Далеком истоку са широким изласком на прибрежна мора Пацифика. У физичкогеографском, али и економско-друштвеном погледу, можемо издвојити две велике целине у данашњој Кини. То су Права Кина и Спољна Кина. Права Кина обухвата целокупан кинески излаз на мора са широким залеђем, односно два басена великих река (Хоангхо и Јангцетјанг) у централном делу, затим басена реке Синкјанг на југу и великом провинцијом Манџуријом на северу. Ова пространства одликују велике равнице, плодно тло, повољније климатске прилике, густа речна мрежа, дуга морска обала и огромна концентрација становништва, што све даје овом делу Кине значај главног дела државе. Са друге стране Спољна Кина (неки је зову и Западна Кина) обухвата планински Тибет, пустињски удаљени Синкјанг, полупустињску Унутрашњу Моноголију и Кванчоу, који обухватају око половине површине земље и свега око 4% становништва.

Тибет је највећи и најпространији планински плато на свету, са просечном висини око 4.000 m и где се налази више врхова изнад 8.000 m надморске висине. Синкјанг је састављен од две котлине које раздваја планина Тјаншан, и претежно је пустињског карактера. Унутрашња Моноголија је висораван висока од 1.000 до 2.000 m. У самој Правој Кини, коју неки и због географског положаја називају оправдано Источном Кином, веначне планине Цинлинг деле на северну и јужну. Док је сва Спољна Кина претежно сушна, источна, а посебно приморски део Кине има далеко већу количину падавина него остатак земље. Климатски ефекти у Правој Кини су посебно повољнији него у Спољној Кини. У самој Правој Кини, зиме су наглашено благе, приближно јужно од Цинлинга, где је јануарска изотерма изнад 0°C, док су идући на север, посебно у Манџурији извесно хладније. На овом простору иначе владају различити варијетети монсунске климе. Спољашња Кина има далеко суровије климатске ефекте, претежно хладне зиме, што је посебно изражено са порастом надморске висине.

Највеће кинеске реке су пацифичког слива, од којих Хоангхо (Жута река) већ вековима има немиран доњи ток и прети поплавама. Јангцетјанг има правилан ток и велику водну снагу, као и река Синкјанг, која је битно краћа од Хоангоа и Јангцетјанга. Области Тибет и Синкјанг имају већи број природних језера. Ипак, за Кину највећи хидрографски значај има широки излаз на прибрежна мора Пацифика - Жуто море, Источно кинеско море, и Јужно кинеско море. Међутим, околне острвске и полуострвске земље у највећој мери затварају Кину излаз на отворени део Пацифика (Јапан, Филипини, две Кореје и Вијетнам), па је сувереност званичног Пекинга над Тајваном од изузетног стратешког значаја.

Панорама Хонгконга

Огромну већину од око 92% становништва најмногољудније земље света чине Кинези. Међутим у добром делу провинција Спољашње Кине они су у мањини у односу на Тибетанце, Ујгуре, Монголе и друге националне мањине, који насељавају та иначе веома слабо насељена подручја. У унутрашњеполитичком смислу те области и имају извесну аутономију у односу на централне власти (Тибет, Синкјанг и Унутрашња Моноголија). Са друге стране Права Кина је изузетно густо насељена, нарочито долине великих река и приморске

области. Изузетак су делом само неке северне области Манџурије. и регија Цингхај која представља висораван према Тибету.

Кина представља једну од најстаријих цивилизација на свету, почевши још од 2. миленијума пре нове ере. Високом материјалном и културном развијеношћу истицала су се раздобља династије Шанг и Чоу, а након унутрашњих борби и распада на више држава, земља је уједињена у прво кинеско царство под династијом Цин крајем 3. века пре нове ере. У том временском периоду је приближно и изграђиван велики Кинески зид. Током првог миленијума нове ере у Кину продира будизам. У средњем веку су чести сукоби унутар кинеског царства, а после најезде Монгола и њиховог протеривања земљом је завладала династија Минг, током чије владавине долазе и први Европљани, трговци и мисионари. Током XIX века Кина се налази изложена империјалистичком политиком европских сила, којима се постепено придружују Јапан и САД. Иако је земља успела да сачува формално своју независност потпала је под утицај великих сила, а неки приморски делови Кине су отуђени. Тако је Велика Британија као свој посед добила Хонгконг, а потом и луку Вејхавеј, Француска луку Куангчоу, Португалија је од раније држала Макао, Немачка је запосела читаво полуострво Шантунг, а Јапан острво Тајван. Русија је кратко време држала под својом влашћу (протекторат) провинцију Манџурију, што је после 1905. године преузео Јапан. Неки делови удаљених кинеских провинција од центра су такође привремено били ван, или са оспореним кинеским суверенитетом – Тибет, Синкјанг, унутрашња Монголија, Манџурија, а спољашња Монголија је постала независна држава од Првог светског рата. Јапан је после Првог светског рата од побеђене Немачке преузео полуострво Шантунг, а онда користећи грађански рат у Кини извршио током тридесетих година праву агресију на ову велику земљу. Она је настављена и током Другог светског рата, где се Кина борила на страни антифашистичких сила. После његовог завршетка, настављен је грађански рат у Кини између комунистичког покрета предвођеним Мао Це Тунгом и снага Куоминтанга које је предводио ЧангКај Шек. После победе комуниста, остаци Чанг Кај Шекове војске су се повукли на острво Тајван, које од тада фигурира као посебан државни ентитет, иако данас фактички све државе света прихватају номинални суверенитет Кине и над тим простором, с тим да се договор „две Кине може остварити само мирним средствима” (што је рецимо пре свега став САД које највише и подржавају садашњи режим у Тајвану).

У деценијама комунизма Кина је са једне стране израсла у респектабилну нуклеарну силу у међународним односима, а са друге стране је у њој био веома низак стандард становништва и ауторитаран режим. Унутрашње економско заостајање и ауторитарност режима нарочито је била изражена у завршним годинама Маове власти, као и у „Културној револуцији”. После смрти Мао Цедунга и обрачуна са „четворочланом бандом” група реформиста, чија је персонификација кључна личност историјског периода последњих деценија XX века Денг Сјаопинг, успела је да лаганим путем доведе Кину до реформског курса у бројним сферама живота, што је резултирало највише у економији. Прихватање паралелног и специфичног пута кинеских реформи, експанзивног у економској сфери и умеренијег на другим пољима живота, чак спорог у сфери политике кинески реформатор седамдесетих и осамдесетих година XX века Денг Сјаопинг је тумачио пословицом „није важно да ли ли је мачка црна или бела све док лови мишеве”.

У питању је дакле крајње прагматски поглед поступних реформи и извођења нације из сиромаштва, где је додатно била гурнута Кина претходним периодима „Великог скока” и „Културне револуције” још за Маовог живота.

Остаци катедрале Св. Павла, Макао

Први велики резултати су се показали на пољу против вековног противника глади, када је кинеска пољопривреда 1982. први пут произвела довољно пиринча за исхрану становништва и после двеста година имала вишка и за извоз. Еластичан однос према привредницима,

отварање „специјалних привредних зона”, привлачење капитала бројних исељеника, постепено продирање на светско тржиште, суптилан политички процес крунисан уједињењем са Хонгконгом 1997. и Макаоом 1999, улазак у Светску трговинску организацију 2001. све су то резултати сад већ вишедеценијског реформског курса. Дозвољена је једном речју приватна иницијатива, сељаци су на селу отварали мале радионице, толико различите од наметнутих „дворишних, малих високих пећи” из Културне револуције, које су прављене поред пруге куда је Мао и високи руководиоци пролазили као „потемкинова села”. Кинески привредни раст је перманентан већ неколико деценија, за разлику од извесног посустајања Америке и Јапана и у односу на необичан привредни пут Русије која је током деведесетих за време Јељцина доживела крах, да би се последњих осам година муњевито опорављала и битно ојачала.

Захваљујући успеху тржишно усмерених реформи и наглом отварању према свету, кинеска привреда је између 1979. и 2000. године остварила просечни привредни раст од 9,7% годишње, њен друштвени бруто производ је порастао шест пута док је друштвени производ по глави становника упетостручен. Раст по стопи од 17% учинио је да кинески извоз порасте с 13,7 милијарди долара 1979. на чак 250 милијарди долара 2000. године. Мерена растом укупне куповне моћи Кина је постала друга привреда света, одмах после САД, а Кина која је још 1977. године била на тридесетом месту у свету по висини извоза, на почетку новог века постала је седма трговинска сила на свету. Један од кључева блиставог економског успеха Кине последњих деценија су и енормна улагања у земљу страног капитала, од којих је готово три четвртине капитал кинеских исељеника. Но влада је много учинила да их охрабри да уложе капитал управо у Кину.

Постоје велике разлике у развијености између приморских-источних провинција и унутрашњости земље, а постоји велики план укупног привредно-друштвеног јачања западне Кине који је слабо насељен, недовољно интегрисан у матицу (Тибет, Синкјанг, Унутрашња Монголија и др.) где доминирају мањине неханског порекла, за шта су потребна велика материјална средства. Затим остаје питање Тајвана, потом релативно ограничен простор и ресурсни потенцијал земље у односу на енормно становништво, још увек недовољан друштвени бруто производ по становнику у односу на развијене земље, разлика у дијалектима језика између севера и југа и др. Постоје и прогнозе, попут водећег српског стручњака за Кину у међународним односима проф. др

Предрага Симића, да ће „Кина до 2020. достићи невероватних четрнаест трилиона долара друштвеног бруто производа и 10.000 долара по глави становника, колико имају данас мање развијене земље у Европској Унији”.

У политичком смислу Кина и даље има једнопартијски монопол комунистичке партије. Политички систем је последњих година доживео низ реформских захвата, које се ипак не могу мерити са интензитетом реформи у економској сфери. Кина је посебно осетљива на свој територијални интегритет, посебно по питању Тајвана, али и неких других својих области (Тибета, Синкјанга и сл.). Кина води традиционално самосталну политику у међународним односима где има обележја велике силе (стално место у Савету безбедности, нуклеарна сила и др.), али је последњих година оформила са Русијом и средњоазијским земљама постсовјетског простора (Казахстан, Узбекистан, Киргизија и Таджикистан за сада, са тенденцијом даљег ширења уласком неких других земаља) Шангајски војно-политички савез. Овај савез је за сада искључиво регионалног и дефанзивног карактера у односу на пре свега, покушаје експанзије САД и НАТО на азијске просторе.

Др Драган Петровић

ДОМАЋИ И ИНОСТРАНИ ТУРИЗАМ У СРБИЈИ

Кретања људи из градских насеља Србије и страних земаља ка туристички привлачним местима наше земље имају дугу и богату традицију. Најпре домаћи, а затим и страни посетиоци долазили су у наше бање, пели се на планине, боравили у градовима, посећивали цркве и манастире, разгледали музеје, учествовали у културним и спортским манифестацијама, упражњавали лов и риболов, или различитим саобраћајним средствима путовали кроз Србију ка удаљеним одредиштима.

Историја туризма за памћење

Трагови материјалне културе у различитим деловима Србије, посебно у неким бањама (Врњачка, Нишка, Звоначка) указују да су извесни здравствено-туристички центри код нас постојали још за време владавине Римљана. Вишевековна власт под Турцима посведочена је бројним купатилима (хамамима), хановима и караван сарајима, претечи хотела и мотела. Географски положај Србије на посебан начин опредељује њену функцију транзитног туризма. Из средњег века ка нама умножавао се број туристички привлачних места и током времена уобличавала туристичка понуда.

Као бањско место Палић се помиње 1780. године. Из 1845. године датирају прва купатила, која су условила да 17. новембра 1899. године Палић буде службено проглашен бањом. Прве хемијска анализе воде језера Русане и муља са његовог дна, обављене су у Бечу 1865. године. Прво купатило порушио је ветар, а друго је направљено 1878. године. Бања Кањижа се развила на месту „Кањишког купатила чудотворног бунара”, који је избушен 1908. године. Артеска бушотина данашњег Новосадског јодног купатила датира из 1842. године. Људи се овде, под надзором лекара, лече почев од 1910. године.

Године 1827. Вук Караџић помиње изворе лековите воде под планином Гучево као Смрдан бару. Била је то претеча данас познате Бање Ковиљаче у којој се туризам организовано развија почев од 1.

августа 1898. године, када је одлучено да се набаве цеви за дубинско бушење, подигну купатила и опреми најмање 60 соба за посетиоце.

Хотел „Бели бор” на планини Тари

Године 1835. у Србију је на позив књаза Милоша Обреновића дошао рударски стручњак из Немачке, барон Сигмунд Аугуст Волфганг Хердер и поред осталог испитао 12 узорака лековите воде из неколико наших бања. Године 1837. војно-полицијска канцеларија из Крагујевца, по наређењу српског кнеза, упутила је у Сокобању заставника Лазаревића на лечење. У Сокобањи је 1895. године основано *Друштво за уређење и полепшање бање под Озреном*. Старије од овог (1. јули 1868.) је *Основатељно фондаторско друштво лековите кисело-вруће воде* у Врњцима, бање у којој је свештеник Јефимије Хаципоповић 1857. године каптирао један извор минералне воде и по савету лекара и природњака Јосифа Панчића овде су се лечили његови пријатељи.

Туризам на планини Тари почео се развијати пре 105 година. За туризам на Златибору од значаја је одлука краља Александра Обреновића, који је 19. августа 1893. године боравио на овој планини и подржао одлуку Златибораца о оснивању ваздушне бање. Било је то на локалитету Краљеве воде, који данас представља најпосећенији део Златибора. Наведене и друге акције указују на значајне друштвене активности организовања туризма у Србији, јер је била богата привлачним природним и антропогеним вредностима

Хотел „Здрављак” у Сокобањи

Домаћи туризам у Србији

Домаћи туризам у Србији одликује се неравномерним годишњим бројем туриста и њихових ноћења, могућношћу издвајања карактеристичних периода, различитом географском структуром туриста, наглашеним сезонским карактером промета, коришћењем комплементарних смештајних капацитета, променама у коришћењу саобраћајних средстава, проширењем промета на већи број места, развојем излетничког туризма и туризма на селу.

Домаћи туристи и ноћења у Србији

Година	Туристи	Ноћења
1955.	988.000	2.805.000
1965.	2.147.000	6.844.000
1970.	2.636.000	6.540.000
1975.	3.179.000	8.586.000
1980.	3.460.000	10.562.000
1985.	3.899.000	12.424.000
1990.	3.060.000	10.202.000
1995.	2.228.000	7.481.000
2000.	2.003.000	7.265.000
2005.	1.535.790	5.507.604

Од 1955. до 1985. године број домаћих туриста и њихових ноћења у Србији се стално повећавао. Иза тога је настало време стагнације и опадања како броја туриста тако и броја њихових ноћења. Тако је, нпр. 2000. године у нашој земљи било мање домаћих туриста него тридесет година раније. Слично стање је и са обимом ноћења домаћих туриста. Године 2005. било је мање ноћења домаћих туриста у Србији него 40 година раније. Узроци оваквим трендовима су бројни и још увек недовољно сагледани, а тичу се опадања животног стандарда нашег становништва, високе стопе незапослености, високих цена туристичко-угоститељских услуга и др. После дугог застоја, почев од 2005. године број домаћих туриста и њихових ноћења у нашој земљи се лагано повећава, али је неизвесно када ће бити достигнуте осамдесете године прошлог века.

Домаћи туристи у Србији по врстама туристичких места

Година	Главни административни центри	Бање	Планинска места	Остала туристичка места	Остала места
1954.	115.000	95.000	53.000	115.000	446.000
1966.	914.000	222.000	90.000	254.000	507.000
1970.	1.268.000	327.000	191.000	694.000	156.000
1975.	1.443.000	388.000	317.000	805.000	244.000
1980.	1.288.000	447.000	409.000	1.066.000	240.000
1985.	1.422.000	485.000	449.000	1.276.000	266.000
1990.	1.019.000	426.000	459.000	962.000	194.000
1995.	808.000	310.000	372.000	637.000	101.000
2000.	753.000	317.000	348.000	499.000	86.000
2001.	669.000	304.000	374.000	474.000	65.000

Потребно је да друштвена заједница, као и сви учесници у формирању туристичке понуде за домаће туристичко тржиште уложе посебне напоре како би се што пре превазишло стање кризе и стагнације. Могуће је да ће завршењем фазе приватизације туристичких и угоститељских објеката, завршавањем њихове категоризације, повезивањем са другим привредним субјектима, уз школовање одговарајућих кадрова, домаћи туризам достићи некадашњи обим промета и почети да остварује нове позитивне резултате.

За домаће туристе у Србији је карактеристично да се најчешће опредељују за посету и боравак у бањама, центрима планинског туризма, као и у неколико већих градова, првенствено Београду. Знатан

број домаћих туриста статистика исказује кроз *Остала туристичка места* и *Остала места*, којима су обухваћене доста различите, често неупоредиве категорије. Чини се да се више и боље статистички мора пратити промет домаћих туриста у националним парковима и другим природним и културним објектима који су законом заштићени, као и у местима у приобаљу језера, река, недалеко од граничних прелаза, поред прометнијих саобраћајница и уз значајније раскрснице. Тиме би се створила боља база података за одговарајуће анализе на основу којих би се сагледавали основни проблеми туристичких кретања домаћег становништва. Већ више година нема података о промету туриста на Косову и Метохији, јер он у правом смислу тамо и не постоји.

Ноћења домаћих туриста у Србији по врстама туристичких места

Година	Главни административни центри	Бање	Планинска места	Остала туристичка места	Остала места
1954.	294.000	1.057.000	142.000	174.000	635.000
1966.	1.223.000	2.056.000	455.000	403.000	812.000
1970.	1.658.000	2.800.000	704.000	1.072.000	306.000
1975.	1.965.000	3.456.000	1.360.000	1.308.000	497.000
1980.	1.944.000	3.980.000	1.978.000	2.046.000	614.000
1985.	2.068.000	4.127.000	2.592.000	2.956.000	681.000
1990.	1.544.000	3.415.000	2.594.000	2.047.000	602.000
1995.	1.240.000	3.387.000	2.081.000	1.576.000	307.000
2000.	1.154.000	2.451.000	1.984.000	1.446.000	230.000
2001.	2.171.000	2.171.000	2.045.000	1.212.000	169.000

Инострани туризам у Србији

За разлику од домаћег туристичког промета који представља преношење дела личне и породичне потрошње из места сталног боравка у туристичко место, инострани туристички промет представља преношење дела личне и породичне потрошње из матичне земље у земљу туристичке рецептиве, у овом случају у Србију. Девизна средства остварена посредством туризма и угоститељства представљају тзв. невидљиви извоз и од великог су значаја за уравнотежење трговинског и платног биланса наше земље са иностранством. Како готово све земље света настоје да развију инострани туризам, конкуренција на светском туристичком тржишту је велика. Успевају само оне земље које имају не само дугу традицију, већ обимну материјалну базу туризма и

угоститељства, богату, разноврсну и трајну пропаганду, омогућују садржајан боравак туриста и нуде бројне пансионске и ванпансионске услуге.

Хотел „Копаник” у селу Брзећу на Копаннику

Страни туристи су у Србији евидентирани још пре више од 100 година, али су то били усамљени путници. Стање се значајно поправило после Другог светског рата, нарочито после 1960. године. Кроз Србију пролази велики број туриста у транзиту ка Грчкој, Бугарској и Турској. Известан број странаца опредељује се за учешће на конгресима, научним и стручним скуповима. Неке стране туристе привлаче Београд, као и српски средњовековни споменици. Било је, а и данас има оних који долазе због лова и кулинарских специјалитета. Знатан број странаца долази на све афирмисаније музичке, спортске и друге приредбе. Међутим, стање још увек није задовољавајуће. Промет страних туриста у Србији испод је њених природних и антропогених туристичких вредности.

Почев од 1955. године, закључно са 1990. годином, број страних туриста и њихових ноћења у нашој земљи се повећавао. Иза тога, услед сплета догађаја који нису погодовали туристичким кретањима странаца ка нашој земљи, забележен је пад броја туриста и ноћења. Подаци показују да је 2005. године у Србији било мање страних туриста него 40

година раније. То важи и за број ноћења, која се уважавају као бољи показатељ економских ефеката иностраног туризма.

Страни туристи и ноћења у Србији

Година	Туристи	Ноћења
1955.	60.000	175.000
1965.	477.000	1.303.000
1970.	687.000	1.136.000
1975.	842.000	1.381.000
1980.	868.000	1.466.000
1985.	847.000	1.473.000
1990.	881.100	1.468.900
1995.	204.000	644.000
2000.	165.398	430.665
2005.	452.679	991.748

Међу страним туристима који посећују нашу земљу данас су најбројнији Словенци, Македонци, Италијани, Немци, Бугари, Мађари, Грци, Руси и Румуни.

Страни туристи у Србији по врстама туристичких места

Година	Главни административни центри	Бање	Планинска места	Остала туристичка места	Остала места
1954.	28.000	2.000	1.000	3.000	86000
1966.	263.000	5.000	15.000	103.000	87.000
1970.	435.000	5.000	23.000	174.000	50.000
1975.	499.000	6.000	14.000	244.000	79.000
1980.	459.000	7.000	19.000	300.000	83.000
1985.	443.000	8.000	18.000	309.000	69.000
1990.	464.000	28.000	39.000	297.000	52.000
1995.	122.000	13.000	7.000	55.000	7.000
2000.	102.000	13.000	11.000	36.000	4.000
2001.	167.000	12.000	12.000	46.000	6.000

Највећи број страних туриста који бораве у нашој земљи евидентиран је у главним административним центрима Србије. Статистика под тим подразумева Београд, Нови Сад и Приштину. Известан број странаца борави у нашим центрима планинског туризма и

бањама. Региструју се и страни туристи у *Осталим туристичким местима* и *Осталим местима*, која нису најадекватнија категорија.

Хотел „Гранд” у Ваљеву

Ноћења страних туриста у Србији по врстама туристичких места

Година	Главни административни центри	Бање	Планинска места	Остала туристичка места	Остала места
1954.	101.000	4.000	3.000	4.000	19.000
1966.	524.000	14.000	18.000	152.000	117.000
1970.	773.000	17.000	28.000	258.000	60.000
1975.	878.000	17.000	22.000	366.000	98.000
1980.	865.000	17.000	32.000	444.000	108.000
1985.	825.000	27.000	56.000	473.000	92.000
1990.	773.000	49.000	136.000	431.000	79.000
1995.	343.000	122.000	48.000	112.000	19.000
2000.	240.000	59.000	46.000	75.000	11.000
2001.	383.000	54.000	49.000	92.000	15.000

Из односа броја страних туриста и броја њихових ноћења закључујемо да је њихов просечан боравак веома кратак. Ако је 2001. године у нашој земљи било 167.000 страних туриста, који су остварили

383.000 ноћења, значи да су боравили у просеку само 2,3 дана. Стање је идентично готово свих година приказаних у таблицама и захтева предузимање одговарајућих акција у циљу продужења просечног боравка страних туриста, из чега следе и бољи економски ефекти пословања у туризму и угоститељству, са позитивним одразом на читав низ комплементарних делатности, какве су саобраћај, трговина, пољопривреда, прехранбена индустрија и производња сувенира.

Са повећањем броја страних туриста и њихових ноћења, које је трајало од шесдесетих до деведесетих година прошлог века, растао је и девизни приход остварен у туризму и угоститељству. У време најинтензивнијег развоја иностраног туризма у Србији (1980-1990. година), оствареним девизама туризам се убрајао у веома важне делатности Србије. Ово утолико пре што се приход у туризму остварује на бази домаћих сировина, полупроизвода и готових производа, односно, пружања услуга на лицу места. Тиме се у односу на приходе из неких класичних извозних делатности избегавају трошкови транспорта, царина, претовара, специјалне амбалаже, трговинске марже и сл. Од посебног значаја је наплата друмарине на комерцијалним аутопутевима, јер је познато да је осамдесетих година на правцу од Београда ка Нишу годишње пролазило до 10,5 милиона возила са 35 милиона путника.

Економски ефекти иностраног туризма

Велике разлике у приходима Србије оствареним развојем туризма и угоститељства одражавају опште стање нашег туризма и последица су низа познатих догађаја који су ограничавајуће деловали на инострани туризам у нашој земљи. После наглог смањења девизног прихода између 1995. и 2000. године, евидентирано је повећавање, што још увек није крајњи домет Србије. Сматра се да ће током неколико наредних година девизни приходи по основу туризма и угоститељства у Србији достићи једну милијарду долара и да ће бити од вишеструке користи за уравнотежење трговинског и платног биланса земље, који је већ више деценија негативан. Уопште узев, девизна средства која Србија оствари пружањем туристичких и угоститељских услуга страним туристима, већи су од утрошка девизних средстава наших грађана који као туристи путују у иностранство. Поједностављено речено, Србија има позитиван туристички биланс.

*Страни туристи, ноћења и девизни прилив Србије
од иностраног туризма*

Година	Туристи	Ноћења	\$
1990.	881.100	1.468.900	414.000.000
1995.	204.000	644.000	40.300.000
2000.	165.398	430.665	26.500.000
2005.	452.679	991.748	304.100.000

Поред општих статистичких показатеља о домаћем и иностраном туризму Србије, од интереса је и увид у структуру наших најпосећенијих туристичких места. Највише домаћих и страних туриста имају неки наши градови, бање и центри планинског туризма. Однос број туриста и њихових ноћења није подједнак код наведених категорија и јасно указује на просечну дужину боравка у одговарајућим туристичким средиштима.

Хотели „Србија” у Зајечару и „Рубин” у Крушевцу

Највећи број домаћих и страних туриста посећује Београд, који остварује и највећи број туристичких ноћења. Године 2002. у Београду је регистровано 758.000 туриста (домаћих 570.000, страних 188.000). Укупан број реализованих ноћења достигао је 1.309.000 (домаћи 884.000, страни 425.000). Иако су економски ефекти туризма у Београду значајни, чињеница да је просечно задржавање туриста у њему само 1,7 дана, захтева детаљне стручне анализе туристичке понуде, садржаја боравка, цена и квалитета услуга и низа других елемената од значаја за превазилажење таквог стања.

*Домаћи и страни туристи и ноћења
у најпосећенијим местима Србије 2002. године*

Место	Туристи	Ноћења
Београд	758.000	1.309.000
Копаоник	124.000	541.000
Врњачка Бања	96.200	446.000
Нови Сад	91.200	158.000
Златибор	73.100	388.000
Сокобања	60.000	364.000
Тара	46.000	195.000
Ниш	41.916	68.516
Нишка Бања	28.000	170.000
Аранђеловац	26.100	117.000
Суботица	25.474	38.751
Ковиљача	22.500	143.000
Палић	14.900	29.300
Крагујевац	14.629	22.011

Од центара планинског туризма, туристичким прометом се истичу Копаоник и Златибор. На Копаонику је 2002. године регистровано 124.000 туриста (домаћих 119.000, страних 5.000), који су остварили 541.000 ноћења (домаћи 514.700, страни 26.300). Исте године на Златибору је било 73.100 туриста (домаћих 69.000, страних 4.100), који су остварили 388.000 ноћења (домаћи 373.000, страни 15.000).

Међу нашим бањама Врњачка је већ више од једног века увек на првом месту и по броју туриста и њихових ноћења. Прометом туриста у Србији заостаје само за Београдом. Године 2002. Врњачку Бању је посетило 96.200 туриста (домаћих 92.600, страних 3.600, који су остварили 446.000 ноћења (домаћи 433.700, страни 12.300).

За потребе туризма Србија је 2000. године имала 92.490 лежаја у свим врстама смештајних капацитета, што је 23.472 мање него 1990. године. У свим угоститељским објектима наше земље године 2000. је било 833.783 седишта, што је 91.112 мање у односу на 1997. годину, јер се статистички не исказује стање на Косову и Метохији, те је тешко доносити праве закључке.

Др Стеван М. Станковић

ГЕОГРАФСКА УКРШТЕНИЦА

1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.	12.
13.					⊗	⊗	⊗	14.	⊗	15.	
16.					⊗	17.	18.		19.		⊗
20.			⊗	21.	22.					⊗	23.
⊗	24.	⊗	25.							26.	⊗
27.		28.			⊗	29.	⊗	⊗	30.		31.
32.	⊗	⊗	33.		34.		35.	36.	⊗	37.	
38.	39.	40.	⊗	41.					⊗	42.	
43.			44.	⊗	⊗	45.		⊗	46.		
47.				⊗	48.	⊗	49.	50.		⊗	51.
52.				53.		⊗	54.			55.	⊗
56.		⊗	57.			58.					⊗

Водоравно: 1. Град и лука на северу Египта, 13. Држава у Ј. Азији, 14. Ауто-ознака за Италију, 15. Ауто-ознака за Нови Пазар, 16. Река у европском делу Русије (Западна и Северна), 17. Слика свеца, 20. Исламска арапска република – скраћено, 21. Град и лука у Албанији, 23. Ауто-ознака за Аустрију, 24. Ауто-ознака за Норвешку, 25. Острвска држава у ји. Азији, 27. Планина на сз. Африке, 29. Ауто-ознака за Јапан, 30. Град у Ј. Бугарској, 32. Десето слово ћирилице, 33. Отрантски пролаз, 37. Хемијска ознака за селен, 38. Река у Ј. Азији, 41. Река у Сибиру, притока Лене, 42. Ауто-ознака за Крагујевац, 43. Полуострво на сз. Аустралије, 45. Хемијска ознака за сребро, 46. Пустина у Пакистану и Индији, 47. Река на истоку Русије, 48. Хемијска ознака за калијум, 49. Шпански узвик у кориди, 51. Хемијска ознака за кисеоник, 52. Град на северу Гане, 54. Једна од савезних држава САД-а, 56. Идентификација - скраћено, 57. Град у Швајцарској на истоименом језеру.

Усправно: 1. Планински масив у Ј. Америци, 2. Назив за источни део Средоземља и његовог приобаља, 3. Област у Грчкој и Албанији, 4. Филмски град у Француској, 5. Онај који изучава славистику, 6. Прво слово азбуке, 7. Хемијска ознака за азот, 8. Ауто-ознака за Немачку, 9. Река у Грузији, 10. Десето слово ћирилице, 11. Скраћеница Југословенске народне армије, 12. Аутономна покрајина – скраћено, 17. Хомеров епски спев, 18. Рудник површинске експлоатације, 19. Град на западу Француске, 22. Хемијска ознака за алумунијум, 23. Први самогласник, 25. Организација УН за храну и пољопривреду, 26. Држава у Ј. Европи, 27. Назив за све становнике Азије, 28. Ауто-ознака за Луксембург, 31. Река (Рио) у Бразилу, 34. Ауто-ознака за Либан, 35. Град у Јапану, 36. Ауто-ознака за Тунис, 39. Онај који се сели за стоком због напасања, 40. Други назив за пут, 44. Велика дизалица у грађевинарству, 46. Град у Мозамбику на реци Замбези, 48. Уређено шеталиште поред реке, 50. Пустина у Ирану, 53. Ауто-ознака за Лозницу, 55. Ауто-ознака за Албанију, 58. Последње слово ћирилице.

Зоран Симовић

Решење укрштенице: Александрија, Непал, И, НП, Двина, икона, иар, Валона, А, Н, Филипини, Атлас, Ј, Трн, З, Отрант, Се, Инд, Алдан, КГ, Јорк, Аг, Тар, Амур, К, Оле, О, Тамале, Јута, Ид, Нојшател.